

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

KENDİ YAYINLARI
(İŞTİRÂK, İNSANİYET, SOSYALİST VE MEDENİYET)
ÇERÇEVESİNDE
OSMANLI SOSYALİST FIRKASI

Haydar TEMÜR

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı için Öngördüğü
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır

Ankara
2010

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, "Kendi Yayınları (İştirâk, İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet) Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

26 /04 /2010

Haydar Temür

H.Ü.
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : (Danışman)
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Üye :
Doç. Dr. Ferdan ERGUT

Üye :
Doç. Dr. Saime Selenga GÖKGÖZ

ÖZET

1908 Temmuz ayında başlayan II.Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda basın, düşünce ve siyaset hayatında önemli bir canlanma meydana getirmiştir. Bu dönemin görece özgürlük atmosferi içinde, pek çok gazete yayınlanmış, yeni fikirler gelişmeye ve siyasi partiler örgütlenmeye başlamıştır.

Bu görece özgürlük ortamı içerisinde ortaya çıkan düşünce akımlarından biri de sosyalizm olmuştur. Hüseyin Hilmi ve arkadaşları tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk örgütlü ve uzun süreli sosyalist yayını olan İştirâk Gazetesi, 26 Şubat 1910 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Aynı siyasi çevre 1910 yılının Eylül ayının ilk haftasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sosyalist partisi olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur.

1910 yılı Eylül ayından 1913 yılı Haziran ayına kadar siyaset sahnesinde kalan parti ciddi bir etkinlik gösterememiş, kitlesel bir parti haline gelememiş, seçimlere katılmamış ve parlamentoda milletvekili bulunduramamıştır. Temel faaliyeti basın alanı ile sınırlı kalmıştır.

Bu partiyi kuran çevrenin basın alanındaki faaliyeti görece olarak etkili olmuştur. İlk olarak çıkardıkları İştirak gazetesi kapatıldığında, İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet isimli gazeteleri, biri kapandıkça diğeri onun yerine geçmek suretiyle yayınlayarak sosyalist yayın faaliyetini sürdürmüşlerdir.

Bu çevrenin yayınlarında sosyalist düşüncenin tanıtılması, işçi sınıfı sorunlarının anlatılması, işçilere haklarını kazanmaları için örgütlenme bilinci aşılması amaçları temel amaçlar olmuştur.

1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi sonrası, Osmanlı Sosyalist Fırkası üyelerinin ve gazetelerin sorumlularının tutuklanması ve sürgün edilmesi ile birlikte, fırka ve yayınlarının faaliyeti son bulmuştur.

ABSTRACT

The Second Constitutional Period, begun on July 1908, had brought a significant revival in press, intellectual and political lives in the Ottoman Empire. Many newspapers had been published under the relatively free atmosphere of that period; new ideas had developed and the political parties had begun to be organized.

One of the political thoughts, which had occurred within this relatively free atmosphere, was socialism. The newspaper, titled 'İştirâk', which was the first organized and long-term published socialist publication by Hüseyin Hilmi and his colleagues, had begun to be published on February 26th, 1910. The same political group had established the first Ottoman socialist party in the first week of September, 1910: the Ottoman Socialist Party.

The party had survived within the political life from September, 1910 until June, 1913. It could not show a significant activity, not be a mass party, not participate in the elections and not have any deputy in the Parliament. Its main political activity remained limited within their publications.

The political activity of the group, that established the party, had been relatively effective within the publication. When their first newspaper, 'İştirâk', had been closed, they had published the other newspapers such as 'İnsaniyet', 'Sosyalist', and 'Medeniyet' substituting with each other, as one was closed; and thus, they had maintained their socialist publication activity.

The fundamental objectives of such publications of that political group were to introduce the socialist thought, tell the problems of the working class and to impose the conscious to organize to the workers to lead them to gain their rights.

The political party and its publications had been ceased upon the Ottoman Socialist Party members and its newspapers' editors were arrested and exiled, after Mahmut Şevket Pasha had been assassinated in 1913.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
İçindekiler.....	iii
Önsöz	v
Kısaltmalar.....	viii
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME HAREKETLERİ VE FİKRİ GELİŞMELER

A. Avrupa'daki Gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi ve Gerilemenin Başlaması	6
B. Etkiye Karşı Tepki: Osmanlı Yenileşme Çabaları	11
C. Yeni Fikirler ve Muhalefetin Gelişimi	18
D. II. Meşrutiyet Dönemi	27

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SOSYALİZMİ: İŞTİRÂKÇİ HİLMİ VE ÇEVRESİ

A. İştirâk Çevresi'nin Çıkardığı Yayınlar	31
B. İştirâk	35
C. İnsaniyet	50
D. Yeniden İştirâk	52
E. Sosyalist	56
F. Medeniyet	59
G. Bir Kez Daha İştirâk	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI

A. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Kuruluşu	67
a) Fırka'nın Kuruluş Süreci	67
b) Fırka'yı Kuran Kadro.....	68
c) Hüseyin Hilmi Bey (İştirâkçi Hilmi)	71
d) Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Ahali Fırkası	76

e) Paris Şubesi	77
B. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Fikirleri-Fikri Kaynakları.....	78
a) Sosyalizm Anlayışı	78
b) Fikri Kaynakları ve Referansları	85
c) Reformculuk-İhtilalcilik	92
d) OSF'nin Meşrutiyetçiliği.....	98
e) Fırkanın Din Konusuna Yaklaşımı	100
f) Fırkanın Milliyetçiliğe Yaklaşım	102
g) Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İşçiler	105
Sonuç	109
Bibliyografya	112
Ekler	118

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusunu; Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk unsuru içinde sosyalizm fikrinin ilk örgütlü temsilcisi olan İştirâk çevresinin basın ve siyaset hayatındaki faaliyetleri oluşturmaktadır. Çıkardıkları ilk gazetenin adından mülhem İştirâkçi Hilmi olarak bilinen Hüseyin Hilmi'nin önderliğinde, ilk olarak yayın faaliyetine girişmiş olan bu grup, zaman içerisinde Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur.

İmparatorluğun Hıristiyan tebası içinde sosyalist fikirlerin çok daha erken başladığı, düşünsel ve örgütsel olarak önemli bir yetkinliğe ulaştığı bilinir ancak Türkler arasında bu fikrin örgütlü bir düzeye ulaşması için 1908 II. Meşrutiyet'in ilanını beklemek gerekmiştir. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte sansürün ortadan kalkmasıyla çok sayıda dergi ve gazete yayın hayatına girmiş, siyasal yelpazenin her eğiliminden gazeteler yayınlanmaya, basında ve düşünce hayatında o güne kadar görülmemiş bir canlılık yaşanmaya başlamıştır.

Bu canlılık ve oluşan özgürlük ortamı, Anayasal düzenin kurulması ve Meclis'in açılması ile birlikte siyasal partilerin oluşmasına ve farklı görüşlerin siyasi arenada yerini almasına olanak sağlamıştır.

İşte bu ortam içerisinde Osmanlı sosyalistleri de çıkardıkları çeşitli yayınlarla önce matbuat alanında, daha sonra da, Osmanlı Sosyalist Fırkasını kurarak siyasi parti aracılığı ile Osmanlı siyasetinde yerlerini almışlardır.

Çalışmamızı üç ana bölüme ayırdık. İlk bölümde, İştirâk çevresinin yayın hayatına başladığı ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulduğu dönemin atmosferinin daha anlaşılır olması amacıyla tarihsel bir arka plan sunmaya çalıştık. Osmanlı sosyalistlerinin siyaset arenasına çıkışı II. Meşrutiyet'in ürünü, II. Meşrutiyet'in ilanı da Osmanlı reform hareketinin o güne kadar gelen son noktası olması nedeniyle, Meşrutiyet'in ilanına giden yolun başlangıçlarına inmeye çalıştık. 16 ve 17. yüzyıllardan itibaren Avrupa'nın Doğu (ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu) karşısındaki üstünlüğüne yol açan önemli gelişmelere ve bunların İmparatorluğa yansımalarına baktık. Avrupa'nın bu üstünlüğünün, Osmanlı üzerinde askeri, ekonomik, siyasi ve diplomatik bir baskıya dönüşmesi ile birlikte, bu baskıya karşı, bir yandan direnmenin diğer yandan da varolan koşullara uyum sağlamanın öyküsü

olarak nitelediğimiz yenileşme-reform süreçlerine değindik. III. Selim, II. Mahmut, Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemleri boyunca reform zincirine ve bu reformlerin yarattığı dönüşümleri kısaca ele aldık. 1860’lardan itibaren başlayan reformcu aydın muhalefet hareketi olan Yeni Osmanlılar’ın ve 1880’lerin sonlarına doğru başlayan Jön Türkler’in örgütlenme ve politikalarına değindik. II. Meşrutiyet’in ilanına varan siyasi faaliyetlerle birlikte, Meşrutiyet’in ilanından sonraki gelişmelere de bu bölümde yer verdik. Tamamen ikinci el kaynaklara dayanan ve bir özetlemeden ibaret olan bu bölümde bir başka bakış açısından daha önemli bulunabilecek bazı olay ve gelişmeleri dışarda bırakmış olmamız mümkündür. Zira bu dönem, hele de 19. yüzyıl İlber Ortaylı’nın deyimiyle “İmparatorluğun en uzun yüzyılı”dır. Çalışmamızın çerçevesi her “önemli” gelişmeye değinmeyi imkan haricinde bırakmaktadır.

Çalışmamızın ana gövdesini oluşturan ve çalışmaya orijinalliğini veren kısım ikinci bölümden başlamaktadır. İştirâk çevresi, 1910 yılı başlarından 1913 yılına kadar çeşitli kesintilerle de olsa yayın faaliyetine devam etmiş, gazetelerinden birisi kapatıldıkça başka bir yayını devreye sokmuştur. Bu bölümde Osmanlı Sosyalist Fırkasını kuran İştirâk çevresinin yayınladığı İştirâk , İnsaniyet, Sosyalist ve Medeniyet gazetelerine yansıdığı biçimde bu çevrenin düşünceleri ele alınmıştır. Temel olarak bu yayınlar incelenmiş, bunlara ek olarak da ikinci el kaynaklara başvurulmuştur. Bu bölümde gazetelerin fiziksel özellikleri, içerikleri ve önemli bulunan yazılar incelenmiş, bu incelemede kronolojik sıra takip edilmiştir.

Çalışmanın 3. bölümde Osmanlı Sosyalist Fırkası ve çevrenin düşünceleri ve faaliyetleri tematik olarak incelenmektedir. Fırkanın kuruluş süreci ve Fırka’nın üyelerinin kimler olduğu tartışması, çevrenin yayınları ile birlikte, özellikle dönemin tanıkları Bezmi Nusret Kaygusuz ve Münir Süleyman Çapanoğlu’nun ve bu konuda bilimsel çalışmalar yapmış olan Tarık Zafer Tunaya ve Mete Tunçay’ın eserlerinden takip edilmiştir. Fırkanın başkanı olan, çıkarılan yayınların ya sahibi ya da yazı işleri sorumlusu olan, çevreyi toparlayan, fırkayı kuran Hüseyin Hilmi Bey’in hayatı, kişiliği ve faaliyetlerine ayrı bir başlık açılmış bu konuda ortaya atılan düşünce ve ithamlar çeşitli kaynaklardan kontrol edilerek, daha dengeli bir anlatıma yer vermeye çalışılmıştır. Bu bölümün devamında çevrenin sosyalizm anlayışı Osmanlı Sosyalist Fırkası Programı ve Beyannamesi ile birlikte, çevrenin çıkardığı

yayınlardaki “Meslek” başlıklı yazılar ve sosyalizm anlayışını ortaya koyan temsil edici yazılar üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Çevrenin düşünsel kaynaklarının incelendiği bölümde, yine yayınlarda yer aldığı biçimiyle Batılı referansları incelenmiştir. İştirâk çevresinin milliyetçiliğe, din konusuna, meşrutiyete, işçi sınıfına yaklaşımları ayrı alt başlıklar altında ele alınmıştır.

Çalışmamızın ana malzemesini oluşturan süreli yayınlar, Milli Kütüphane ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’ndan temin edildi. İkinci el kaynaklar için Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanelerinden yararlanıldı.

Çalışma sürecinde, tez danışmanım Profesör Dr. Adnan Sofuoğlu her zaman yol gösterici, sorun çözücü, toparlayıcı ve teşvik edici oldu. Ortadoğu Teknik Üniversite’sinden Doçent Dr. Ferdan Ergut, tezi titizlikle okuyarak çok değerli yorum ve eleştiriler getirdi, entellektüel katkılar sundu. Sevgili dostum Dr. Umut Beşpınar, tezin önemli bölümlerini okuyarak imlasından manasına önemli eleştiri ve katkılarda bulundu. Bu tez sürecinde yakınımda olmasa da bilimsel ahlak, akademik çalışma, tarihsel bakış açısı geliştirme konularında kendisinden çok şey öğrendiğim Profesör Dr. Uygur Kocabaşoğlu, bu katkılarıyla tarihçi olmaya çalışmakta ısrar edişime sebep oldu. Sevgil eşim Burcu, en başından itibaren her zaman beni yüreklendirdi, kütüphane araştırmalarımda yardım etti, itici güç oldu, hepsinden önemlisi bu süreçte bana sabır gösterdi. Destekleri akademik katkının çok ötesine geçen bu insanlara teşekkür ederim.

KISALTMALAR

age : Adı geçen eser

agm : Adı geçen makale

İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti

OSF : Osmanlı Sosyalist Fırkası

GİRİŞ

Tarık Zafer Tunaya'nın artık bir klasik haline gelmiş olan II. Meşrutiyet dönemini, Cumhuriyetin laboratuvarı olarak adlandırması, tarihin bir teleolojisi olduğu, bu dönemin gelişmelerinin zorunlu (ve hatta bilinçli) olarak Cumhuriyet döneminin gelişmelerine yol açtığı şeklinde değil de modern Türkiye siyasetinde varolan, şu ya da bu şekilde etkinlik gösteren düşünsel, siyasi hatta toplumsal unsurların bu dönemde ortaya çıkmış olduğu şeklinde yorumlamak mümkünse bu görüş son derece isabetlidir. Elbette sonraki dönemin koşulları önemli ölçüde daha önceki dönem tarafından belirlendiği gibi yeni kuşaklar da öncekilerin deneyimlerinden faydalanırlar. Dolayısıyla, II. Meşrutiyet döneminin, sonraki dönemlere önemli etkiler ve miras bıraktığı bir gerçektir. Öte yandan, daha radikal (devrimci) fikirlerin taşıyıcısı olarak düşünülebilecek sosyalistlerin zihninde dahi Cumhuriyeti hazırlamak gibi bir mesele olmadığı gibi, bu dönemde bir Cumhuriyet sorunsalı da yoktur.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda basın, işçi hareketleri, düşünce dünyası ve siyasal alanda o güne kadar görülmemiş bir canlılık, bir hareketlenme ve dolayısıyla bir çok yenilikler görülmüştür. Yüzlerce gazete ve dergi yayın imtiyazı almış, ülkenin her tarafında grevler, iş bırakmalar, boykotlar, vergi ayaklanmaları vs. eylemler de çığ gibi büyümüştür.

Bilindiği gibi II. Meşrutiyet'in ilanı, imparatorluğun zayıfladığı, gelişmiş batılı ülkelerin ekonomik ve siyasal baskılarının ve imparatorluğun dağılma emarelerinin arttığı bir dönemde meydana gelmiştir. İlk ortaya çıkışları daha önceki dönemlerde olsa da bu dönemin serbest ortamı içerisinde olgunlaşan ana fikir akımları olan Medeniyetçilik (Garpçılık), Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik (Türkçülük) bu dönemden başlayarak fikir hayatına damgasını vurmaya başlamıştır. Dönemine göre birinin daha öne çıktığı, birbirleri arasında mücadele ile birlikte çeşitli sentezlerin de yaşandığı bu düşünsel akımları¹, devleti kurtarmaya yönelik, gelişen ayrılıkçı

¹ Zürcher, bu sentezi ilginç bir şekilde ifade eder: "Bu ideolojik akımlardan biri savunulurken ötekiler de savunulamaz diye bir şey yoktu: Osmanlıcılığı akılcı şekilde savunan bir çok Jön Türk, aynı zamanda da, romantik bir Pantürkist, milliyetçiliğine güçlü duygularla bağlanmış olup dindar bir Müslümandı." (Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 187.) Bununla birlikte bu durum, bu fikirler arasında hiç bir fark olmadığı ve her zaman bir uzlaşma içerisinde oldukları anlamına gelmez.

hareketlere karşı ülkeyi bir bütün halinde tutmaya yönelik çare arayışları olarak görmek yanlış olmayacaktır.² Hatta bu düşünce, en başından itibaren tüm reform-yenileşme çabaları için de geçerlidir.

Bu fikri ve siyasi ana akımların yanısıra liberalizm, sosyal demokrasi gibi yeni akımlar da kendi fikirlerini ortaya koymaya ve örgütlenmeye başlamıştır. Sosyalizm de bu akımlar içinde bu dönemde yerini almıştır.³ Dönemin ürünü olması dolayısıyla İmparatorluğun varlığını ve bütünlüğünü sürdürme sorunuyla da ilgilenmek durumunda olması, genel Meşrutiyet değerleri ve Osmanlıcılığı benimsemesi gibi unsurlar üzerinden bakıldığında bu dönem sosyalizmini de “İmparatorluğu kurtarma projesi” olarak değerlendirmek mümkün olsa da, devleti kurtarmayı değil, verili devlet iktidarını yıkmayı hedefleyen, devlet içerisindeki sınıf çelişkilerini merkeze alan ve işçi sınıfını temsil etmek iddiasında olan sosyalist akımı farklı değerlendirmek gerekir. Başka bir ifadeyle, kendi dönemlerinin ve toplumlarının aydınları olarak bu sorundan kaçmaları mümkün olmasa da Osmanlı sosyalistleri bambaşka bir sorunsal formüle etmeye ve bunun için mücadele etmeye

² Şerif Mardin, “Jön Türklerin en derin özlemlerinin “hürriyet” olmuş olduğu doğru değildir. Jön Türklerin en derin isteği Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını durdurmaktır. Hürriyet ancak dolayısıyla kendilerini ilgilendiriyordu. Çünkü, hürriyetin ve adaletin egemen olduğu bir rejimde İmparatorluktan kopmak isteyenlerin sayısı azalacaktı.” (Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.305.) diye yazarken, Feroz Ahmad, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “19. yüzyıl ıslahat hareketlerinin ve özellikle Genç Osmanlılar’ın çizgisinin bir uzantısı” olduğunu ve İttihatçıların da “Genç Osmanlılar gibi yalnızca İmparatorluğun nasıl kurtarılacağı sorunuyla ilgilendikleri”ni yazmaktadır. (Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, (Çeviren: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.33.) Bir çok yazarın benzer değerlendirmeler yaptığı bu konuda farklı bir değerlendirme için bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, (Çeviren: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.)

³ 1910 yılının Şubat ayında çıkan İştirâk gazetesi, İstanbul’da çıkan ilk uzun soluklu ve örgütlü yayınlar olmakla birlikte bundan önce de “sosyalist” sıfatı taşıyan yayınlar olmuştur. Cerrahoğlu, Selanik Sosyalist Amele Heyet-i Müttehidesi’nin, Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu’nun yayın organı olarak 1909 Ağustos ayı ortalarında “Amele Gazetesi” adıyla Türkçe bir gazete çıkarıldığını belirtir. (A. Cerrahoğlu, **Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, May Yayınları, İstanbul, 1975, s.163-164). Alkan ise, ilk sayısı 28 Kanunusani 1324 tarihli olan “İşçiler Gazetesi”nin “İstanbul’da solcu sayılabilecek ilk yayın” olduğunu yazmaktadır. (Mehmet Ö. Alkan, “II. Meşrutiyet’te İstanbul’da Sosyalist Basın ve Sosyalist Yayınlar”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.1834-35. Ancak yine Cerrahoğlu, Türkiye’de ilk olarak kendisini sosyalist olarak adlandıran derginin, İzmir Boykotaj Cemiyet’inin yayın organı olarak Kasım 1908’de çıkan “Gâve” olduğunu belirtmektedir. (A. Cerrahoğlu, “Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar”, **Ant**, Sayı 4 (Ağustos 1970),s.83-84’ten aktaran Mete Tunçay, **Türkiye’de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31). İlk yayın bunlardan hangisi olursa olsun, “sosyalist” sıfatlı Türkçe bir yayının ortaya çıkması 1908’den sonra mümkün olabilmektedir.

çalışmışlardır. Ayrıca, asker-sivil bürokratik elitin dışında olmaları da bu farklılığı arttıran bir unsur olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminin önemli yeniliklerinden biri de hiç kuşkusuz modern anlamda siyasi partilerin⁴ kuruluşu ve çok partili siyasi yaşamın başlamasıdır. Elbette ki ilk Osmanlı anayasası olan Kanun-i Esasi'nin kabulü ve ilk Osmanlı Meclis'inin açılması 1876'dadır. Ancak 1876 Kanun-i Esasi'si, demokratik anlamda sınırlıydı ve Meclis'in bir çok üyesinin halkın oyları ile değil de yönetici organlarca seçilmişti. Ayrıca parlamentolu yaşamın bir yıl gibi kısa sürede sona ermesi bu dönemde siyasi parti oluşumuna olanak vermemişti. Ancak, 1908'den sonra Anayasanın yeniden yürürlüğe girmiş ve parlamenter sisteme yeniden geçilmiş,

⁴ "Parti" kelimesi-kavramı sadece modern dönemlerdeki siyasi örgütlenmeleri ifade etmez. Duverger, parti kelimesini, "...ilk çağ Cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans İtalya'sında bir komutan etrafında toplanan orduları, devrim meclis üyelerinin bir araya geldikleri kulüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimlerini hazırlayan komiteleri anlatmakta da kullandığımızı" ifade etmektedir. (Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, (Çeviren: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.15.) Osmanlı İmparatorluğu'nda da hanedan ailesinden, güçlü vezirlerden ya da ilişkide olunan ülkelerden birini desteklemek ya da bunlardan bir (ya da birkaçına) karşı olmak amacıyla bir araya gelmiş "saray partileri" vardır. Modern ya da modern öncesi bu kurumların, bir araya gelişlerin ortak özelliği siyasi iktidarı ele geçirmek ve kullanmaktır. (Duverger, age., s.15) Modern anlamda parti, "iktidarın gücünü kontrol etmeyle uğraşan ve farklı görüşlere sahip başka bir grup ya da gruplarla halk desteği için mücadele eden toplumun aktif siyasi unsurlarının bir araya gelmiş organizasyonu" (Sigmund Neumann, "Toward a Comparative Study of Political Parties", in **Comparative Political Parties**, ed. by Andrew J. Milnor, N. York: Thomas Y. Cromwell Co., 1969, pp.26-27'den aktaran Ersin Onulduran, **Political Development and Political Parties in Turkey**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974, s.43) olarak tanımlandığında bu tarz partilerin Türk siyasetinde 1908 sonrasında etkinlik kazandığını görürüz. Bunda, 1908 sonrasında getirdiği özgürlük ve siyaset ortamının kadar anayasal bir rejim ve parlamenter sistemin kurulmuş olması da belirleyicidir. Duverger de, genel olarak, modern anlamda partilerin gelişmesinin, demokrasinin gelişmesi, bu anlamda oy hakkı ve parlamento yetkilerinin genişletilmesi ile bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. (Duverger, age., s.16.) Osmanlı'da da gerçek anlamda seçmenlerin oy kullanarak temsilcilerin seçtiği parlamentonun kurulması ile siyasi partilerin gelişmesi aynı dönemde olmuştur. Tunaya'da 1908 sonrasında 1909'da yapılan Kanun-i Esasi değişiklikleri ile kamusal özgürlüklerin genişletildiğini, toplanma ve dernek kurma özgürlüğünün tanındığını ve çok partili rejime geçildiğini belirtir. (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.35.) Tökin de Osmanlı'da siyasi partiler ile parlamento bağlantısını şu sözlerle ifade eder: "Osmanlı tarihi, baştanbaşa siyasi kavgalarla doludur; ama partiler halinde organize olmuş bir mücadele, başka ülkelerde olduğu gibi, bizde de parlamenter hayatla başlamıştır. Seçimle meydana gelmiş bir parlamentonun bulunmadığı yerde partiler de yoktur. ... Partilerin katıldığı bir seçim ve Millet Meclisi, ancak İkinci Meşrutiyetten sonra siyasi hayatımızda yer alır." (Füruzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınevi, İstanbul, 1965, s.5) Onulduran da, siyasi parti kavramının temsili kurumların gelişmesi ve oy verme hakkının geniş halk kesimlerine genişlemesiyle birlikte ortaya çıktığını belirterek Türk siyasi hayatında siyasi partilerin meydana gelişini Avrupa ile yakın zamanlarda 19. yüzyılın sonları olarak tarihlemektedir. (Onulduran, age, s. 42.)

1909'da yapılan anayasa değişikleri ile birlikte siyasal partiler kurularak çok partili sisteme geçilebilmiştir.⁵

Yeni dönemin ilk seçimleri 1908 yılında yapılmıştır. İki dereceli olarak yapılan bu seçimlerde 25 yaşını geçmiş erkekler oy kullanmıştır. Bu seçimlerde, bir kimsenin hizmetkarlığında bulunanlar ve “doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler” oy kullanamamıştır.⁶ Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ve Ahrar Fırkası olmak üzere örgütlü olan iki parti katılmış, ancak Ahrar Fırkası bu seçimlerde ciddi bir varlık gösterememiştir.⁷ Milletvekillerini tümüyle İTC listeleri kazanmıştır.⁸ Ancak, İTC listelerinden seçimlere giren ve kazananların bir çoğu Cemiyet'in mensubu değildi ve sadece seçime girebilmek için İTC'nin destek onayını almış kimselerdi.⁹ Daha sonra bu milletvekillerinden önemli oranda muhalefet saflarına kaymalar görülmüştür. 1919'a kadar Osmanlı Parlamentosu için, bu seçim dışında 1912, 1914 ve 1919'da üç seçim, 1911'de bir ara seçim yapılmıştır.¹⁰

İştirâk çevresinin yayın faaliyetine başlaması, sosyalizm gibi yeni bir fikri savunması ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurarak siyaset alanında mücadele etmesi için koşullar ancak 1908'den sonra uygun olabilmıştır.

Ancak bu özgürlük döneminin hiç de uzun sürmediği görülür. 1908'de başlayan ve düşünce ve siyaset hayatına önemli bir canlılık getiren bu dönem, 1913 Haziran ayında, Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikastla öldürülmesi sonrasında İttihat ve Terakki'nin, muhalefete izin vermeyen baskı rejimi kurması ile son bulmuştur. Bu görelî özgürlük rejiminin (sosyalistler açısından çok da özgür sayılmaması gerekir, zira bu tarihe kadar da yayınları çeşitli defalar kapatılmış, yayın sorumluları Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanarak hapis, para ve sürgün cezalarına çarptırılmıştır) son bulması, sosyalist basın ve siyasetin de son bulması anlamına gelmektedir. Mahmut

⁵ Adnan Sofuoğlu, “Siyasal Partiler ve Demokrasi”, **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi**, Editör: Yonca Anzerlioğlu ve diğerleri, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2004, s.92-93.

⁶ Seçimlerdeki bu kısıtlamaları aktaran Kansu, bu şartların o dönemki liberal demokratik rejimlerdeki şartlara benzer hükümler taşıdığını, liberal fakat demokratik olmadığını ifade eder. (Kansu, **age**, s.274-275)

⁷ Tunaya, **age**, s.59.

⁸ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki, İmge Kitabevi**, Ankara, 1998, s. 152.

⁹ İTC'nin tüm ülke çapında yerel örgütleri olmadığı için seçimlerde eğitimli meslek sahiplerini ve yerel nüfuzlu kişileri aday göstererek ve Türk olmayan unsurlara da seçilme garantisi vererek destek almaya çalışmıştır. (Zürcher, **age**, s.142.)

¹⁰ Tunaya, **age**, s. 38.

Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, "hükümeti devirmek için ihtilal ve suikastler tertip etmek" suçlamasıyla Divan-ı Harb-i Örfi'ye verilen ve gıyaplarında idam cezasına çarptırılanlar arasında Gümülcineli İsmail ve Pertev Tevfik gibi İştirâk çevresine yakın kişiler de vardır. Hilmi'de bu dönemde tutuklanarak sürgüne gönderilmiş, Mütareke dönemine kadar önce Sinop, sonrasında Çorum ve Bala'da sürgün hayatı yaşamıştır.¹¹ Osmanlı Sosyalist Fırkası, hükümet tarafından doğrudan kapatılmamış ancak üyelerinin sürgün ve hapis cezalarına çarptırılması sonucu etkinliği ortadan kalkarak sönmüştür. Fırka, etkinliğini kaybettikten sonra Hürriyet ve İtilaf cephesine de katılmamıştır. Ancak, yayınların ilk çıktığından itibaren şiddetli bir İttihat Terakki karşıtlığı politikası sürdürdüğünü dikkate aldığımızda, Tunaya'nın İştirâk çevresi sempatizanlarının "Hürriyet ve İtilaf grubu içine yer aldıklarından şüphe duyulamaz" yorumu isabetli görülmelidir.¹²

¹¹ Tunçay, **age**, s. 37.

¹² Tunaya, **age**, s.286.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YENİLEŞME HAREKETLERİ VE FİKRİ GELİŞMELER

Osmanlı'da sosyalist düşüncenin örgütlü ilk nüvelerinin ortaya çıkışı, İkinci Meşrutiyet'in ilanı sonrasında mümkün olmuştur. Kendisi de ilk olarak Batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan sosyalizmin Türkiye'de zuhur etmesi, İkinci Meşrutiyet'in ürünüdür demek yanlış olmayacaktır. İster bir kopuş, isterse de bir devamlılık olarak görülsün, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in İlanı (anayasal-parlamenter bir sistemin kurulması), Osmanlı'nın modernleşme-batılaştırma sürecinden ayrı düşünülemez. Osmanlı'nın modernleşme sürecini de Avrupa'da meydana gelen bir dizi değişimin Osmanlı İmparatorluğu'na etkilerine karşı koyma ve uyum sağlama mücadelesi olarak görmek yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulduğu ve faaliyet gösterdiği, siyasal ortamı daha anlaşılır kılmak için, Osmanlı'nın yenileşme sürecinine ve bu sürecin sonucu olan İkinci Meşrutiyet koşullarına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

A. Avrupa'daki Gelişmelerin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkisi ve Gerilemenin Başlaması

Avrupa'da coğrafi keşiflerle başlayan süreç, 16. ve 17. yüzyıllarda, kıtanın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında köklü değişimlere yol açmış, modern öncesi dönemden modern döneme geçilmiştir.¹³ Coğrafi keşifler, Avrupa'nın Doğu karşısında önce denizlerde, ticaret yollarında, daha sonra da tüm ekonomik, askeri ve siyasal alanlarda üstünlüğünün yolunu açmıştır.¹⁴ Bu değişimler, bir çok etki ile birlikte, fiyat devrimi olarak adlandırılan yüksek enflasyona, yüksek enflasyon ise vergilerin arttırılmasına neden olmuştur. Vergilerin artışı, merkezi krallıklara karşı ayaklanmalara yol açarken, merkezi krallıkların yükselen yeni tüccar sınıfına

¹³ William H. McNeill, **A World History**, Oxford University Press, New York-Oxford, 1999, s.295.

¹⁴ Portekiz Kralı Henri'nin başlattığı ilk keşif hareketleri ve sonuçları için bkz. J. M. Roberts, **History of the World**, Oxford University Press, New York, 1993, s.425 ve Oral Sander, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s. 81-82. Keşiflerin ekonomik nedenleri için bkz. R.R. Palmer, **A History of the Modern World**, Alfred A. Knopf, New York, 1952, s.91. Coğrafi keşif hareketinin başlıca itkisi ekonomik olmakla birlikte Avrupa'lular açısından İslam'a karşı bir Haçlı Seferi olarak da görülmüştür. (L.S. Stavrianos, **A World Since 1500**, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J, USA, 1966, s.88.)

yaslanıp, merkantilist politikalara yönelmesiyle güçlenmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁵ Avrupa'nın üstünlüğü, değişen ekonomik ve siyasi koşulların etkileri sadece Avrupa ile sınırlı kalmayacak kısa sürede diğer ülkeleri de etkisi altına alarak tüm dünyada köklü değişimlerin yaşanmasına yol açacaktır.

Avrupa'da bu köklü değişimler yaşandığı dönemin başlarında Osmanlı İmparatorluğu en parlak dönemini yaşamaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde (1520-1566) yükselişinin zirve noktasını yaşamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda, onun hükümdarlığının son on yılında, 16. yüzyılın geri kalan bölümünde de sürececek olan ve huzursuzluk, hatta isyanlar yaratacak olan ekonomik ve mali sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştı.¹⁶ Aynı dönemde iktisadi, askeri, toplumsal, idari ve psikolojik sorunlar, birbiri ile etkileşim içinde gerilemeye yol açmıştı. Bu süreç 17. yüzyılda da artarak sürmüştür.¹⁷ Hatta, sonraki yüzyıllarda daha da katlanarak büyüyen bu sorunlar her alanda gerilemeye ve nihayet İmparatorluğun yıkılışına kadar devam etmiştir.

İmparatorluğun gerilemesi, burada ayrıntısına girilmesine imkan olmayan, birbiri ile ilişkili birçok nedene dayanmaktadır. Yine de genel olarak nedenler tesbit edilebilir: Ortaçağa özgü ordu ve sefer düzeni ile mümkün olan doğal genişleme alanlarına erişmiş olan İmparatorluk için önemli mesele, yeni fetihler değil, fethedilen yerlerin korunmasıydı. Merkezden uzak bölgelerde hakimiyetin devam ettirilebilmesi için bu bölgelere garnizonlar kurmak zorunda kalınmış ve bu durum, İmparatorluk bütçesinde önemli yük oluşturmuştur. Ayrıca, tımarlı sipahilerin savunma ve garnizon savaşlarında daha az gerekli olması, maaşlı askerlerin daha fazla kullanılmasına yol açmıştır. Yukarıda belirttiğimiz fiyat devriminin ve nüfus artışının yarattığı enflasyona, askeri harcamalardaki artışlar da eklenmiş ve bütçe gelirlerinde de istenilen artışın sağlanamaması 1580'den itibaren bütçe açıklarına yol açmıştı. Bu fiyat artışlarına, merkezi hükümete kaynak yaratmak için paranın

¹⁵ Sander, *age*, s.83-84. Palmer, *age*, s.103-104

¹⁶ Stanford Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Birinci Cilt, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1982, s.159. Gilles Veinstein, "Büyükülüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)", Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I**, (Çeviren: Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.197.

¹⁷ Roderic H. Davison, **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, (Çeviren: Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004, s.42, Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, **Modern Devletin Doğası**, (Çevirenler: Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Yayınları, Ankara, 2000, s.52.

değerinin düşürülmesi, vergilerin arttırılması, Osmanlı para sisteminde hızlı bir çöküşe ve kargaşalığa yol açmış, buna nüfus artışının da eklenmesiyle iktisadi yapı, büyük ölçüde tahrip olmuştur.¹⁸

Hammaddeler ithal edip, mamul maddeler ihraç ederek dış ticaret fazlası yaratılmasına dayanan sisteme sahip olan Avrupa'lı merkantilist ülkelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun dahil olduğu pazar ülkeleri, serbest ticarete ve birtakım ticari ayrıcalıklar elde etmeye zorlamışlardır.¹⁹ Rekabetin yoğunluğu ve dünya ticaretinin eşitsizliği nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmelere yeterince ayak uyduramamış, ekonomik sorunları giderek ağırlaştırmıştır.²⁰

İngiltere'de başlayan ve kısa sürede kıtaya yayılan sanayi devrimi ile birlikte uluslararası ticaret yaygınlaşmış ve sanayileşen ülkeler (merkez ülkeler) ile sanayileşmemiş (çevre 'periphery') ülkelerin oluşumu ve aralarındaki dengesiz ticari ilişkiler derinleşmiştir. Buhar ve zamanla elektrik teknolojisinin sanayi alanında kullanılması ürünlerin daha ucuza maledilmesini ve satılabilmesini olanaklı kılıyordu. Gelişmememiş ülkelerde el zanaatkarları tarafından üretilen mallardan daha ucuza satılan, bu sanayi tarafından üretilen mallar, az gelişmiş ülkelerin pazarlarını doldurmaya ve yerli zanaatların büyük zararlar görmesine yol açıyordu. Gerek siyasal gerekse ekonomik koşulların zorlamasıyla, gelişmememiş ülkeler daha fazla mamul madde almaya daha çok hammadde satmaya zorlanıyordu.

Bir ülke içerisinde ve uluslararası ilişkiler içerisinde meydana gelen ekonomik ilişkilerin biçimlendiği alan ve sorunların çözüldüğü düzey siyasal alandır. Bir devletin sınırları içinde ekonomik düzenleme ve yeniden düzenleme (ortaya çıkan artı değer paylaşımı ve yeniden paylaşımı) genel olarak sınıf mücadelesi şeklinde cereyan ederken, uluslararası alanda bunun aracı, diplomasi ve diplomasinin silahlı kuvvetler yoluyla sürdürüldüğü savaşlar olmaktadır. Bu bağlamda 19. yüzyılda

¹⁸ Yahya S: Tezel, '*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*', Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s.46-49.

¹⁹ Oral Sander, *age*, s.84. Serbest ticaret ve ticari ayrıcalık talepleri bu dönemde son bulmamamış, Osmanlı İmparatorluğu hatta Cumhuriyet dönemlerinde de sürekli olarak devam etmiştir. Serbest ticaret ve *kapitülasyon* olarak adlandırılan ticari ayrıcalıklar Osmanlı'nın yarı-sömürgeleşmesinde ve bu durumun sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır.

²⁰ Shaw, '...sanayi denetimi altında tutan loncaların sınırlayıcı davranışlarıyla da desteklenen Osmanlı kapalı ekonomisi bu tür değişikliklere karşı koymuş ve direnmiştir.' demektedir. (Shaw, *age*, s.239) Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmeleri takip etmediği ekonomik sisteminin kapalı kaldığı iddiası pek doğru değildir. Oluşan dünya ekonomisine durumu gereği farklı tarzda katılması sözkonusudur. Bu tartışma için bkz El Haj, *age*.

meydana gelen uluslararası politik olayları ekonomik gelişmelerle ilişkilendirmek gereklidir.

16. yüzyıldan itibaren Batı'nın ekonomik ve toplumsal etkisine maruz kalan Osmanlı'da 18. yüzyılda bu etki dolayısıyla Batı ile ilişkiler gelişmeye başlar. Merkantilist dönemin sınırlı etkisinin ötesinde bir güce sahip olan sanayi toplumu etkileri ile Osmanlı'nın Batı ile bütünleşme süreci 1820'lerde başlamıştır.²¹ Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'daki isyanı ve Osmanlı topraklarını işgal hareketi, başından itibaren uluslararası bir sorun haline gelmiş olan Mısır sorunu, Osmanlı'yı siyasi anlamda Batı'lı devletlerin etkisine açık hale getirmişti. Mısır sorununun başlarında Rusya'dan destek alan Osmanlı devleti, daha güvenli bulunduğu için daha sonra İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma siyaseti içine girmiştir. İngiltere ile yakın ilişkiler ve onların desteğini alma çabası, 1838'de İngiltere ile Serbest Ticaret Anlaşması (Balta Limanı Anlaşması)'nın imzalanmasına yol açmıştı.²² '1838, tezkere usulünün, yed-i vahid ya da tekel alım satım işlemlerinin ve iç gümrüklerin kaldırıldığı, dış ticarete serbestiyetin benimsendiği yıldır... İlk kez 1838'de İngilizler'le yapılan ticaret sözleşmesi, birbiri peşi sıra diğer Batı ülkeleri ile de imzalanır. Bundan böyle Osmanlı Devleti 'liberal çağ'la bütünleşir.'²³

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu ekonomisine, dolayısıyla Osmanlı'nın da Avrupa ekonomisine katılımı, Kırım Savaşı'ndan sonra ticaretin ötesinde yatırımlara da yayıldı. Doğrudan yatırımlardan ziyade Avrupa devletleri hükümete borç veriyordu. Yaşanan ekonomik problemlere, savaşların maliyeti ve reformlar için gerekli masraflar ve kimi padişahların müsriflikleri de eklenince dış borç almak zorunlu hale geliyordu. Osmanlı hükümetleri, daha önce de Galata bankerlerinden borç almıştı. Fakat Galata bankerlerinin verebileceği borçlardan daha fazlasına ihtiyaç duymaya başlamıştı.²⁴ 1870 yılında, hazine gelirlerinin üçte biri borç

²¹ Zafer Toprak, 'İktisat Tarihi', **Türkiye Tarihi 3; Osmanlı Devleti 1600-1908** (Yayın Yönetmeni:Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.222.

²² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, V. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.169-170.

²³ Toprak, **agm.** s.223

²⁴ Zürcher, **age**, s.98. Kırım Savaşı'nın masraflarını karşılayabilmek için Londra ve Paris piyasalarından 5 milyon İngiliz lira borçlanmak için. 4 Ağustos 1854 tarihli bir irade yayınlandı. O dönemde Osmanlı hükümetinin tahmini yıllık geliri 7.500.000 liraydı. (Hakkı Yeniay, **Osmanlı Borçları Tarihi**, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936, s.9.) Fakat 1854 borçlanmasıyla Kırım Savaşı masrafları kapatılamamış, 1855'te İngiliz ve Fransız Hükümetleri ile yeni bir mukavele

faizlerinin ödenmesine ayrılmıştı.²⁵ Dış borçlar 1878 yılında ekonomik bir mesele olmanın ötesinde siyasal bir boyut kazanmıştır. 3 Mart 1878'de Ayastefanos Anlaşması sonrasında devreye giren Avrupa Devletleri, aynı yıl, Berlin'de bir konferans düzenlemişler, konferansta, Osmanlı'nın mali alanda kontrolü için uluslararası bir komisyon kurulmasını tavsiyeye karar verilmiştir. Bu süreç 20 Aralık 1881'de Muharrem Kararnamesinin yayınlanmasına ve bu kararnamenin 15. maddesinin hükümlerine dayanarak hükümetin borçlara karşılık olmak üzere gösterdiği gelirlerin idaresi için *Düyun-u Umumiye-i Osmaniye* idare meclisinin kuruluşuna kadar devam edecektir.²⁶ Avrupa devletleri, borçlar sayesinde denetimleri altına aldıkları Osmanlı Devleti'ni daha fazla borç almaya ve daha fazla denetim altına almaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl sonunda, 20. yüzyıl başında, hammadde ihracatçısı ve sınai madde ithalatçısı olan, dış borçlanmalar, Düyun-u Umumiye, ayrıcalıklı ticaret anlaşmaları ve ülkeye çeşitli imtiyazlarla giren yabancı sermaye nedeniyle 'önce iktisadi, sonra büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin denetimine girmiştir.'²⁷ Bu ekonomik tablo, 20. yüzyılın başında ağırlaşarak devam etmiş, Balkan Savaşları'dan Kurtuluş Savaşı'nın bitimine kadar kesintisiz devam eden on yıllık savaşlar döneminde ülkenin ekonomik bünyesi her alanda daha da tahrip olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayi altyapısı yok denebilecek kadar geri düzeydedir. "Gelişmiş Avrupa ekonomilerinin ezici rekabeti karşısında hammadde ve yiyecek maddeleri satan ve mamul madde satın alan bir ülke durumuna gelen Osmanlı İmparatorluğu'nda temel sanayii kurulması işi gerçekleştirilememiştir. ... Osmanlı ülkesinde yüksek fırınlar ve metalurji fabrikaları bulunmamaktadır. Yakın

imzalanarak 5 milyon liralık yeni bir borç alınmıştır. Bu borçlanmalar, Osmanlı hükümetini açıkları kapatmak ve alınan borçları ödemek için yeni borçlar almaya zorlamış ve neredeyse her yıl Avrupa piyasalarından yeni borçlar alınmıştır. (Yeniay, *age*, s. 12)

²⁵ Zürcher, *age*, s.99.

²⁶ Yeniay, *age*, s.69-71, Faruk Yılmaz, *Devlet Borçlanma ve Osmanlı'da Cumhuriyet'e Dış Borçlar*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s.51-53. Osmanlı Devleti artık kendi gelirleri üzerindeki bir takım haklarını alacaklılarına terk etmiş ve maliyesini yabancı kontrolüne açmış bulunuyordu. 1910-1912 döneminde Osmanlı Maliye Nezaretinde 5500 memur istihdam edilirken Düyun-u Umumiye için 9000 memur çalışmaktaydı, bu memurlar da maaşlarını ve emekli aylıklarını Osmanlı Devletinden almaktaydı. İdare, toplam devlet gelirlerinin % 31.5'ini tahsil etmekteydi. (Yılmaz, *age*, s.55.)

²⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998, s.12-13.

pazar için üretimde bulunan, madeni eşya imalatı sanayii hammadde olarak hurda demir kullanmaktadır. ... Osmanlı ülkesinde makine yapan sanayinin de kurulamamış olduğunu görüyoruz.”²⁸ Sanayide kullanılan makineler yapan; sadece İzmir’de dört fabrika vardır ve bunların da montaj sanayi niteliğinde olduğu tahmin edilmektedir. Sanayi için gerekli makineler, başta İngiltere ve Almanya olmak üzere Avrupa’dan ithal edilmektedir.²⁹ 1913’te sanayinin sektörel dağılımı da Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığını göstermektedir.³⁰

B. Etkiye Karşı Tepki: Osmanlı Yenileşme Çabaları

İmparatorluktaki gerileme emarelerinin görünür olmaya başlaması ve askeri, ekonomik, mali ve idari sorunların artması üzerine 17. yüzyılda Osmanlı yazarları, bozulmanın önlenmesinden ve eski altın çağlara dönmekten söz etmeye başlamışlardır.³¹

1699’da imzalanan Karlofça Barışı, bir çok yazar tarafından Osmanlı’nın Avrupa karşısındaki üstünlüğünü rakiplerine terk ettiği bir dönüm noktası olarak görülmüştür.³² Karlofça Antlaşması sonrasında, geleneksel reformcu anlayışın yanında Avrupa’nın üstünlüğünü sağlayan tekniklerin kabul edilmesini amaçlayan reformcu bir anlayış da filizlenmeye başlamıştır.³³ III. Selim’in Nizam’ı Cedid hareketine kadar, özellikle orduyu Batı tarzında yenilemek için Avrupa’dan uzmanlar

²⁸ Gündüz Ökçün (Yayına Hazırlayan), **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, Hil Yayın, İstanbul, 1984, s.11.

²⁹ Ökçün, **age**.

³⁰ Sanayide toplam üretim değerinin, 1913’te %83.5’i, 1915’te ise %82.3’ü gıda ve dokuma sektörleri tarafından gerçekleştirilmektedir. İşçi istihdamı açısından da bu iki sanayi kolu, toplam sanayi istihdamının 1913’te %71’ini, 1915’te ise %75.8’ini oluşturmaktadır. Bu sektörlerin ayrıntılarına bakıldığında değirmencilik, tütün işleme, dericilik, yünlü dokuma, iplik ve ham ipek üretimi gibi ilkel sayılabilecek sanayi kollarının toplam sanayi üretiminin 1913’te %80.3’ünü, 1915’te ise %83.1’ini oluşturduğu görülmektedir. (Boratav, **age**, s.23-24.)

³¹ Roderic H. Davison, **age**, s. 42. 17. ve 18. yüzyıl reformcuları Osmanlı düzeninin “kafirlerin geliştirdiği düzenden” üstün olduğu anlayışıyla hareket ediyorlardı. Bu nedenle bu dönemde klasik Osmanlı reformcularına göre çözüm, Osmanlı’nın en güçlü olduğu dönemin örgüt ve uygulamalarına dönmekle, “düzeni eskiden olduğu gibi çalıştırmakla, hırsızlık yapmayı ortadan kaldırmakla, rüşvete son vermekle, ancak yeteneğe dayanan atamalar yapmakla, geleneksel askeri birliklerde reform yapıp bunları yeni bir canlılığa kavuşturmakla ve görevini yapmayı işinden atmakla mümkün olabilirdi.” (Shaw, **age**, s.243).

³² Robert Mantran, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar Mı, Gerileme Mi?”, Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I**, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.304. Shaw, **age**, s. 306-307.

³³ Shaw, **age**, s. 307.

getirilmesi şeklinde devam eden reform çabaları, bu dönemde yeni bir boyut kazanmıştır. Selim, 1794'te Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adıyla yeni bir piyade sınıfı oluşturmuş, ordunun diğer kısımlarında düzenlemeler yapmış, donanmayı yenileştirmeye çalışmış ve yeni askeri okullar açmıştır.³⁴ Nizam-ı Cedid askerleri Avrupa tarzında eğitim görüyorlar, onlar gibi giyiniyorlar, Avrupa tarzında silah, disiplin ve taktiklere sahip bulunuyorlardı.³⁵ Askeri alanda yeniliklerin yanı sıra, bu dönemde Avrupa'ya daimi elçilerin gönderildiği de görülür.³⁶ Selim'in yapmayı planladığı düzenlemeler, sadece askeri alanla sınırlı değildi, idari, mülki, iktisadi ve sosyal düzenlemeler yapmayı da düşünüyordu.³⁷ Geleneksel reform çabalarını çok da aşamayan yenileşme çabaları tutucuların hedefi olmuş ve bir ayaklanma sonucu III. Selim tahttan indirilmiştir. Ancak "III.Selim'in reformları pek başarılı olmamışsa da, halefleri için gedikler açmış, yol göstermişti."³⁸

III. Selim'in reformlarına karşı çıkanlar onu öldürmüşler ancak II. Mahmut (1808-1839) gibi çok daha büyük bir reformcunun tahta çıkmasına yol açmışlardır. Reformlarının kapsamı dikkate alındığında, II. Mahmut'u reformların gerçek başlatıcısı olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. II. Mahmut dönemi reformları, seleflerine göre "Batılılaşma" adını çok daha fazla hak etmektedir. Bunun bir nedeni, bir kere reform yoluna girdikten sonra geleneksel yöntemlerin ötesine geçmenin ve daha kapsamlı reformlar yapmanın kaçınılmazlığı iken, bir diğer nedeni "Doğu Sorunu" olarak adlandırılan Osmanlı ülkesi üzerinde Batı'nın doğrudan ekonomik, siyasal ve diplomatik baskısının ortaya çıkmasıdır.

Osmanlı modernleşmesinin temel amacı devleti güçlendirmek ve adem-i merkeziyete karşı merkeziyeti pekiştirmektir. Bu bağlamda, güçlü bir devlet için gerekli olan güçlü bir ordu II. Mahmut reformlarının temel amaçlarından birisi olmuştur. İlk varolan ordu içerisinde çeşitli düzeltimlere girişen Sultan, bu

³⁴ Robert Mantran, "Doğu Sorunu'nun Başlangıçları (1774-1839)", Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II**, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 14-15.

³⁵ Shaw, **age**, s.354. Bu dönemde orduda kullanılan yabancı danışman ve eğitimci subaylar çoğunlukla Fransızdı. Ancak bu subayların, Fransa'nın hem krallık, hem Cumhuriyet, hem de Napoleon İmparatorluğu yönetimleri kanalıyla temin edilmiştir. (Zürcher, **age**, s.41) Bu durum, Osmanlı yönetiminin, Avrupa'da yaşanan ideolojik etkilere açık olmadığını, sadece sınırlı, teknik bir yenileşme algısı içinde olduklarını gösteriyor.

³⁶ Shaw, **age**, s. 359, Mantran, **agm**, s.16.

³⁷ Mantran, **agm**, s.14.

³⁸ Shaw,**age**, s.358.

yeniliklere karşı ayaklanmayı fırsat bilerek 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırır. Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası olan bu olay "Vakayi Hayriye" olarak anılır.³⁹ Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla, Batılı eğitimlerce, Batı usüllerine göre eğitim gören yeni bir ordu kurulur. Bu dönemde donanmanın yenileştirilmesi, askeri tıp okulu gibi askeri okulların açılması gibi orduda yenileşme çabaları sürer.⁴⁰

II. Mahmut dönemi reformları, eskinin ortadan kaldırılıp yenisinin ortaya konması gibi radikal bir özellik taşımakla birlikte sadece orduyla sınırlı değildir.⁴¹ İdari mekanizmada yenileştirmeler ve merkezin güçlendirilmesi çalışmaları da bu dönemde ele alınır. Hükümet, zamanla başvekil ünvanına kavuşacak olan sadrazamın başkanlığında çeşitli bakanlıklara bölünür ve daha modern bir yapıya kavuşturulur.⁴² Yine bu dönemde nüfus sayımı ve toprakların kadastro çalışmalarına girilerek daha adil ve etkin bir vergilendirme sistemi kurulmaya çalışılır. Vergiler de artık mültezimlerce değil, eyalet valilerinin denetiminde olan ve merkezden maaş alan "muhassıl" adı verilen memurlar tarafından toplanmaktadır.⁴³

Yine II.Mahmut döneminde, devlet görevlilerini kapsayan reformlar yapılır. Devlet görevleri sistemi yeniden düzenlenir ve yeni bir devlet görevlileri hiyerarşisi kurulur. Padişahın kulu olmaktan çıkıp, memur sıfatı kazanan bu kişiler görev ve mevkilerine göre belirlenen ücret alırlar ve suç işlediklerinde cezalandırılmaları da "ceza kanunnamesine" bağlanır.⁴⁴ Bu değişimler, modern bir bürokrasinin oluşumu

³⁹ Türk tarih yazımında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını "Vakayi Hayriye" olarak görülmesini eleştiren ve bu olayı sivil toplumun yokedildiği bir karşı devrim olarak gören farklı bir yaklaşım için bkz. Reha Çamuroğlu, **Yeniçerilerin Bektaşılığı ve Vaka-i Şerriye**, Ant Yayınları, İstanbul, 1994, passim.

⁴⁰ Mantran, **agm**, s.36-37.

⁴¹ Zürcher, II. Mahmut'un reformlarının III. Selim ve Mehmet Ali Paşa gibi modern bir ordunun kurulması yoluyla merkezi devletin güçlendirilmesini amaçladığını belirtmektedir. Yazara göre "...yeni bir ordunun kurulması para isterdi, para daha etkin bir vergilendirmeye sağlanmak zorundaydı ve etkin bir vergilendirme de ancak modern ve etkin bir merkez ve taşra bürokrasisi sayesinde başarılabilirdi. Devletin denetimini yaymak için daha iyi iletişim araçlarına ve padişahın muhtaç olduğu yeni usuldeki asker ve sivil memurları yetiştirmek için yeni eğitim türlerine gereksinim vardı. II. Mahmut'un ... seleflerinden çok daha ileri gittiği nokta, onun varolan yerleşik düzeni ortadan kaldırma, bu yerleşik düzenin kurumlarını lağvetme ya da zararsız hale getirme konusundaki şahsi gayretleri ve reformlarının kapsamıydı." (Zürcher, **age**, s.63-64.)

⁴² Sina Akşin, **agm**, s.118. Mantran, **agm**, s.50.

⁴³ Mantran, **agm**, s.50. Verginin bu şekilde toplanmasına karar verilip, Bursa ve Gelibolu'da pilot uygulamalar olmasına rağmen sistem yaygınlaşmamıştır. (Akşin, **agm**, s.118-119).

⁴⁴ Mantran, **agm**, s.50.

için önemli adımlardır.⁴⁵ Bu alanda önemli adımlardan biri de “Tercüme Odası”nın kurulmasıdır. Tanzimat döneminden itibaren reformların taşıyıcısı olan ve Osmanlı modernleşmesinde ve genel olarak siyasi hayatında önemli roller oynayacak olan bu daire, Batı dillerinin öğrenildiği ve dışişlerine eleman yetiştiren önemli bir kurumdur.⁴⁶

II. Mahmut dönemi önemli yeniliklerden birisi de, *Takvim-i Vekayi* gazetesinin çıkarılmaya başlanmasıdır. İlk sayısı 1 Kasım 1831’de yayınlanan ve *Moniteur Ottoman* adlı bir de Fransızca nüshası bulunan gazete, Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında önemli olaylara da yer veren ama özellikle çıkarılan kanun ve kararları yayımlayan bir resmi gazete niteliğindedir.⁴⁷

Bu dönemdeki kapsamlı Batılılaşma hareketi, Saray çevresinden başlayarak devlet yöneticileri ve elitlerin sosyal yaşamında da belirli bir dönüşüme yol açmıştır. Geleneksel yaşamın simgesi olan Topkapı Sarayı’ni terk ederek Batı tarzında döşenen Dolmabahçe Sarayı’nda yaşamaya başlayan Sultan, Avrupa tarzı giysiler giymeye, araba gezileri yapmaya, taşraya seyahat etmeye de başlamıştır. II. Mahmut, Fransızca öğrenir, davetler verir, şenlikler düzenler. Konserler, opera ve baleler yoluyla Batı müziği ve zevkleri de bu dönemde saraya girer ve kısa sürede toplumun seçkin kesimlerine yayılır.⁴⁸

II. Mahmut dönemi, sadece geniş kapsamlı reformların yapıldığı bir dönem değildir. Aynı zamanda İmparatorluğun bölünmesinin, büyük devletlerinin Osmanlı içişlerine karışmasının ve diplomatik ve ekonomik baskılarının da arttığı bir dönem olmuştur. Sırbistan ve Mısır’da babadan oğula yöneticilik haklarının da tanındığı

⁴⁵ Ceza kanunnamesinin çıkarılmasıyla, memurların mallarının keyfi olarak müsadere edilmesi ve cezalandırılması usulü kaldırılarak bürokratlar, padişahın mutlak kölesi olmaktan kurtulmuş ve belirli bir güvenceye kavuşmuştur. Bu daha sonraki dönemde devam edecek olan “çok yüksek derecede mutlakiyetçi bir Osmanlı bürokrasisinin temelini atmıştır. (Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İkinci Cilt, (Türkçesi: Mehmet Harmanlı), E Yayınları, İstanbul, 1983, s.69.)

⁴⁶ Mantran, **agm**, s.50.

⁴⁷ **agm**. Bir çok yenilikte olduğu gibi bu alanda da Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk adımı atan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa olmuş Vakayi-i Mısıryye adıyla ilk Türkçe gazeteyi çıkarmıştır. Vakayi-i Mısıryye’nin çıkış tarihini Mantran 1829, Takvim-i Vekayi’nin çıkış tarihini 1 Kasım 1831 olarak vermektedir. Oysa bu tarihleri Hıfzı Topuz birincisi için 1828, ikincisi için 11 Kasım 1831 olarak yazmaktadır. (Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 13 ve 15.)

⁴⁸ Mantran, **agm**, s.50. Akşin, diğer Avrupa tarzı yeniliklerle birlikte II. Mahmut’un Avrupalı kıyafetler giyip sakalını kısaltması gibi değişiklikleri yüzeysel bulmakla birlikte bu tipte değişikliklerin Rus ve Japon çağdaşlaşma tarihlerinde de önemli bir yer tuttıklarını belirtir. (Sina Akşin, **agm**, s.115).

geniş bir özerklik verilmek zorunda kalınmış, Yunanistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırp ve Yunan isyanlarında, II. Mahmut'un reformlarının esinleyicisi olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile anlaşmazlıklarda büyük devletler hep devrededir ve kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni çeşitli tavizler vermeye zorlarlar. Belki de bunların içerisinde en önemlisi, Mehmet Ali'nin tehdidi karşısında İngiltere'nin desteğini sağlamak için İngiliz hükümetiyle, kapitülasyonların muhafazasını da kapsayan ve bunları aşan serbest ticaret anlaşmasının imzalanmasıdır. 1838'de imzalanan ve Balta Limanı Antlaşması olarak bilinen anlaşmaya göre, İngiliz tüccarları, Osmanlı tüccarlarının bile ödediği iç gümrük vergilerinden kurtularak ihracatta %12, ithalatta %5'lik gümrük vergisi ödeyeceklerdi. Osmanlı pazarını İngiliz ticaretine tamamen açan bu haklar bir süre sonra diğer Avrupa devletlerine de tanınmıştır.⁴⁹

Aslında reformlar, bir yandan bu baskılara karşı direnme gücünü arttırmanın bir yolu iken diğer yandan da bu baskılara boyun eğmek anlamına gelmektedir. Bu dönem, büyük devletlerin zorlaması sonucu ilk reform fermanı olan Tanzimat Fermanı'nın hazırlandığı bir dönem olmuştur.⁵⁰

III. Selim ile başlayıp, II. Mahmut reformlarıyla geleneksel sınırların dışına daha da taşan Osmanlı yenileşme hareketi, Tanzimat Fermanının ilanı ile yasama ve yargı alanlarını da kapsamış, orduya ve idareye ilişkin düzenlemelerin ötesinde sıradan halkın yaşamını da düzenlemeye girişmiştir. Tanzimat dönemi yenilikleri, bu anlamda bir milat oluşturmakla birlikte II. Mahmut dönemi yeniliklerinin devamı niteliğindedir ve onun yaptığı yenilikler sayesinde mümkün olmuştur. "Tanzimat-ı Hayriye (hayırlı düzenlemeler) terimi ilk kez 1838'de Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin kurulmasına ilişkin fermanında kullanılmıştı ki bu da II. Mahmut'un dönemiyle haleflerinin dönemi arasındaki devamlılığı göstermektedir."⁵¹ Yukarıda belirttiğimiz gibi bu fermanın hazırlanışı II. Mahmut'un emriyle olmuştur. Tanzimat

⁴⁹ Zürcher, **age**, s.74-75. Bu anlaşmayı Akşin, "... ülkenin hayati iktisadi menfaatlerini Batıya peşkeş çekmek", "Osmanlı ülkesini açık pazar durumuna düşürdüğü için iktisadi iflas..."gibi olumsuz ifadelerle değerlendirirken (Akşin, **agm**, s.122), Zafer Toprak, bu anlaşmayı ve 1820'lerden itibaren "liberal çağla bütünleşmeyi" geleneksel, "kapalı, durağan, geçimlik iktisadi yapının çözülmesi" ve ekonomik gelişmenin yolunun açılması olarak görür ve bunu olumlu karşılar. (Toprak, **agm**, s.222-223.)

⁵⁰ Gülhane Hattı Hümayunu Mahmut döneminde hazırlanmış olmakla birlikte onun ölümünden dört ay sonra 30 Haziran 1839'da ilan edilecektir. (Mantran, **agm**, s. 27-28.)

⁵¹ Zürcher, **age**, s.78.

döneminde yapılan uygulamalarla daha belirgin hale gelen Müslüman ve Gayrimüslim tebaaa arasındaki farkın ortadan kaldırılmasına ilişkin anlayış, Mahmut döneminde kendisini göstermeye başlamıştır. Mahmut'un tebaaası arasındaki farkı ibadet yerlerinde görmek istediğini, diğer durumlarda farklılık gözetmediğini belirten sözleri bunun bir göstergesi olarak görülmelidir.

Ferman, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından yazılmış ve Sultan Abdülmecid adına, 3 Kasım 1939'da, Paşa tarafından Sarayın hemen dışında, Gülhane Meydanında, devletin ileri gelenleri, dini önderler, yabancı diplomatlar ve iş çevreleri önünde okunarak ilan edilmiştir. Osmanlı yönetimini bundan sonra yapacağı reformları içeren ferman, dört temel noktayı içeriyordu:

- 1) Osmanlı tebaasının can, mal ve namusunun güvence altına alınması,
- 2) iltizam usulünün kaldırılarak düzenli bir vergilendirme sisteminin getirilmesi,
- 3) zorunlu, düzenli bir askerlik sisteminin uygulanması
- 4) Osmanlı tebaasının din ayrımına bakılmaksızın kanun önünde eşitliği.⁵²

Tanzimat Fermanı, Mehmet Ali'nin tehdidine Osmanlı yönetiminin karşı koymakta zorlandığı bir sırada ilan edildi. Zamanlaması ve fermanın içeriği dikkate alındığında Avrupa'lı güçlerin, özellikle de İngiltere'nin desteğini kazanmaya yönelik diplomatik bir manevra olduğu görülür. Ancak fermanın ilanını tek başına bu nedene bağlamak doğru değildir. Fermanın yazılmasında ve ilanında en büyük pay sahibi olan Mustafa Reşit Paşa, devleti güçlendirmek ve Avrupalı liberal devletlerin desteğini almak için liberal düzenlemeler yapmak gerekliliğine inanıyordu.⁵³ Fermanında ilan edilen reformlar, II. Mahmut reformlarının devamı niteliğindedir. Vergilendirme ve askerliğin düzenlenmesi konusu II. Mahmut reformlarının önemli unsurlarıydı. Tebaanın mal, can ve namusunun güvence altına alınması meselesinde, bürokratların kendilerini güvence altına almak istemelerinin de etkisi olsa gerektir ki bu konuda yine Mahmut döneminde çıkarılan kanunname ile daha önce adım

⁵² Zürcher, **age**, s.79-80. Fermanın içeriği için ayrıca bkz. Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, (Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları), Sevinç Matbaası, Ankara, 1976, s. 312.

⁵³ Enver Ziya Karal, **age**, s.169-170. Tanzimat Femeni'nin mimarı olan Mustafa Reşit Paşa'nın, Avrupa ülkelerinin açık baskısı sonucu 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı'nı "Avrupa'ya verilen tahrip aracı" olarak niteleyip Batılı devletlerin baskısını eleştirmiştir. (Necdet Hayta, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s.131.) Bu durumda, Tanzimat'ın Osmanlı reformcularının samimi kaygılarını da ifade ettiğini söyleyebiliriz.

atılmıştı. Osmanlı'nın Hristiyan tebaasına eşit haklar verilmesi vaadinde ise büyük güçleri etkileme amacı olsa da, bu yolla Hristiyan cemaatlerin içindeki ayrılıkçı eğilimleri durdurulacağı ve büyük güçlerin (özellikle Rusya) müdahale gerekçelerinin ortadan kaldırılacağı umulmuş olmalıdır.⁵⁴ Bu anlayış daha sonraki dönemlerde yöneticiler tarafından sürdürülmüş, Osmanlılık düşüncesinin de temel amacı olmuştur.

1839'da fermanın ilanı ile başlayıp 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanına kadar süren dönem, Tanzimat Dönemi olarak anılır. Yaklaşık 40 yıl süren bu dönemde, başta hukuk alanı olmak üzere pek çok yenilik yapılmıştır. Devletin ihtiyaç duyduğu kanun ve nizamnameleri hazırlamak için ya eski meclisler Tanzimat'ın gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenmiş ya da yenileri kurulmuştur.⁵⁵ Tanzimat Fermanı uyarınca, kanunlarda yeri olmayan cezaların verilemeyeceği kabul edilmiş olduğundan ve Gayrimüslim tebaaya şeriat hükümlerine uygulamanın mümkün olmamasından dolayı tüm Osmanlı tebaasını kapsayan yeni "laik" kanunlar kabul edilmiştir.⁵⁶ Ceza yasasının yanısıra, ticaret hukukunda da yeni duruma ilişkin önemli düzenlemeler yapılmıştır. 1926 yılına kadar ticaret kanunu yürürlükte kalmıştır.⁵⁷ Hukuk alanında benzer düzenlemeler, toprak mülkiyeti alanında da yapılmıştır. Ancak bu alandaki düzenlemeler, köklü olamamış, mevcut durumu hukuki hale getirmiştir.⁵⁸ İslam hukukunun en kapsamlı olduğu alan olan medeni hukuk alanında da yeni düzenlemelere girilmiş ancak bu konu, gelenekçilerle yenilikçiler arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Bu çalışmaların sonucunda, daha çok İslami usulleri merkeze alan medeni hukuk ve borçlar hukukunu kapsayan *Mecelle* kabul edilmiştir.⁵⁹

Tanzimat döneminin temel çelişkisi ve eksikliği yeni Batılı "laik" hukuk sistemi ile "şeri" ve "örfi" hukuk sistemini bir arada tutmaya çalışması olmuştur. Batı usullerini esas alan düzenlemelerde bile eski usuller radikal bir şekilde

⁵⁴ Zürcher, **age**, s.80.

⁵⁵ Karal, **age**, s.169-170, Üçok ve Mumcu, **age**, s.321.

⁵⁶ Üçok ve Mumcu, **age**, s.321-322.

⁵⁷ **age**, s. 329

⁵⁸ **age**, s. 324, Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VI. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976, s. 154.

⁵⁹ Üçok, Mumcu, **age**, s.326-330. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VII. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, s.173.

terkedilemiyordu. Bu melez ve karışık bir hukuk sistemine yol açıyordu. Eski ile yeninin birarada bulunması, kanunlarda olduğu gibi mahkeme düzeninde de açık olarak görülmektedir. Eski mahkemeler bir yandan devam ederken diğer yandan özellikle Osmanlı tebaası ile yabancı devletlerin tebaası arasındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi için karma mahkemeler de kurulmuştur. Bu karma mahkemelerde yabancı devletler tebaasından da üyeler bulunuyordu.⁶⁰ Tanzimat döneminde hukuk sisteminde yapılan değişiklikler, ülkedeki yabancı sayısının artmış olduğunun, Osmanlı devletinin Avrupa'ya daha fazla açılmasının, ilişkilerin gelişmiş olmasının doğurduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktaydı. Elbette ki bu ilişkiler Osmanlı aleyhine eşitsiz olduğu için pek çok zaman Batılı ülkelerin ticari, diplomatik ve askeri baskısını da içeriyordu.

C. Yeni Fikirler ve Muhalefetin Gelişimi

Osmanlı yenileşme hareketleri, devletin bekasını ve yeniden canlanmasını hedefleyen çabalardır ve devlet eliti tarafından yürütülmüştür. İmparatorluğun yıkılışına, ülke gündemine damgasını vuran yeni fikirlerin taşıyıcısı olan siyasi hareketler de yine bu elit içerisinde çıkmıştır.

Tanzimat döneminin en önemli gelişmelerinden birisi kuşkusuz, iktidar merkezinin saray ve padişahın Babıali ve bürokrasiye kayması olmuştur. II. Mahmut, reformları yürütecek ve ülkeyi yönetecek olan bürokrasinin oluşumunu başlatmış ve güçlendirmişti.⁶¹ Reşit Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Mithat Paşa, Ali Paşa ve Fuat Paşa gibi yetenekli bürokratlar Tanzimat dönemi reformlarında baş rolü oynamışlardır.⁶² Babıali Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye Kalemleri ve elçiliklerde yetişmiş, Batı dillerini ve buralardaki gelişmeleri bilen, redingot ve fes giyen

⁶⁰ Karal, V. Cilt, s. 153.

⁶¹ Zürcher, age, s.78.

⁶² age, s.102. Bu dönemin reformcu bürokratlarının otoriterliğine dikkati çeken İlber Ortaylı, Tanzimat döneminin Babıali'nin gerçek hükümet dönemi, sadrazamla birlikte bürokrat kadronun yönetime egemen olduğu dönem olduğunu yazmaktadır. (İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s101.) Bununla birlikte Paul Dumont, bu dönemin reformlarında, padişahların oynadığı rolün de altının çizilmesi gerektiğini belirterek "Ne Abdülmecit, ne de halefleri, sadrazam dairelerinde alınmış kararlara rızalarını bildirmekle yetinen kukla hükümdarlar olmadılar; Batı'nın reformcu hükümdarları gibi ... hükümetin etkinliğine katılır, destekler ve gerektiğinde yön verirler ona." diye yazmaktadır. (Paul Dumont, "Tanzimat Dönemi 1839-1878), Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II**, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 60.)

Avrupalılarla arkadaşlık eden yeni bir bürokrat, aydın kuşağı ülkenin düşünce ve politika hayatında ağırlık kazanmıştır. Bu kişiler vasıtasıyla Batı'nın milliyetçilik, liberalizm ve meşrutiyetçilik düşünceleri de Osmanlı İmparatorluğu'na girmeye başlamıştır.⁶³

Reşit Paşa zamanında mesleklerinde yükselme umuduyla başlamış, ancak Ali ve Fuat Paşaların iktidarları döneminde merkezden dışlanmış olan bir reformcu bürokrat-aydın kesimi, ikballerini başta gazetecilik olmak üzere başka yollardan aramak durumunda kalmışlardır.⁶⁴

Bu aydınların çıkardıkları gazeteler yoluyla farklı siyasal fikirler kamuoyu önünde tartışılmaya başlamış, fikirler üzerinden bir kamuoyu yaratılması çabasına girilmiştir. Devletin çıkardığı resmi gazete Takvim-i Vakayi'den sonra ilk özel Türkçe gazete olan Ceride-i Havadis, 1840'ta William Curchill adında bir İngiliz tarafından çıkarılmış⁶⁵ ancak gazetecilik ve düşünsel alanda atılım 1860'ta Şinasi ve Agah Efendi tarafından çıkarılan Tercüman-ı Ahval⁶⁶ ile başlamıştır. Agah Efendi, Paris Elçiliği'nde görev yapmış, Şinasi de Paris'te öğrenim görmüştü. Bu gazeteciler, Avrupa'nın liberal düşüncelerini özümsemiş, inançlı modernleşme taraftarı idiler. Şinasi, 1862'de Tercüman-ı Ahval'den ayrılarak Tasvir-i Efkar'ı çıkarmaya başladı. Ancak 1865'te Paris'e kaçarak gazetenin yönetimini Namık Kemal'e bırakır. Gazete Namık Kemal yönetiminde daha da radikalleşmiş ve düşünceleri daha bütünlüklü hale gelmiştir.⁶⁷ Bu dönemde, Ali Suavi yönetimindeki Muhbir (1866), Basiretçi Ali Bey tarafından çıkarılan Basiret (1869), Namık Kemal'in yazılarını yayınladığı İbret (1870) gibi bir çok gazeteler de yayımlanmaya başlamıştır.⁶⁸

Gazeteler yoluyla ılımlı eleştiriler yönelten bu aydın-bürokrat kesiminin eleştirilerine tahammül edemeyen hükümet, 1864'te Matbuat Nizamnamesi çıkararak tedbirler almaya başlamış ve gazeteleri kapatma, para ve hapis cezaları verme yoluna

⁶³ Zürcher, **age**, s. 103.

⁶⁴ Zürcher, **age**, s. 103. Shaw ve Shaw, **age**, s.168. Bu dönemde aydınların muhalefete geçmelerinde kişisel kırgınlık faktörleri rol oynamış olsa da, muhalefet hareketini sadece kişisel ikbal arayışı olarak değerlendirmek doğru değildir. Bu aydınlar, ülkenin kötü gidişi karşısında üzüntü duymakta, eleştiri ve tepkilerini gazetelerinde ifade etmeye çalışmaktaydılar. (Akşin, **agm**, s.143.)

⁶⁵ Topuz, **age**, s.17.

⁶⁶ **age**, s.19.

⁶⁷ Zürcher, **age**, s.104.

⁶⁸ Hıfzı Topuz, **age**, s.29-31

gitmiştir. Böylece özgürlük talepleri, bu genç aydınlar için bir ihtiyaç haline gelmiştir.⁶⁹

Muhafiz aydınların siyasi faaliyetleri sadece gazetelerle sınırlı kalmamış, bu koşullar altında, örgütlenme girişimlerine de başlamışlardır. Tercüme Odası'nın genç bürokratı Namık Kemal ve beş arkadaşı, 1865'te, İtalyan Carbonari örgütünü örnek alan İttifak-ı Hamiyet⁷⁰ örgütünü kurar.⁷¹ Cemiyetin üye sayısı, iki yıl içerisinde veliaht Murat ve şehzade Hamit (II. Abdülhamid)'in de yer aldığı bir kaç yüz kişiye ulaşır. Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi ve Mehmet Ali'nin torunu Mustafa Fazıl Paşa⁷² muhalefet hareketi için önemli roller oynamıştır. 1866'da Mustafa Fazıl Paşa'nın hükümetin politikalarını sert bir dille eleştiren mektubu, Namık Kemal ve arkadaşlarınınca basılıp dağıtılınca hükümet şiddetli tedbirler alarak Ziya Bey ve Namık Kemal'i sürgüne gönderir. Bunun üzerine Mustafa Fazıl Paşa, bu kişileri kendisine katılmak üzere Paris'e çağırır. Artık önemli ölçüde yurtdışından yürütülen ve kendilerini Yeni Osmanlılar (*Jeunes Turks*) olarak adlandıran muhalefet hareketi, Avrupa'da basılan gazetelerini gizlice yurtiçine sokarak Ali ve Fuat Paşa'ların politikalarını eleştirmeyi sürdürmüşlerdir.⁷³

Sultan Abdülaziz'in 1867'de Fransa'ya yaptığı ziyaret sırasında Mustafa Fazıl Paşa'nın hükümdarla barışır ve İstanbul'a döner.⁷⁴ Paris'te kalan Ziya Bey, Namık Kemal, Nuri, Ali Suavi, Mehmet, Rıfat ve Agah Efendi, 10 Ağustos 1867'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurarlar. Bir süre daha yurt dışından yayın faaliyetini sürdüren Yeni Osmanlılar, aralarındaki fikir ayrılıkları nedeniyle dağılırlar. Cemiyet'in diğer mensupları da farklı tarihlerde yurda dönerler.⁷⁵

⁶⁹ Akşin, **agm**, s.143.

⁷⁰ Niyazi Berkes, hamiyet sözcüğünün o dönemde "patriotism" anlamında kullanıldığını, cemiyetin adının bugünkü deyimle "Yurtseverler Birliği" olduğunu belirtir. (Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyuş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s.275.)

⁷¹ Zürcher, **age**, s.105. İstanbul Belgrad ormanında bir kır yemeğinde kurulan örgütün kurucusu şu altı kişiydi: Namık Kemal, Necip Paşa'nın torunu Mehmet, Kayazade Reşat, Menapirzade Nuri, Suphi Paşazade Ayetullah, Mirat gazetesi sahibi Reşit Bey. Akşin, K. Bilgegil'e dayanarak kurulan örgütün adının İttifak-ı Hamiyet değil Meslek olduğunu ileri sürmektedir. (Akşin, **agm**, s.144)

⁷² Mustafa Fazıl Paşa, liberal düşünceleriyle bilinen bir kişi olmakla birlikte, onu hükümete muhalefet etmeye iten şey de yine kişisel bir sebep olmuştur. Yaş sırasına göre Mısır Hidivi olması olması gerekirken, Hidiv İsmail Paşa'nın İstanbul hükümetiyle işbirliği yaparak bu hakkı kendi oğluna geçirmeyi başarması üzerine Mustafa Fazıl, hükümete sert eleştiriler yöneltmeye başlamıştır. (Zürcher,**age**, s.106, Akşin, **agm**, s.144.)

⁷³ Zürcher, **age**, s.106-107.

⁷⁴ **age**, s.105-107.

⁷⁵ Akşin, **agm**, s.145.

Bu dönemde sağlam bir örgütlenme kuramamış ve düşünceleri birbirinden oldukça farklı olan Yeni Osmanlılar hareketi ancak beş yıl sürebilmiştir. Ancak yine de, Osmanlı seçkinler sınıfı içerisinde ilk defa modern bir ideolojik hareket olarak ortaya çıkıp, düşünceleriyle bir kamuoyu yaratmak yöntemi Osmanlı İmparatorluğu için oldukça önemlidir. 1876'da ilan edilen Meşrutiyet'te olduğu gibi 1878'de başlayan yeni muhalif hareket üzerinde de önemli etkileri olmuştur.⁷⁶

Yeni Osmanlılar'ın Osmanlı siyasal düşüncesine en büyük katkısı Meşrutiyet düşüncesini gündeme sokmaları olmuştur. İmparatorluğun pek çok derdine çare olarak savunulan anayasal parlamenter düzenle, padişahın keyfi harcamalarına son verilecek, parlamenter temsil yoluyla kendilerini ifade edecek olan gayrimüslim azınlıklar İmparatorluktan kopma isteklerinden vazgeçecek, dolayısıyla da Batı'nın müdahale gerekçeleri ortadan kalkacaktır.⁷⁷ Bu düşünce, ideolojik planda kendisini Osmanlılık olarak ifade ediyordu. Bir Osmanlı milleti yaratılmaya ve çeşitli unsurları bir arada tutacak bir değerler sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle Namık Kemal'in şiirlerinde duygulu bir ifadeye kavuşan vatan kavramı Osmanlı ülkesini, millet ise tüm Osmanlı unsurlarını kapsayacak şekilde tanımlanıyordu. Ayrıca meşrutiyet, yöneticilerin keyfi yönetimine ve diktatörlüğüne de önleyecek, halka özgürlüğünü verecekti. Dolayısıyla bu kavramlar içinde hürriyet de önemli bir yer tutuyordu.⁷⁸

İlk Osmanlı Anayasası olan Kanuni Esasi 1876 yılında ilan edilir. Anayasanın ilan edilmişinde de Tanzimat'ın ilanındakine benzer bir şema karşımıza çıkmaktadır. Batılı ülkelerin, Osmanlı azınlıklarına haklar verilmesi ve bu alanda reformlar yapılması için Osmanlı devletine baskılar yapması karşısında Osmanlı yönetiminin bu baskıyı karşılama çabası ve bu yolla Müslüman olmayan tebaayı İmparatorluğa bağlama düşüncesi. Balkanlardaki sorunun çözülmesi için İngiltere'nin öncülüğünde, Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan uluslararası konferansta, Osmanlı delegesi Kanuni Esasi'nin ilan edilmiş olduğunu açıklar.⁷⁹ Osmanlılar, bu yolla tüm tebaaya meşrutî haklar verildiği ve Müslüman olmayan halkın yaşadığı yerlerde

⁷⁶ Zürcher, **age**, s.107-108.

⁷⁷ Akşin, **age**, s.22-23.

⁷⁸ Akşin, **agm**, s.145.

⁷⁹ İstanbul Konferansı ve bu konferans sırasında Meşrutiyet'in ilanı konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Paul Dumont, **agm**, s.133-135., Shaw ve Shaw, **age**, s.217-219.

Avrupalılar'ın istediği reformları tartışmanın artık gereksiz olduğunu ortaya koymak istemiştir.⁸⁰ Batılı ülkelerin; Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı baskının boşa çıkarılması amacı Meşrutiyet'in ilanında belirleyici olsa da, yeni anayasa, ülke içindeki mücadelelerin sonucudur. "... padişahla (II. Abdülhamid) kendi içinde ikiye bölünmüş bir bürokrasinin karşılaşması, meşrutiyet rejimini ve anayasayı doğurmuştur."⁸¹ Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın başında olduğu bir grup, yaptığı darbe sonucu Abdülaziz'i tahttan indirerek V. Murat'ı padişah yaparlar. Ancak, Murat'ın akli dengesinin bozuk olması nedeniyle, onun yerine, 31 Ağustos 1876'da, II. Abdülhamid padişah yapılır.⁸² Abdülhamid padişah olurken Kanun-i Esasi'yi destekleyeceğine söz vermiştir ve Mithat Paşa, Mayıs'tan itibaren hükümettedir. 8 Ekim 1876'da Mithat Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturulur. Daha önceki anayasa taslaklarından da yararlanarak bu komisyon tarafından hazırlanan tasarı, Heyet-i Vükela tarafından bazı değişiklikler de yapılarak kabul edilir ve padişah tarafından onaylandıktan sonra 23 Aralık 1876'da ilan edilir. Devlet artık anayasal monarşi, meşrutî bir idare ile yönetilmeye başlamıştır.⁸³

İlan edilen Anayasa gereğince Aralık 1876 ve Ocak 1877'de seçimler yapılır ve parlamento 19 Mart'ta resmen açılır. Ancak bu Meclis'e giren mebusların bir kısmı halk tarafından seçilmiş değil, vilayet ve sancak meclislerince atanmış kişilerdir. Halk, sürece ilgi göstermemiştir. Ancak burada yürütülen tartışmalara tahammül edemeyen II. Abdülhamid, Rus saldırısını bahane ederek 14 Şubat 1878'de Meclis'i süresiz tatil eder ve Anayasa'yı askıya alır. Anayasa resmi olarak tamamen yürürlükten kaldırılmamış olsa da, bundan sonra, 1908'e kadar II. Abdülhamid'in mutlak iktidarı dönemi başlamıştır.⁸⁴

⁸⁰ Zürcher, **age**, s.113-114. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.4-5.

⁸¹ Tunaya, **age**, s.5.

⁸² Dumont, **agm**, s. 132.

⁸³ Hayta ve Ünal, **age**, s. 174-175. Meşrutiyet'in ilanındaki iç ve dış etkenlerin birlikte değerlendirmesi için bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.121-132. Aykut Kansu, 1876 anayasasının amacını sadece monarşiye çeki düzen vermek, monarşi ile bürokrasi arasında siyasal gücü paylaştırmak olarak yorumlamakta, Meclis'in kısıtlı rolü, meclisi feshetme yetkisinin padişaha verilmiş olması, Heyet-i Vükela'nın doğrudan padişaha karşı sorumlu olması gibi özelliklerinden dolayı I. Meşrutiyet'le meşrutî yönetimin kurulmuş olmadığını ileri sürmektedir. (Kansu, **age**, s.1-2.)

⁸⁴ Zürcher, **age**, s.113-114. Akşin, **age**, s.25-26.

II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı tarihinin belki de en çok tartışılan dönemi olmuştur.⁸⁵ Ancak idari ve teknik reformlar açısından bakılınca bu dönemi Tanzimat döneminin devamı sayabiliriz.⁸⁶ Bu dönemde her taşra kentine ulaşmış telgraf ağları döşenmiş, önemli miktarda demiryolu yapılmıştır. Yine bu dönemde okullaşma oranı da önemli ölçüde artmıştır.⁸⁷ Muhalefete hiç bir şekilde izin vermeyen mutlakçı Abdülhamid yönetimi aslında bu yönden de Tanzimat'ın devamı olarak görülebilir, zira Ali ve Fuat Paşalar döneminde de liberalizm ve meşrutiyetçilik akımlarına izin verilmemiştir. Yine de Abdülhamid dönemi mutlakçı yönetimin önceki dönemden daha katı bir şekilde uygulandığı doğrudur. Abdülhamid döneminde, iktidar merkezi tekrar bürokrasiden saraya, padişaha geçmiştir. Padişahın bizzat kendisine sadakatin önemli olduğu bu dönemde Abdülhamid'in kişiliğinin de etkisiyle yönetim tam bir diktatörlük haline gelmiştir. Kendisinden önce Abdülaziz'in bir darbeyle tahttan indirilmesi durumunun kendisinin de başına gelebileceğini düşünen padişah, muhalefete hiç bir şekilde izin vermemiş, basına çok katı sansür getirmiştir. Ülke çapında çok geniş bir hafiyelik ağı kurarak herkesin birbirini jurnallediği bir sistem yaratmıştır.⁸⁸ Bu durum devlet mekanizmasının verimli bir şekilde işlemesine engel olan devlet dairelerinde aşırı istihdam sorununa yol açmıştır. Toplarını saraya çevirebilecekleri düşüncesiyle donanma Haliç'te çürümeye terk edilmiş, askerlerin atış talimlerinde kurşun kullanmasına izin verilmemiştir. Askeri okullardan mezun olan subayların liberal eğilimlerinden haberdar olan Abdülhamid, alaylı subaylara güvenmiş, modern askerlik bilgilerinden haberdar olmayan bu kişileri terfi ettirmiştir. Orduda "alaylı" ve "mektepli" subaylar arasında bariz bir bölünme oluşmuştur. Ordu ve bürokrasinin genç unsurlarının hoşnutsuzluğu belirgin bir sorun haline gelmiştir.⁸⁹

Abdülhamid döneminde, devlet ideolojisi ve yönetim süreçleri açısından da farklılıklar vardır. Abdülhamid, devlet ideolojisinde saltanatın gelenekselliği ve

⁸⁵ Bu dönemi kanlı bir istibdad dönemi olarak algılayan yazarların yanında, Abdülhamid'i Müslümanların hamisi, ulu hakan olarak gören yazarlar da olmuştur. Ancak, akademik- bilimsel tarih yazımında ideolojik, politik yaklaşımların dışında, dönemin politikalarını tarihsel koşullar üzerinden değerlendirme çabalarının ve daha daha dengeli anlatımların ağırlıkta olduğu söylenebilir. Bunlardan biri için bkz. Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.43-51.

⁸⁶ Davison, **age**, s.124-125.

⁸⁷ Zürcher, **age**, s.117-118.

⁸⁸ Akşin, **agm**, s.166.

⁸⁹ Zürcher, **age**, s.122.

İslamiliği vurgusunu, padişahın halifelliğini ve İslam dayanışmasını öne çıkarmıştır. Bu politikanın en önemli unsurlarından birisi müslüman hacıların Mekke'ye daha kolay ulaşabilmesi için yapılan Hicaz demiryoludur. Bu tür bir İslamcılık politikası yürütmenin bir çok sebepleri vardır. Herşeyden önce gayrimüslim tebaanın yaşadığı toprakların kaybedilmesi ve İmparatorluğun ağırlıklı olarak müslümanlardan oluşan nüfusu barındırması durumuyla uyumlu bir ideoloji olmuştur. Avrupa'nın emperyalist politikaları ve Hıristiyanların gitgide daha ayrıcalıklı bir konum elde etmesine karşı bu politika, Müslüman tebaaa içinde bir dayanışma duygusu oluşturmuştur. Panislamist politika, Fransız, İngiliz ve Rusya'ya karşı İslam dayanışması duygularını tahrik etmek şeklinde Osmanlı yönetiminin kullandığı bir kart işlevi de görmekteydi.⁹⁰ Bu politikanın amaçlarından birisi de İslamcılık ideolojisiyle liberal ve meşrutiyetçi düşüncenin etkisini azaltmak olmalıdır.

Abdülhamid'in, 1877 yılının başında Mithat Paşa'yı sürgüne göndermesi ve 1878 Şubat'ında Rus ordularının Trakya'ya kadar gelmeleri üzerine Kanun-i Esasi'i askıya alıp Meclis'i feshetmesiyle (14 Şubat1878) birlikte, Abdülhamid'i tahttan indirmek amacıyla, birincisi Ali Suavi önderliğinde, ikincisi Cleanthi Scalyeri-Aziz Bey komitesi tarafından düzenlenen iki başarısız darbe girişimi ile karşılaşılır.⁹¹ Bu iki girişim dışında, 1889'a kadar örgütlü bir muhalefet hareketi oluşmamıştır.⁹²

1889'da Askeri Tıp okulu öğrencileri *İttihad-i Osmani Cemiyeti* adıyla gizli bir örgüt kurarlar.⁹³ Çok yavaş bir gelişme gösteren cemiyet üyelerinin bir kısmı tutuklanır, bir kısmı da yurtdışına kaçar. Bu grup, Paris'te, Ahmet Rıza'nın da içinde bulunduğu Osmanlı meşrutiyetçilerinden oluşan küçük bir mülteci grubu ile birlikte hareket ederek 1895'te *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti* adını alır. Paris'te Meşveret Gazetesini çıkaran Cemiyet üyeleri, aynı yıl kendilerine *Jeunes Turks* (Jön Türkler) adını vermiştir.⁹⁴

Yurt içinde de gizli bir teşkilatlanması olan İTC, 1894-96 yıllarında hızlı bir yükseliş gösterir. Cemiyet, 1896'da bir hükümet darbesi düzenlemeyi düşünmüş

⁹⁰ Zürcher, **age**, s.124-125.

⁹¹ François Georgeon, "Son Canlanış (1878-1908) ", Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II**, (Çeviren: Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.148-149.

⁹² Akşin, **agm**, s.171.

⁹³ Örgütün kurucuları bu okulun öğrencileri olan İshak Sukuti, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo ve Hüseyinzade Ali idi. (Akşin, **age**, s.26-27.)

⁹⁴ Akşin, **age**, s.28-29, Zürcher, **age**, s.131.

ancak tertip ortaya çıkınca tertipçiler tutuklanmış ve çoğu sürgün edilmiştir. Ülke içindeki meşrutiyetçi hareketin darbe yemesi üzerine ağırlık Avrupa'daki mülteci grubuna kaymıştır. 1895'ten itibaren etkinliğini arttıran, 1896 ve 1897 yılında iki başarısız darbe girişiminde bulunan cemiyete karşı, Abdülhamid'in baskıcı tedbirleri de sertleşmiştir.⁹⁵

1897-1899 yıllarında sönük kalan hareket, 1899 yılı sonunda Abdülhamid'in kayınbiraderi Mustafa Celalettin Paşa ve oğulları Sabahattin ve Lütfullah'ın Paris'e gelişiyle tekrar canlanır. Mahmut Celalettin Paşa, Yeni Osmanlılar için Mustafa Fazıl Paşa'nın oynadığı hareketin hamisi rolüne benzer bir rol oynar. Sabahattin de Ahmet Rıza'nın liderliğine ciddi bir tehdit oluşturur. Jön Türkler içinde, etkileri Türk siyasal hayatında önemli sonuçlar doğuracak olan, iki temel düşünce farklılığının ortaya çıkması ve hareketin bunun üzerinden bölünmesi durumu ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza, Osmanlı milliyetçisi ve merkezîyetçi bir konumda yer alırken, Sabahattin merkezi gücün azaltılması ve serbest girişime vurgu yapan daha liberal görüşlerin temsilcisi olmuştur. 1902 yılında Paris'te düzenlenen ilk "Osmanlı Liberaller Kongresi"nde, hareketin stratejisi konusunda da ayrışan iki grup arasında bölünme açıkça ortaya çıktı. Prens Sabahattin'in dahil olduğu çoğunluk grubu ve Ermeni örgütleri, Abdülhamid'in iktidarına son vermek için yabancı müdahalesini ve şiddet yöntemlerini kabu ederken, Ahmet Rıza grubu bu iki vasıtayı da reddeder. Kongre sonrası Prens Sabahattin *Osmanlı Hürriyetperveran Cemiyeti*'ni sonra da 1906'da *Teşebbüs-i Şahsi ve ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*'ni kurarak diğer grupla yollarını tamamen ayırır.⁹⁶ Ancak olayların gelişimi Ahmet Rıza'nın temsil ettiği görüşün daha fazla etkinlik kazanmasına imkan verecektir.

Ancak örgütün asıl önemli gelişmesi, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanında da başat rol oynayacak olan Makedonya'da olmuştur. İttihat Terakki içerisinde çok önemli görevler üstlenecek olan Talat (sonraları Paşa)'ın da aralarında bulunduğu *Osmanlı Hürriyet Komitesi*, 1906'da kurulmuş ve hızla gelişmeye başlamıştır. Buradaki subaylardan, Bektaşî ve Melami tarikatlerinden ve Mason localarından da destek bulan örgüt, 1907'de Paris'teki İttihat ve Terakki ile iletişime geçer ve bu

⁹⁵ Akşin, *age*, s. 33-34.

⁹⁶ Zürcher, *age*, s.133.

yılın Eylül'ünde iki örgüt birleşir. Artık, İttihat Terakki'nin merkezi Avrupa'dan Makedonya'ya özellikle de buranın başkenti Selanik'e kaymıştır.⁹⁷

İmparatorluk'ta, özellikle de ordu içerisinde, 1906'dan itibaren enflasyon ve maaş ödemelerinde gecikmeler hoşnutsuzluğu arttırmaktaydı. İmparatorluğun bir çok bölgesinde grevler ve küçük çaplı isyanlar görülüyordu. Abdülhamid, mektepli subaylara güvenmediği için onları merkezden uzak tutmuş, ağırlıkla etnik karışıklar ve çetelerin etkin olduğu Makedonya'ya göndermişti. 1908'de Meşrutiyet'e giden süreçte Makedonya sorunu doğrudan neden olmuştur. 1908'in Haziran ayında Rus Çarı ve İngiltere Kralı Reval'de buluşur. Reval'deki bu buluşmanın amacı kendi aralarındaki sorunları çözmekti ve çıkan sonuçlardan biri de Makedonya'da padişahın konumunu sembolik bir düzeye indirgeyen ve yabancı denetimini esas alan düzenlemeydi. Bunun üzerine İTC, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya karar verdiği söylentileri yayarak harekete geçer.⁹⁸ Örgütün üyelerinin hükümet tarafından ortaya çıkarılmak üzere olması da hareketin zamanlamasında etken olmuştur.⁹⁹

3 Temmuz 1908'de, Resneli Niyazi, adamları ile birlikte dağa çıkarak isyanı başlatır. Buradan hükümet makamlarına gönderdiği bildiriye, isyanın nedeninin, son yıllarda ülkede süren haksızlıklar ve eşitsizliklerle savaşmak ve anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini sağlamak olduğunu ifade eder.¹⁰⁰ İsyanı bastırmak için gönderilen askerlerin bir kısmı öldürülür, bir kısmı da ikna olarak isyanı bastırmayı reddeder. Bunun üzerine padişah, başka çare kalmadığını görerek, 23 Temmuz 1908'de Kanuni Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyduğunu ilan eder. Meşrutiyet'in kurulması İTC'nin önderliğinde 2. ve 3. ordunun eyleminin sonucu olsa da Abdülhamid, bunu kendi rızası ve iradesiyle yaptığı iddiasını savunmuştur.¹⁰¹

⁹⁷ Georgeon, **agm**, s.148-149.

⁹⁸ Zürcher, **age**, s.135-136. Akşin, **age**, s.98. Aynı yerde Akşin, İngiliz-Rus görüşmelerinin ayaklanmayı erkene aldığı oysa İttihat Terakki'nin, ihtilali Abdülhamit'in tahta çıkış yıldönümü olan 1 Eylül'de gerçekleştirmeyi planladığını yazar.

⁹⁹ Zürcher, **age**, s.135-136. Feroz Ahmad da İttihat Terakki'nin 1908 Haziran ve Temmuz'unda isyana karar vermesinin "ilk ve kısa vadeli amacının Cemiyet'in varlığını korumak" olduğunu yazmaktadır. (Ahmad, **age**, s.16.)

¹⁰⁰ Ahmad, **age**, s.20-21.

¹⁰¹ Zürcher, **age**, s.136. Akşin, **age**, s.116. 1908'de Meşrutiyet'in ilanının devrim olarak adlandırılması konusunda ısrar eden ve yaygın tarih yazıcılığını bu olayı, "Meşrutiyet'in İlanı", veya "anayasal rejimin kuruluşu" olarak adlandırmasını eleştiren Kansu, 1904'ten itibaren başlayan ama özellikle 1906'dan itibaren şiddetlenen vergi ayaklanmalarının rejimin devrilmesinde önemine işaret ederek,

D. II. Meşrutiyet Dönemi

Meşrutiyet'in ilanına halkın tepkisi büyük bir coşku göstermek şeklinde olmuştur. "...her meslekten ve Müslüman, Musevi ve Hıristiyan her cemaatten insan caddelerde kardeşlik gösterisi yapıyor, birbirini kutluyordu". Bir yandan da halk eski rejimin memurlarını işten attırmak ve eski rejimin sorumlularını yakalayıp cezalandırmak peşindeydi.¹⁰² Meşrutiyet'in ilanı sonrasında meydana gelen olaylar bir devrim sonrası görüntü oluşturmuştur. Meşrutiyet'in getirdiği düşünce ve ifade özgürlüğü havası kendisini sadece sokak gösterilerinde değil, yaşamın pek çok alanında göstermeye başlamıştır.¹⁰³

Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte işçi hareketlerinde de canlanma görülmüş, imparatorluk içerisinde büyük bir grev dalgası başgöstermiştir.¹⁰⁴ Meşrutiyet'in ilanından sonra ikinci ayda Rumeli'den ilk grev haberleri gelmeye başlamış, kısa zaman içerisinde grevler yaygınlaşarak Selanik'te demiryolu, tramvay, reji, türün, sigara kağıdı, deri, şeker, fırın, tuğla işçilerini de kapsamıştır. İstanbul'daki demiryolu grevi, grev dalgasının en önemlilerinden biri olmuştur.¹⁰⁵ Bu dönemdeki grevlerin sadece sayısı değil coğrafi dağılımı da dikkat çekicidir. Grevler, sadece sanayi ve ticaretin görece olarak daha gelişmiş olduğu İstanbul, Selanik ve İzmir'de şehirlerde değil, Aydın, Edirne, Ereğli, Adana, Samsun, Beyrut, Konya, Halep,

1908'in bir halk ayaklanması sonucu meydana geldiğini savunur. (Kansu, **age**, passim) II. Meşrutiyet'in ilanına yol açan Temmuz eylemleri ve meşrutiyet ilan edildikten sonra Ağustos boyunca yaşananların il il anlatımı için bkz. Kudret Emiroğlu, **Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

¹⁰² Zürcher, **age**, s.140.

¹⁰³Bu alanlardan biri de basın olmuştur. Meşrutiyet'ten önce İstanbul'da dört gazete yayınlanıyordu, Meşrutiyet'in ilanını takip eden iki ay içerisinde 200'ün üzerinde gazete imtiyazı alınmış, tirajlar ise 2000'den 50000'e kadar çıkmıştır. (Topuz, **age**, s.82-83). Bu dönemde gazete sayısındaki artışı, "basın patlaması" olarak değil "basın çılgınlığı" olarak ifade eden Koloğlu'nun verdiği rakamlar daha çarpıcıdır. Yazarın verdiği rakamlara göre, 1908 yılı başında tüm imparatorluk sınırları içinde 120 gazete ve dergi varken, Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk yedi ay içinde 730 yeni imtiyaz başvurusu olmuştur. (Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları**, İstanbul, 2006, s. 87.)

¹⁰⁴ Zürcher, **age**, s.140. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde yaşanan grev patlaması ne o güne kadar ne de o günden sonra görülen bir olay olmadığını, 23 Temmuz'dan 1908'e kadar, ülkede sanayinin az çok geliştiği bütün kentlerde ve bütün sektörlerde grev yapıldığını yazan Şehmus Güzel, bu dönemde 111 grev tespit etmektedir. (M. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31-32.) Güzel ayrıca, bu 111 grevin başlangıç ve bitiş tarihlerini, grev yapan işçilerin çalıştığı sektörleri, kentlerini ve greve çıkan işçi sayısını içeren bir tablo da vermektedir (s.35-46).

¹⁰⁵ Tunçay, **age**, s. 29.

Manastır, Üsküp gibi pek çok kent ve merkezde görülmektedir.¹⁰⁶ Güzel'in bu dönemdeki grevlere ilişkin verdiği tablodan da anlaşılacağı gibi, grevci işçiler sadece büyük sanayi ve ticaret işletmelerinde çalışan işçiler değildir. Bunlarla birlikte Selanik'te tüm bakkal, şarküteri, berber çırak ve kalfaları ve yine aynı kentte Yunanlılara ait tüm kahvehane, birahane, otel, lokanta işçileri gibi küçük ve dağınık işletmelerde çalışan işçiler de greve çıkmıştır.¹⁰⁷ Grevlerin temel nedeni ekonomiktir. İşçiler daha fazla ücret ve daha iyi çalışma koşulları talep etmektedir.¹⁰⁸

Ancak sokaklardaki siyasal gösterilere müsamaha hatta hoşnutlukla bakan hükümet ve İTC, işçi grevleri konusunda tam tersi bir konum almıştır. İşçilerin üzerine güvenlik güçleri gönderilerek, grevlerin bastırılma yoluna gidilmiştir.¹⁰⁹ Kamu kesiminde grevleri ve sendikalaşmayı yasaklayan, uzlaşmazlıkların çözümlenmesinde hakem usulü zorunlu kılan ve grev yapılmasını oldukça zorlaştıran yasayı, *Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı*'nı, hükümet, İTC desteğiyle, 25 Eylül'de çıkarır. Muvakkat'ın belirlediği esaslar, bir yıl sonra mecliste bazı protestolara rağmen "Tatil-i Eşgal Kanunu"na dönüşür.¹¹⁰ İTC'nin bu konudaki tavrı, sınıfsal tercihini ortaya koymaktadır.¹¹¹ Bununla birlikte, grevlerin üzerine bu kadar sert

¹⁰⁶ Güzel, *age*, s.51, Tunçay, *age*, s.30.

¹⁰⁷ Bu bilgi, Osmanlı İmparatorluğu'da sanayi gelişmemiş olduğu için işçi sınıfından söz edilemeyeceği dolayısıyla sosyalist bir örgütlenmenin toplumsal ve sınıfsal bir ihtiyaca denk düşmeyen heves ürünü olduğu tarzında tartışmalara da başka bir açıdan bakılmasını gerektirir. İşçi sınıfını, sadece modern sanayi sektörlerinde çalışan işçilerle sınırlanmaması, küçük işletmelerde, zanaatçı atölyelerinde vs. çalışan, modern öncesi üretim tarzlarını sürdüren ya da bir şekilde modern sanayi süreçlerine eklenen sektör ya da birimlerin işçilerinin de işçi sınıfı tanımına dahil edilmesi önemli bir tartışmadır. E.P. Thomson, klasikleşmiş eserinde işçi sınıfı ve bilincinin oluşumunda bu kesimlerin önemini ortaya koymuştur. (E.P. Thomson, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.) Osmanlı'da ise 1789'da Şam dokuma atölyesi kalfalarından 3000'inin, ücret artışı talebiyle grev yaptığı ve bu sektörde düzenli olarak eylem yapan, modern büyük işletme dışında işçilerin de varlığı ortaya konmaktadır. (Sherry Vatter, "Şam'ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri, 1850-1914", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950** (Derleyenler:Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.55-95.)

¹⁰⁸ Karakışla, bu dönemdeki grevleri değerlendirirken grevci işçilerin isteklerini tesbit etmektedir. Sektörlere ve grevci işçilerin durumuna göre farklı talepler de dile gelmekle birlikte, onun verdiği bilgiler üzerinden grevci işçilerin başlıca taleplerini şu şekilde sayabiliriz: 1) sendikaların işveren tarafından tanınması, 2) çalışma saatlerinin belirlenmesi ve sektörler için 8 ila 12 saat arasında sınırlandırılması, 3) gece vardiyası ve fazla mesai için ekstra ücret ödenmesi, 4) ücretli yıllık izin ve hafta tatil, 5) iyi ve sağlıklı çalışma koşulları sağlanması. (Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950** (Derleyenler:Donald Quataert, Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.34-36.)

¹⁰⁹ Tunçay, *age*, s.30, Güzel, *age*, s.48.

¹¹⁰ Tunçay, *age*, s.30.

¹¹¹ Zürcher, *age*, s.140. Zürcher'in bu görüşü doğru olmakla birlikte İTC, nin grevler konusunda farklı tavırlar takınıp olduğunu, kimi zaman grevleri desteklediğini, grevcilerle şirket yöneticileri arasında

gidilmesinin ve grevlerin yasaklayan kanunun çıkarılmasında yabancı sermayenin etkisini de gözardı etmemek gerekir. Yabancı sermayeye teminat vermek, kilometre garantisi verilen yabancı demiryolu şirketinin grevden doğacak zararlarını tanzim etmek gereği de hükümetin bu yola gitmesinde etkili olmuştur.¹¹² Zira, grevleri engelleyen yasal düzenleme de Comte Leon Ostorog tarafından hazırlanmıştır.¹¹³

İTC, Meşrutiyet'in ilan ettirmesine rağmen ülkedeki iktidarı kendi eline alacak ve uzun süre mücadele ettiği padişahı tahttan indirecek gücü kendisinde bulamaz. Siyasi rakipleri de oldukça güçlüdür. Abdülhamid, anayasanın ilanına boyun eğmiş olsa da hala güçlü bir konumdadır. Padişah, anayasayı kendi isteği ile ilan ettiği propagandasını başarı ile yürütmüştü ve pek çok kimse onu olayın kahramanı olarak görüyordu. İTC üyeleri genellikle genç, düşük kıdem ve rütbelerdeki askerler ve bürokratlardan oluşuyordu. Yaş ve statünün önemli olduğu bir toplumda bu durum İTC'nin iktidarı ele almaktaki engellerinden birisi olmuştur. Bu koşullarda, Sait Paşa'nın sadrazamlığını yaptığı mevcut hükümet iktidarda kalmış, cemiyet dışarıdan müdahalelerle siyaseti yönlendirmeye çalışmıştır.¹¹⁴ 1913 yılına kadar İTC doğrudan iktidarı ele almamış (ya da alamamış), kurulan hükümetlerin yanında onu dışarıdan yönlendiren bir güç olarak kalmıştır. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra padişahın etkinliği azalmış, iktidar ilişkileri ve mücadelesi İTC ile bürokrasi arasında geçmiştir.

1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra oluşan özgürlükçü hava, düşünsel ve siyasal hayatta da kendini göstermiş, bu durum siyasal partilerin örgütlenmesine de yansımıştır. Siyasal düşüncelerin partilerde örgütlenmesi de bu dönemin özelliğidir.¹¹⁵ Partilerin örgütlenmesinde 1908'in özgürlükçü havası kadar

arabuluculuk yaptığı belirtmek gerekir. Örneğin Enver Paşa, İzmir- Aydın Demiryolu işçileri grevinde, İzmir'e gidip, "süt kardeşlerine ateş açan askerleri kınayan bir konuşma yapıp, ateş eden subayın rütbesini sökmüştür" (Güzel, **age**, s.55-56.)

¹¹² Güzel, **age**, s.48-49.

¹¹³ **age**, s.52.

¹¹⁴ Zürcher, **age**, s.141. Akşin de, İttihat Terakki üyelerinin doğrudan iktidarı ele alamamasını, örgüt üyelerinin küçük rütbeli subaylar, kıdemsiz memurlardan oluşması ve aralarında devlet adamı ya da devlet adamı görünümünde "yaşlı başlı" kişilerin olmaması ile açıklıyor. Ayrıca bürokrasinin gücüne ve iktidarı teslim etmeme niyetlerine işaret ediyor. (Akşin, **age**, s. 120.) Ahmad da Cemiyet'in ülke çapında örgütlülüğü olmaması gibi başka bir çok neden olduğunu yazmakla birlikte Zürcher ve Akşin'in bu konudaki görüşlerini de paylaşır. (Ahmad, **age**, s.34)

¹¹⁵ Elbette modern anlamda parti örgütlenmesi 1908 ile başlamakla birlikte bu dönemin siyasi oluşumlarının kökenleri daha öncesine gitmektedir. Bu nedenle, siyasi oluşumlar 1908 öncesinde (ve

parlamenter yaşamın başlaması da belirleyici faktör olmuştur. Ancak bu çok partili parlamenter hayat sadece beş yıl sürebilmiş, 1913'ten itibaren Mahmut şevket Paşa suikastinin arkasından muhalefete izin vermeyen İTC diktatörlüğü yaşanmıştır.¹¹⁶ Elbette ki bu dönemin en önemli partisi 1908'den 1918'e kadar şu ya da bu biçimde iktidara ortak olan ve dönemin siyasi hayatına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti-Fırkası'dır. Ancak bu partiye muhalif olan, siyasi yelpazenin sağında ve solunda, bir kısmı Meclis içinde, bir kısmı Meclis dışında kurulmuş, bazıları bizzat İTC'nin kendi içinden çıkmış, bazıları ülkede sosyal demokrasi, sosyalizm gibi önemli siyasal akımları temsil etmiş olan bir çok parti bu dönemde uzun ya da kısa süreler varlık göstermişlerdir. Bu partilerin temsil ettikleri düşüncelerin, yarattıkları geleneklerin, partiler arasındaki ayrımların ülkenin daha sonraki siyasal hayatında belirleyici etkileri olmuştur.

Bir sonraki bölümde, bu dönemin şartları içerisinde 1910 yılında kurulmuş ve Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez sosyalizm fikrinin temsilcisi olmuş olan Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı inceleyeceğiz.

bazı örneklerde daha sonrasında) kendilerini fırka (parti) olarak değil de cemiyet olarak adlandırmışlardır.

¹¹⁶ Tunçay, *age*, s.29.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SOSYALİZMİ: İŞTİRÂKÇİ HİLMİ VE ÇEVRESİ

A. İştirâk Çevresinin Çıkardığı Yayınlar

Bu bölümde, 1910 Eylül'ünde Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kuracak olan İştirâk çevresinin, 1910 yılı başlarından 1913 yılına kadar çıkardığı yayınlar ele alınacaktır. Siyasi matbuat hayatına, 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910) tarihinde başlayan bu çevre, 1913'de Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile birlikte, İttihat Terakki'nin baskı yönetiminini sıkılaştırıp pek çok siyasetçi ile birlikte Osmanlı Sosyalist Fırkası üye ve yöneticilerini tutuklanması ve Hüseyin Hilmi Bey'i de Sinop'a sürgüne göndermesine kadar sürer. Yaklaşık üç yıl süren bu kısa yayın hayatı kesintisiz değildir. Bu çevrenin çıkardığı yayınlar sürekli olarak hükümetin baskısı ve Divan-ı Harb-i Örfi'nin kapatma kararlarıyla karşılaşır. Ancak kısa aralıklarla biri kapandıkça diğeri devreye sokan İştirâk çevresi, inatla yayın faaliyetini sürdürmüştür. Önce İştirâk gazetesi çıkar, o kapatılınca İnsaniyet, İnsaniyet kapatılınca Sosyalist gazetesi çıkarılır. Bu da kapatılınca yayının adı Medeniyet olur. Fırsat buldukça gazetenin İştirâk adıyla çıkmasına gayret edilir, tabir yerindeyse İştirâk ismine kıskançlıkla sahip çıkılır. Bu çevrenin en önemli ismi, lideri, Fırka'nın da başkanı olan Hüseyin Hilmi Bey'in de İştirâkçi Hilmi olarak anılmasına neden alan gazete İştirâk'tir.

İştirâk çevresi, diğeri modern düşünce akımları gibi Batı'dan, Avrupa'dan kaynaklanan sosyalizm fikrini Osmanlı topraklarında tanıtmak, bu siyasi düşüncenin çeşitli meselelerini kendi ülkelerinde de tartıştırmak ve yaygınlaştırmak amacındadırlar. İştirâk çevresi, sosyalizm fikrini, Osmanlı ülkesinin Türk-Müslüman unsuru içerisinde ilk defa örgütlü bir şekilde temsil ediyor olmaktan dolayı bir kaç görevi üstlenmek ve dolayısıyla bir çok zorluğu göğüslemek durumundadır. İştirâk çevresinin üstlendiği görevlerden birini didaktik olarak adlandırabiliriz; yani sosyalizm düşüncesine yabancı olan topraklarda sosyalizm fikriyatının kavramlarının, ki bunlar sosyalizmle birlikte kapitalizm, kollektivizm, işçi sınıfı, sömürü vb.dir, tanıtılmasıdır. Çevrenin yayınlarında çok sayıda makale bu

kavramların açıklanmasına hasredilmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak için telif yazılarla birlikte çeviri yazılar da kullanılmıştır.

Her ne kadar sosyalizm fikrinin Osmanlı Türk-Müslüman unsuru için yeni olduğunu doğru olsa da, aydınlar arasında bu fikrin bir süredir tartışılmakta olduğu ve taraftarlarından daha fazla muarrızlarının olduğunu kabul etmek gerekir. İştirâk çevresi, sosyalizmin, Osmanlı-Müslüman değerlerine aykırı, zenginlerin servetini yağmalamayı amaçlayan, aile düşmanı, İştirâk-i emval ve iyal (mallarda ve kadında ortaklık) taraftarı, köksüz, ütöpik bir fikir olduğu anlayışına karşı da mücadele etmek gereği hissetmiştir. Sosyalizm fikrinin yanlış anlaşılmasına karşı yayınlarda yoğun bir çaba verildiği gözlemlenir. Yayınlarda, bu düşüncenin köklerinin çok eskilere dayandığı fikri savunulmuş, yerel değerlerle uyum içerisinde olduğunu isbat etmek için de dinin de sosyalizmin savunduğu ilkeleri içerdiği ayet ve hadislerden de yararlanılarak iddia edilmiştir.

Yayınlarda en fazla dikkati çeken unsurlardan biri de amele (işçi sınıfı) meselesidir. Genel olarak işçilere bir sınıf şuuru aşılamaı hedefleyen yayınlarda, işçilerin durumunu ve yaşadıkları sıkıntıları anlatan pek çok yazıya yer verilmiştir. Zaman zaman bir fakirlik ve ızdırap edebiyatına dönüşse de işçilerin durumu İştirâk yayınları için merkezi önemdedir ve işçilerin kendi durumunu anlattıkları yazılara da yer verilir. Genel bir işçi sınıfı kavramlaştırması içerisinde ele alınan yazıların yanında, Avrupa'dan işçi (özellikle de işçilerin mücadelesi) haberlerine yer verilmiş, yerel ve sektörel olarak da işçilerin durumuna eğilinmiştir. Bu anlamda İştirâk çevresinin yayınları, işçi gazeteleri görünümü arzeder.

Çevrenin yayınlarında bir çok çeviri yer almakla birlikte telif yazıları da önemli bir yer tutar. Yukarıda söz ettiğimiz, sosyalizmin Osmanlı değerlerine uygun olduğunu savunma kaygısıyla birlikte yayınları çıkaran ekip için de sosyalizm düşüncesinin henüz tam olarak kavranmamış olması, çeşitli naif ve çelişkili düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak bunların zaman içerisinde düzelmekte olduğu ve teorik açıdan daha derli toplu yazıların ortaya çıktığı tesbitini yapabiliriz.

Hüseyin Hilmi Bey ve arkadaşlarının çıkardıkları ilk gazete İştirâk'tir. Gazetenin ilk sayısı 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910) Cumartesi günü yayınlanır.¹¹⁷ İştirâk Gazetesi'nin ilk 16 sayısı her hafta düzenli olarak yayınlanır. 16. sayının yayınlanmasından iki gün sonra, İttihatçılar tarafından öldürülen Sada-yı Millet Gazetesi başyazarı Ahmet Samim anısına, 17. sayı "Nüsha-i Fevkalade" olarak 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910)'da yayınlanır.¹¹⁸ Bu sayı üzerine gazete, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır.¹¹⁹

İştirâk'in kapatılmasından yaklaşık iki ay sonra, Hüseyin Hilmi Bey ve arkadaşları, İnsaniyet gazetesini yayınlamaya başlamıştır.¹²⁰ 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910) ve 12 Ağustos 1326 (25 Ağustos 1910)'da iki sayı çıkan İnsaniyet, Divan-ı Harb-i Örfi'nin İştirâk'in kapatılma süresini yeterli bularak tekrar yayımlanmasına müsaade etmesi¹²¹ üzerine yerini tekrar İştirâk'e bırakmıştır.¹²²

19 Ağustos 1326 (1 Eylül 1910)'da 18. sayısı ile yayın hayatına dönen İştirâk, yine haftalık olarak ama bu sefer Perşembe günleri yayınlanmıştır.¹²³ Ancak bu yayın dönemi de uzun sürmemiş, 26 Ağustos 1326'da yayınlanan 19 sayıda kurulduğu ilan edilen Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın¹²⁴, 2 Eylül'deki 20. sayıda Program ve Beyanname'si'nin yayınlanması¹²⁵ üzerine yeniden Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır.¹²⁶

İştirâk çevresi, bundan yaklaşık iki buçuk ay sonra Sosyalist gazetesi ile siyasi matbuat hayatına devam etmiştir. Haftada iki sayı olarak yayınlanacağı duyurulan gazete, 11 Teşrinisani 1326 (24 Kasım 1910) Perşembe ve 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910) Pazartesi günleri yayımlandıktan¹²⁷ sonra seleflerinin akıbetine

¹¹⁷ İştirâk, No:1, 13 Şubat 1326, Tunçay, age, s.32.

¹¹⁸ İştirâk, No:17, 31 Mayıs 1326.

¹¹⁹ Tunçay, age, s.32.

¹²⁰ İnsaniyet, No:1, 5 Ağustos 1326

¹²¹ İnsaniyet, No:2, 12 Ağustos 1326, s.15-16.

¹²² Karilerimize", İnsaniyet, No:2, 12 Ağustos 1326, s.15.

¹²³ İştirâk, No:18, 19 Ağustos 1326.

¹²⁴ "Osmanlı Sosyalist Fırkası", İştirâk, No: 19, 26 Ağustos 1326, s.273.

¹²⁵ "Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyanname'sidir", İştirâk, No:20, 2 Eylül 1326, s. 281-283. "Osmanlı Sosyalist Fırkası Programıdır", İştirâk, No:20, 2 Eylül 1326, s. 283-284.

¹²⁶ Tunçay, age, s.32.

¹²⁷ Sosyalist, No:1, 11 Teşrinisani 1326, Sosyalist No:2, 16 Teşrinisani 1326.

uğrayarak “neşriyat-ı müheyyice ve haysiyetşikânesi” yüzünden , Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmıştır.¹²⁸

Siyasi faaliyetlerinin en önemli ayağının yayınlar olduğu görülen bu çevre, daha önce kapatılan İnsaniyet gazetesini, hiç ara vermeden tekrar devreye sokmuştur. Periyodik açıdan da devamlılık sağlamak için olsa gerek yine haftada iki sefer Perşembe ve Pazartesi günleri yayınlanan İnsaniyet gazetesi, 1 Aralık 1910 Perşembe’den itibaren üç sayı çıkabilmiş, üçüncü sayısından sonra yine mahkemece kapatılmış, gazetenin müdürü İsmail Faik Bey’in de Divan-ı Harb-i Örfi tarafından ifadesi alınmıştır.¹²⁹

İştirâk çevresi bu kez de yine ara vermeden, aynı periyotta yeni bir yayını, 1 Kanunuevvel 1326 (14 Aralık 1910)’da Medeniyet’i devreye sokmuştur. Medeniyet’in 1 Kanunuevvel Perşembe ve 6 Kanunuevvel Pazartesi günü yayınlanan iki sayısı elimizde bulunmaktadır¹³⁰. Kuvvetle muhtemeldir ki, ikinci sayısından sonra bu gazete de kapatılmıştır.

Yoğun bir hükümet baskısı dönemine girildiğinden ve çevrenin parası kalmadığından 1911 yılı boyunca ve 1912 yılının ilk yarısında bu çevrenin herhangi bir yayın yapamadığı görülmektedir.¹³¹ İştirâk çevresi, ancak 7 Haziran 1328 (20 Haziran 1912)’de yayın hayatına dönebilmiştir. Bir buçuk yıllık bu aradan sonra yayınlanan gazete yine İştirâk’tir, fakat bu sefer 15 günde bir çıkar.¹³² 20-1 olarak numaralanan bu yeni dönemin İştirâk’i 18 Temmuz 1912’de 20-3 sayısından¹³³ sonra yerini 27 Temmuz’dan itibaren haftada iki gün olarak yayınlanan İştirâk Gazetesine bırakmıştır. İştirâk Gazetesi bu devrede 20 sayı yayınlanmıştır.¹³⁴ Ancak hükümet baskısının artması ile İştirâk çevresinin bazı üyelerinin hapse atılması ve Hüseyin Hilmi Bey’in sürgüne gönderilmesi¹³⁵ nedeniyle dağılan çevrenin yayın faaliyeti 1913’te sona ermiştir. Bu şekilde dağılan bu çevre ancak Mütareke döneminde yine

¹²⁸ Tunçay, *age*, s.32.

¹²⁹ *age*, s.24 ve 32. **Medeniyet**, No:1, 1 Kanunuevvel 1326, s.2.

¹³⁰ **Medeniyet**, No:1, 1 Kanunuevvel 1326, **Medeniyet**, No:2, 6 Kanunuevvel 1326.

¹³¹ Oya Baydar, “İştirâkçi Hilmi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1822-1823. Tunçay, *age*, s.34.

¹³² **İştirâk**, Sene:2, No:20-1, 7 Haziran 1328.

¹³³ **İştirâk**, Sene:2, No:20-3, 21 Haziran 1328.

¹³⁴ Tunçay, *age*, s.35.

¹³⁵ *age*, s.37.

Hüseyin Hilmi'nin öncülüğünde fakat önemli değişikliklerle, Türkiye Sosyalist Fırkası ve İdrak gazetesiyle siyaset ve matbuat hayatına dönecektir.

İştirâk çevresinin kesintili yayın serüvenine bu kronolojik bakıştan sonra yayınların fiziksel özelliklerine ve içeriklerine, önemli bulduğumuz yazılar üzerinden ayrıntılı bir şekilde bakacağız.

B. İştirâk

Hüseyin Hilmi Bey ve arkadaşlarının ilk gazetesi haftalık olarak yayınlanan İştirâk'in ilk sayısı 13 Şubat 1325 ((26 Şubat 1910) Cumartesi tarihli. Gazete, 17 x 27 ebatında, iki sütun, 16 sayfa olarak yayınlanmıştır. İştirâk'in imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü "Serbest İzmir Gazetesi Sahibi Hüseyin Hilmi" olarak belirtilmiş ve İştirâk Gazetesi'nin yayın hayatı boyunca hep öyle kalmıştır. Ayrıca bu ibarenin altında, Fransızca "Directeur Hussein Hilmi" yazısı yer almıştır. Mektup ve evrak gönderilmesi için verilen adres "Vezir Han'ında Tevhid-i Anasır Matbaası"dır. Abonelik şartları, posta ile seneliği 60, altı aylığı 40 kuruştur. Gazetenin fiyatı 1 kuruştur. Büyük puntolarla yazılan İştirâk isminin altında "Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar" sözü yer almış, bunun hemen altında ise "Sosyalizm efkarının mürevvicidir" ifadesine yer verilmiştir. Bu ifadenin altında ise yine Fransızca "Journal Socialiste ICHTRAKE" ibaresi görülür. Bu ilk sayı Ruşen Matbaası'nda basılmıştır. İkinci sayının Bekir Efendi Matbaası'nda, daha sonraki sayıların Manzume-i Efkar Matbaası'nda basıldığı görülür.¹³⁶

İlk sayının kapağında Cumartesi günleri neşrolunduğu yazılmış ve sayfanın sol sütununda mündericat yani içindekiler başlığı altında gazetenin bu sayısındaki yazı başlıkları ve yazarlarına yer verilmiştir. Hemen tüm sayıların kapak sayfalarında mündericata yer verilmiştir ancak mündericat o sayıdaki tüm yazıları kapsamadığı gibi, kimi zaman mündericatta yer alan yazı adları ve imzalar ile gazetenin içindekiler de farklılık göstermektedir.

Telif yazıların yanı sıra çeşitli çevirilerin de önemli bir tuttuğu gazetenin ilk sayının ilk sayfanın sağ tarafında ise Hüseyin Hilmi Bey'in fotoğrafı yer almaktadır. Bu ilk sayıdaki yazı ve imzalar, kapak sayfasında şu şekilde verilmiştir: Meslek

¹³⁶ İştirâk, No:1, 13 Şubat 1326.

(İştirâk), Tereddüd-i Siyasi, Umumi Yalanlar (M. Nezhî), Hayat-ı Avâm (A. Rıfıkı), Sosyalizm Nedir? (D.M.), Zenginlerimize (A. Rıfıkı), Sosyalizm (Ali Canib), Blanqui'ye (Hayran), Dünkü Fikirler (XXX), Sosyalizm ve Köylüler (E. Lami).¹³⁷

Bu sayıdaki ilk yazı, İştirâk ortak imzasıyla yayınlanan ve “Meslek”¹³⁸ başlığını taşıyan, gazetenin kendisini takdim yazısıdır. Yazıda gazetenin çıkış nedeni ve amaçları anlatılır. Birinci sayıda başlayıp, ikinci sayıda da devam eden imzasız “Tereddüd-i Siyasi”¹³⁹ yazısı her milletin farklı tarihi safhalardan geçtiği ve taklit yoluyla ilerlemenin mümkün olmadığı temasını işler. M. Nezhî’in kaleme aldığı “Tahlil: Umumi Yalanlar” başlıklı yazıda, namuslu insanlar için, çalışarak, ticaret yaparak hatta tefecilikle bile servet elde etmenin mümkün olmadığı, “servet(in) mutlaka hileye, vesait-i gayr-i meşrûya medyun bir neticeden başka bir şey” olmadığı anlatılır. Servet elde etme yolu yalnızca bir azınlık sınıfı için açık, diğer insanlar için kapalıdır, dolayısıyla “sen de çalış sen de kazan” sözünün müthiş bir yalan” olduğu belirtilir.¹⁴⁰

“Bundan sonra her hafta, Türkiye’deki işçilerin sefaletinden ve esbab-ı sefaletten, sendika ve grev kanunlarından ve (sendikalizm)den bahs” edileceği, bu yazının bir mukaddime olduğu belirtilen A. Rıfıkı imzalı “Felsefe-i Say” adlı makale, işçi sınıfına sınıf bilinci ve sınıf güveni aşılamayı amaçlayan makalelerin ilkidir. Makale, tarihsel süreç içerisinde emekçi sınıfların durumunu ve bilinçlerindeki gelişimi inceler.¹⁴¹

Gazetenin ana misyonlarından biri de sosyalizm kavramını okuyucuya “doğru bir şekilde” tanıtmaktır. “Sosyalizm Nedir?” başlıklı uzun makale, “amelenin her türlü hareket-ı içtimaiyyesine bir nazar-ı tahkir ve tezyif ile bakan ve bu gibi vakayı cemiyet-i beşeriyet için büyük bir tehlike addetmekten asla çekinmeyen bir çok eşhas ve müellifler yakın vakitlere kadar pek büyük bir ittihad ve itikad ile dinlenir

¹³⁷ Tam olmamakla birlikte İştirâk gazetesinin ilk 20 sayısındaki yazılar, imzalar ve yazıların türlerini içeren liste için bkz Aylin Arıcan, İkinci Meşrutiyet Döneminde Sosyalist Düşünce ve İştirâk Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 77-84.

¹³⁸ İştirâk, “Meslek”, İştirâk, No:1, 13 Şubat 1325, s. 1-2. Bu yazı “Sosyalizm Anlayışı” başlığı altında ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

¹³⁹ “Tereddüd-i Siyasi”, İştirâk, No: 1, 13 Şubat 1325, s. 2-3 ve İştirâk, No: 2 20 Şubat 1325, s.17-18.

¹⁴⁰ M. Nezhî, “Tahlil:Umumi Yalanlar”, , İştirâk, No: 1, 13 Şubat 1325, s. 3-5.

¹⁴¹ A. Rıfıkı, “Felsefe-i Sa’y”, İştirâk, No:1, 13 Şubat 1325, s. 6-7.

ve takdir edilirdi. Fakat artık inkar olunamaz ki bu ittihad ve itikad pek eski zamandan beri terakkiyat-ı beşeriyeye büyük bir mania etmiştir” diyerek sosyalizm hakkında “sui tefehhümleri” yani yanlış düşünceleri eleştirir. Bu yanlış düşüncelerin Eski Yunan, Roma ve Hıristiyanlık devirlerinde de var olduğu örneklerle anlatılır. 19. yüzyılda liberallerin “amelenin talim ve terbiyesine” dair nazariyeler ve çabalarla başlayan modern sosyalist düşüncenin, maarif ve terakki amacından öteye kanuni hakların savunulmasına, seçme hakkı, çalışma saatlerinin azaltılması gibi çareler aramaya doğru evrildiği, bu düşüncenin tarihsel gelişim aşamaları anlatılır. Yazının devamında Almanya’daki sosyalist örgütler ve faaliyetleri aktararak bu mücadelelerin sonunda işçilerin refahının arttığı söylenir. Bu iddiayı ispat için de bir Alman gazetesininin işçi ücretlerindeki artış ya da azalışı gösteren tablosuna yer verilir.¹⁴²

İşçilerde sınıf bilinci oluşturmak için işçilerin yaşadıkları sıkıntılar, zenginlerin refah içinde olması ve bu iki sınıfın yaşamları arasındaki uçurum anlatılır. Bu çaba sadece düzyazılarla, makalelerle sınırlı kalmaz. Gazetede bu konuyla ilgili şiirlere de yer verilir. Gazetede bir çok yazıda imzası bulunan A. Rıfki’nın “Zenginlerimize”¹⁴³ adlı şiiri, amelenin sefaletini anlatır, zenginleri büyük bir şirkete benzeter ve işçilerin sıkıntılarını duyarsız kalmakla eleştirir. Bu şiiri Ali Canib tarafından Rasim Haşmet’e ithaf olunan “Sosyalizm” yazısı takip eder.¹⁴⁴ “Dünkü Fikirler”de¹⁴⁵ bazı özlü sözlere, aforizmalara yer verilmiştir.

İştirâk çevresi yayınlarındaki çeviri yazılar, kimi zaman makalenin yazıldığı ülkenin özgül konularıyla ilgili olup, o konulardan okuyucuyu haberdar etmeyi amaçlarken, genel olarak sosyalizmle ilgili çeviri yazılar da yayınlarda yer bulabilmektedir. İştirâk Gazetesi’nin bu sayısında bir de çeviriye yer verilmiştir. Eme Berto’dan Emin Lami’nin tercüme ettiği “Sosyalizm ve Köylüler”¹⁴⁶ makalesi, Fransa’da Müttehid Sosyalist Fırkası kongresinde köylüler üzerine yapılan tartışmayı özetler. Eme Berto, yazısında, sosyalistlerin, köylülerin emlakini zorla

¹⁴² “Sosyalizm Nedir?”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 8-12.

¹⁴³ A. Rıfki, “Zenginlerimize”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 12-13.

¹⁴⁴ Ali Canib, “Sosyalizm”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 13.

¹⁴⁵ “Dünkü Fikirler”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 15.

¹⁴⁶ İştirâk’in ikinci sayısında da devam eden bu yazının muharririnin, gazetenin ilk sayısında yanlışlıkla Paul Adam yazıldığını aslında Eme Berto’ya ait olduğunu ifade eden bir tashih yayınlanmıştır. **İştirâk**, No:2, 20 Şubat 1325, s.23.

ellerinden alacaklarını söylemenin iftiradan ibaret olduğunu, sosyalizmin şahsi tasarrufa değil, sermayedarın tasarrufuna karşı olduğu belirtir.¹⁴⁷ Bu görüş, İştirâk çevresinin sosyalizmin mülkiyet düşmanı olmadığını savunan başka yazılarda da karşımıza çıktığından bunun İştirâk çevresinin bilinçli bir politikası olduğunu söyleyebiliriz.

Gazetenin 20 Şubat 1325 Cumartesi günü yayınlanan ikinci sayısında, önemli yazılardan biri yine A. Rıfki tarafından kaleme alınan “İçtimai Çıbanlar” başlıklı, Meşrutiyet düzenine İştirâkçilerin bakış açısını ortaya koyan makaledir.¹⁴⁸ İkinci sayının göze çarpan bir başka yazı da, Bursa harir (ipek) fabrikalarında çalışan beş bin işçi kızı adına yazılan, Ermenice’den Bedik tarafından çevirilen, “Hayat ve Hakikat”¹⁴⁹ başlıklı mektuptur. Hükümete seslenilen bu mektupta, işçi kızların sıkıntıları anlatılmış, hükümetten bunları çözmesi istenmiştir.

İştirâk gazetesi’nin üçüncü sayısı 27 Şubat 1325 Cumartesi günü yayınlanır. Gazetenin bu sayısında, İştirâk imzasıyla yayınlanan “Bir İzah” başlıklı yazı, İştirâk’in sermaye konusundaki ‘resmi’ görüşünü ortaya koyması açısından önemlidir. Bu yazıya göre, “...onların (zenginlerin H.T.) malik olduğu esbab-ı refahı, kaşaneleri, akarı, amelenin, fukaranın s’ayi hasıl etmiştir ve adem-i müsavat gösteriyor ki, meşru vasıtalarla ahz edilmiş, kazanılmış görünen servet-i sermayedarın, servet-i umumiyye-i beşerden gasb olunmuş, hatta çalınmış şeylerdir.” Sermaye konusunda böyle bir görüşün, daha sonra bazı yazılarda tartışılan meşru sermaye-meşru olmayan sermaye ayrımını gözetmediğini, İştirâk’in asıl görüşünün sermayenin elindeki tüm zenginliğin, emek tarafından yaratılmış, sermayedar tarafından gasb edilmiş varlıklar olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Zaten yazının devamında da “... yarın da servet-i arz, bila-tefrik-i cins ve sınıf taksim olunacak. O zaman ne amele, ne sermayedar kalacak ...” denilerek zenginliğin eşit paylaşımını öngören sosyalist bir yaklaşım içinde oldukları görülür.¹⁵⁰ İştirâk gazetesinde zaman zaman tefrika biçiminde edebi yazılara da yer verilmiştir. Türk edebiyatında daha sonra önemli bir yer edinecek olan Refik Halid’in, yine Türk

¹⁴⁷ Eme Berto, “Sosyalizm ve Köylüler”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 15-16.

¹⁴⁸ A. Rıfki, İçtimai Çıbanlar”, **İştirâk**, No:2, 20 Şubat 1325, s. 18-21. Bu yazı, İştirâk çevresinin fikirlerini incelediğimiz “Meşrutiyetçilik” başlığı altında ayrıntılı şekilde incelenecektir.

¹⁴⁹ “Hayat ve Hakikat”, **İştirâk**, No:2, 20 Şubat 1325, s. 23-26.

¹⁵⁰ İştirâk, “Bir İzah”, **İştirâk**, No:3, 27 Şubat 1325, s. 45-46.

edebiyatının önemli isimlerinden Yakub Kadri'ye ithaf ettiği “Dede Hasan’ın Vicdanı” adlı tefrikası bu sayıda başlamış, takip eden sayılarda devam etmiştir.¹⁵¹

İştirâk Gazetesi'nin 4. sayısı 6 Mart 1326 tarihli'dir. Bu sayıda yer alan “Şura-yı Ümmet'e Cevab” yazısı, bu çevrenin çıkardığı yayınlarda Hüseyin Hilmi imzasıyla yazılmış tek yazıdır. İştirâk çevresinin, kendilerine yapılan eleştirilere karşı yerel değerlerden, özellikle dinden destek alarak meşruluklarını isbat etme çabasının ürünü olan yazı, bu çevrenin dine, özellikle İslam dinine yaklaşımını ortaya koyması açısından da önemli olan bir polemik yazısıdır.¹⁵²

Gazetenin, 13 Mart 1326 tarihli 5. sayısında yayınlanan Bedik imzalı “İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi” başlıklı yazı, sosyalistlerin temel görüşlerini maddeler halinde, ayrıntılı bir şekilde anlatan, İştirâk çevresinin sosyalizmin Osmanlı'da tanıtılması amacıyla hizmet eden bir yazıdır. İştirâk çevresinin görüşlerinin derin bir teorik çerçeve içerisinde, derli toplu işlendiği yazıların yayınlarda pek bulunmamasından dolayı bu yazının önemi artar. Yazıda, sosyalistlerin temel görüşleri anlatıldıktan sonra, sosyalist mektepleri “mütalaabat ve akaid-i muhtelif nokta-i nazarından” üç şubeye ayrılır. Bunlar; her türlü eşya, emlak ve arazi için şahsi mülkiyet usulünün katıyken fesh ve ilgasını talep eden İçtimaiyyun; yalnız üretim araçlarının ve maddelerinde tasarrufun fesh ve ilgasını isteyen İştirâkiyyun; ve son olarak gayrimenkul mallarda tasarrufun ilgasını hedefleyen Arazi Sosyalistleri olarak sınıflanır. Bunlar arasında bir tercih belirtilmemiş olsa da İştirâk çevresinin hem yayınlarının adı hem de diğer yazılarında da ortaya koydukları fikirler göz önüne alınırsa sadece üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasını öngören İştirâkiyyun mektebine dahil oldukları söylenebilir.¹⁵³

Bu sayının bir diğer önemli yazısı da gazetenin 3. sayısında yayınlanan fakat 4. sayısında yer almayan “Sosyalistliğin Atisi” başlıklı makaledir. Makaleye göre, memlekette sosyalistler artmış, sosyalistlerden bazı hamiyetli ve fedakar insanlar ‘İştirâk’ nam-ı manidariyle maksatlarını göstermek ve müdafaa etmek için bu

¹⁵¹ Refik Halid, “Dede Hasan’ın Vicdanı”, **İştirâk**, No:3, 27 Şubat 1325, s. 46-48 ve **İştirâk**, No:4, 6 Mart 1326, s. 58-61.

¹⁵² Hüseyin Hilmi, “Şura-yı Ümmet'e Cevab”, **İştirâk**, No:4, 6 Mart 1326, s. 49-52. Hüseyin Hilmi Bey'in bu yazısı “Dine Yaklaşım” bahsinde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁵³ Bedik, “İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi”, **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s. 69-70.

gazeteyi kurmuşlardır. Siyasi partiler konusunda yazılmaya başlanan bir dizi makalenin sosyalistlik bölümünde bu makalenin konusunun “sosyalistliğin ihtilaller çıkarmak arzusunda olup olmadığını tedkik etmek” olduğu söylenir. “Reformizm-Devrimcilik” başlığı altında ileride makaleyi ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz için burada yalnızca, kapitalizmden sosyalizme geçiş için mutlaka ihtilalin ve kan dökmenin zorunlu olduğunun, Marksist toplumların tarihsel aşamaları ve bunlar arasındaki geçişler bağlamında savunulduğunu belirtelim.¹⁵⁴

Önceki sayıda “Ulemadan bir zat tarafından” yazıldığı belirtilerek başlayan, bu sayıda Karesi Mebusu Mecdi imzasıyla devam eden “Düşün” adlı makalede Abdülaziz Mecdi Efendi, her fırkanın, her cemiyetin, her cemaatin bir akıl hocası, bir münevver-ül-efkarı olmak la-büdd olduğundan Osmanlı sosyalistleri de idame-i hayatını bazı-i mesaisine rabteden amele güruhunun müdafaa-i hukukuna, tenvir-i efkarına çalışırsa, insaniyete karşı mühim bir vazife ifa etmiş olur.” diyerek sosyalistlere bir anlamda işçilerin kanun önünde avukatlığını önerir. Yazar, “Bizde kabil-i tatbik olabilecek sosyalistlik bundan ileriye adım atamaz. Bundan ilerisi hem sosyalist fikrini taşıyanlarca hem de memleketçe mucib-i mazarrattır.” diyerek sosyalistliğin sınırlarını çizer. “Her şeyde ise ifrat ve tefrit mucib-i vehamet, itidal ise ayn-ı sevab ve mahz-ı fazilettir. İzafat ve nesebi bilizale hepsi hepimizin diyecek kadar pek vasi ve bütün ahkamı hedm edecek bir fikr-i İştirâk dalal-i mahz olduğu gibi umur-ı kevnîyye ile de kabil-i tatbik değildir. Çünkü şevaib-i noksan ile mal-a-mal olan beşeriyeti nakiseden tecrid ile yükselte yükselte melekutiyyete kadar isal bazı efrad için mümkün olmakla beraber tesviye-i umumiyyeye kalkışmak ise hercümerc-i umumiyi (getirir H.T).”¹⁵⁵ sözleri ile insanlar arasındaki farklılıkları ve eşitsizlikleri mutlak kabul eden yazar, sosyalist anlamda eşitsizliklere karşı çıkılmasını değil, bunun toplumsal dengeyi bozmayacak ölçülerde düzeltilmesini önerir. Yazının önceki bölümünde sermayedarlar için önerdiği itidali, sosyalistlere de teşmil ettiği, işçilerin avukatlığının, akıl hocalığının ötesine geçecek olan, tüm insanların eşitliğini talep eden bir sosyalistliğin, toplumsal dengeyi bozacağı endişesini dile getirilen bu makale klasik muhafazakar bir bakış açısı ortaya koyar ve esasından İştirâk çevresinin fikirleri ile çelişir. Bu bağlamda, bu makalenin (ve

¹⁵⁴ “Sosyalistliğin Atisi”, **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s.73-77.

¹⁵⁵ Karesi Mebusu Mecdi, “Düşün”, **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s.77-79.

sonrasında yayınlanan başka yazılarının) İştirâk'te yer almasına rağmen, Abdülaziz Mecdi Efendi'nin, İttihat ve Terakki Fırkası'nın milletvekili de olduğu göz önüne alındığında, sosyalist düşünce ve İştirâk çevresine katkı mı sunduğu yoksa onları belli ölçüler içinde sınırlamaya mı çalıştığı tartışmaya açıktır.

Burada bize ilginç gelen noktalardan biri de, aynı sayıda, hatta bu yazının hemen üstünde yer alan “Sosyalistliğin Atisi” adlı makalede “Bir sınıf-ı ulema ahval-i mümaselede “sabır! kan dökmeye lüzum yok. Zaman her şeyi tazim eder. Tekamül payidar olmak için tedrici, batı olmalıdır diyor. Hayır bu ulema aldanıyor”¹⁵⁶ denilerek ve ihtilalcî fikirler savunularak polemik yapılan (en azından polemik yapılanlardan biri), işçilerin haklarında tedrici ve sınırlı bir gelişme öngören “herşeyden önce seviye-i arifan yükseltilmelidir” diyen ve ‘ulemadan bir zat’ olan Abdülaziz Mecdi Efendi olabileceğidir.

Her hafta düzenli olarak yayınlanmaya devam eden gazetenin 7. sayısı, 27 Mart 1326 tarihli. Gazetenin bu sayısında, Bedik imzasıyla kaleme alınan “Cereyan-ı Cedid” makalesi, Osmanlı İmparatorluğu’da bir işçi sınıfının olup olmadığı, işçi sınıfından bahsetmek için yeterli düzeyde sanayi gelişime düzeyi ve dolayısıyla sosyalist mücadelenin anlamlı olup olmadığı sorunsalını tartışır. Yine kendilerine yönelik olarak, memleketinde henüz muhtelif sanayilerin bulunmadığı, fabrikaların ve buna bağlı olarak amele hayatının tesis etmemiş olmasına rağmen, İştirâk çevresinin işçi hayatından, inkılaptan ve işçilerin haklarını korunmasından bahsetmesinin, onları teşvik etmesinin abesle iştilal etmek, yaptıklarının “buz üzerine yazı yazmak” olduğu olduğu eleştirisine karşılık verir.¹⁵⁷

Sosyalizmin ne olduğu, neleri içerdiği konusundaki bilgilendirme yazıları çevirilerle de sürdürülür. Uzun bir yazı dizisi halinde yayınlanan ve birkaç sayı boyunca devam eden “Musahabe-i İştirâkiyye: Sosyalizm Nedir? Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı” başlıklı L. Klermot’tan Ardaş Kalpakçıyan’ın tercüme ettiği, sosyalizmi karşılıklı konuşma şeklinde anlatan yazı dizisi de bu sayıda yer almıştır.¹⁵⁸ Gazetenin son sayfalarında “Amele Havadisi”¹⁵⁹

¹⁵⁶ “Sosyalistliğin Atisi”, **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s.73-77.

¹⁵⁷ Bedil, “Cereyan-ı Cedid”, **İştirâk**, No:7, 27 Mart 1326, s.97- 101.

¹⁵⁸ L. Klermot, “Musahabe-i İçtimaiyye: Sosyalizm Nedir? Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı”, **İştirâk**, No:7, 27 Mart 1326, s.102-106.

¹⁵⁹ “Amele Havadisi”, **İştirâk**, No:7, 27 Mart 1326, s.110-112.

başlığıyla, kısa kısa işçi haberlerine yer verilmesi İştirâk'in işçi meselesine merkezi önem verdiğiinin göstergelerinden biridir.

İştirâk Gazetesi'nin 3 Nisan 1326 tarihinde yayınlanan 8. sayısının ardından, 9. sayısı 10 Nisan 1326'da yayınlanmıştır. Şura-yı Ümmet Gazetesi'nde yayınlanan bir makaleye, bu sefer Ahmet Nebil tarafından cevap verilir. Sosyalistlerin soyucu, “Şeriat-ı Garra-yi İslamiyetin sosyalizme müsaade etmediği” iddiasına karşılık olarak “Şeriat-ı İslamiyye”nin sosyalizmi emrettiği görüşü öne sürülür.¹⁶⁰

Gazetenin yayınlandığı hafta içerisinde Meclis-i Mebusan'da yapılan tartışmalarda, sosyalizm meselesinin gündeme gelmesi üzerine, bu tartışmalara gazetede geniş yer ayrılmıştır. Muhafazakar milletvekilleriyle İştirâk taraftarları arasında şiddetli tartışmaların meydana geldiğini belirten yazıda, Kirkor Zöhrab ve Varteks Efendilerin sosyalizmi savunan sözlerine yer verilmiş, Ahali Fırkası'ndan Zeynel Abidin Efendi'nin, Meclis Başkanı tarafından konuşturulmaması protesto edilmiştir. Yazı, “Yaşasın sosyalizm efkarını tervec eden mebus-ı muhteremler. Yaşasın Ahali Fırka-i muhteremesi.” denilerek bitirilmiştir.¹⁶¹

Rusya'da Sosyal Demokrat Amele Fırkası üyelerinin mahkumiyeti, Almanya'daki işçi olayları haberlerinin de yer aldığı sayıda, Dersaadet Tramvay Şirketi ile ilgili haber ve yazılara bu sayıda da devam edilmiş, ayrıca “Kahraman Kız” adıyla bir tefrika yayınlanmaya başlanmıştır.

Gazetenin 10. sayısı 17 Nisan 1326 tarihinde¹⁶² yayınlanmıştır. Bir önceki sayıda yer verilen Meclis-i Mebusan'da sosyalizm üzerine yapılan tartışmalara bu sayıda da devam edilmiştir. Emlak Vergisinin dağılımı tartışmalarında, vergi yükünü daha çok zenginlerin karşılaması, fakirler için hafifletilmesini savunan mebusların seslerinin kesildiğini söylenen yazıda, “bazı mebusların sermayedarının, zenginlerin, kuvvetlilerin, fukaranın kanını emen muhtekirlerin hukukunu müdafaa (ettikleri)” ifade edilir. Fukaranın hukukunu muhafaza eden milletvekillerinin ancak dört beş kişi olduğu bunların da seslerinin çoğunluk tarafından boğulduğu, çoğunluğun “zavallı amelenin hukukundan ercah addederek

¹⁶⁰ Ahmet Nebil, “Şura-yı Ümmet'e Cevab”, **İştirâk**, No: 9, 10 Nisan 1326, s.134-136.

¹⁶¹ “Meclis-i Mebusan'da Sosyalizm Münakaşası”, **İştirâk**, No: 9, 10 Nisan 1326, s.141-142.

¹⁶² Bu sayıda 18 Nisan 1326 Cumartesi tarihi atılmıştır fakat Cumartesi günü 17 Nisan'a denk gelmektedir. Biz bunun sehven böyle yazılmış olduğunu doğrusunun 17 Nisan 1326 olduğunu düşünüyoruz.

tarik-i meşrutiyette hakk ve hissiyatı düçar tezelzül edici bir meslek-i garib takib” ettikleri belirtilir. “Zohrab, İsmail Hakkı, Varteks ve Ferid Efendiler amelenin, feklakettide acize-i zürrain hukukunu müdafaa etmeye sayı oldukları için tenkidat ve muahizata hedef ve düçar” olmuşlardır. Daha sonra Osmanlı Sosyalist Fırkası programında da yer alacak olan resm-i müterakki” (kademeli) vergiye Maliye Nazırı Cavid Bey ve Halil Bey’in karşı olduğu, fakat buna karşı öne sürdükleri gerekçelerin hiç birinin ikna edici ve mantıklı olmadığı, buna rağmen milletvekillerinin çoğunluğunun Cavid Bey’i desteklediği, bunun nedeninin de “sosyalizmin bazı mebuslarda uyandırdığı tulufane havf ve hirasın netice-i tabiyyesi” olabileceği ifade edilmektedir. Yazıda ayrıca Maliye Nazırı’nın ağır şartlarda borçlanma anlaşmaları imzalaması ve Reji’nin zulmüne engel olmaması eleştirilir. Reji konusunda hükümeti eleştiren sözlerine yer verilen İsmail Hakkı Bey’in, “Bir iştiyak-ı hakşinaslıktan nişan veren Ahali Fırkası reis-i muhteremi” olarak nitelendirilmesi ve sözleri için de “bu ciddi parlak, haktan dem vuran sözleri hangi vatanperver Osmanlı alkışlamaz. Hangisi “yaşasın serbest söz!”, “kahrolsun Reji” feryadını ayyuka çıkarmaz” denilmesi rejinin kaldırılması konusunda fikir birliğinin yanı sıra, Ahali Fırkası ve İştirâk çevresi ilişkileri açısından dikkat çekicidir. Reji ve istikraza karşı kesin bir tutum alınan yazıda, “ecnebi sermayesi, ecnebi parası memleketimize ne kadar da suhuletle, şerait-i matlube dairesinde girerse yine bir bar-ı bela olmak mahiyetinden fariğ alamaz.” sözleriyle yabancı sermayeye karşı da tutum alınır. Bütçe dengesinin sağlanması için istikraza başvurulmasının felakete yol açacağı belirtilerek çare olarak da “temellük ve tasarruf-ı umumi kaidesinin takib edilmesi” önerilmektedir. İştirâk çevresinin, sosyalistlerin takip ettikleri yol Meşrutiyet’in değerlerini savunan bir biçimde şu şekilde ifade edilmektedir: “Biz hakikati taharri eder, evtad-ı erba-i meşrutiyet olan müsavat-ı umumiye, hürriyet-i kamile, adalet-i mutlaka, uhuvvet-i ebediyye nazariyesini takib edip bunun hayyizara-yi husulü için olanca kuvvet ve mekanetimizi sarf edeceğiz”¹⁶³

24 Nisan 1326 tarihli gazetenin 11. sayısında, hanedanlık damatlarına maaş verilmesi kararını eleştiren İştirâk imzalı “Kuvve-i Teşriyye Kararından Rücu

¹⁶³ “Maliye Nazırı Cavid Bey ve Sosyalizm – Reji ve Resm-i Müterakki”, **İştirâk**, No: 10, 17 Nisan 1326, s. 145-154.

Ediyor: Damatlara Maaş”¹⁶⁴ başlığını taşıyan yazı, İştirâk çevresinin, Meşrutiyet kurallarının uygulanmasını talep etmesi, yürütme erkinin, yasama erki üzerindeki tahakkümünü eleştirmesi bakımından önemlidir. Yazıdan anlaşıldığı üzere, bir hafta önce yasama organı yani Meclis-i Mebusan, damatlara verilen maaşların kesilmesine karar vermiştir. Aradan bir hafta geçtikten sonra, verdikleri karardan dönerek damatlara yeniden maaş bağlanmasına, milletvekillerinin çoğunluk oyuyla kara verilmiştir. Milletvekillerinin verdikleri karardan vazgeçmesinin hükümetin müdahalesi sonucu olduğunu öne süren yazıya göre, bu durum milletvekillerinin yasama haklarından vazgeçmeleri anlamına gelmektedir. Bu durumda, “Kuvve-i Teşriiye ile Kuvve-i İcraiyye arasında ne fark vardır? Eğer Kuvve-i İcraiyye, milletvekillerinden müteşekkil bir heyet-i muazzama-i teşriiye üzerine icra-i tesirden hali kalmayıp, Kuvve-i Teşriiye dahi daima sakıt, daima ebkem kalacaksa artık Meşrutiyet nerede kalır? Kuvve-i İcraiyye, ne suretle müstakildir? Kuvve-i Teşriiye ne vakit Kuvve-i İcraiyye üzerine haiz-i nüfuz ve tesir olabilir?” soruları sorulur ve bu tarz uygulamaların Avrupa’daki meşrutiyet kanunlarında yerinin bulunmadığı söylenir. Meşrutiyet usullerinin uygulanmasını isteyen yazıya göre, her memlekette, hakimiyet-i milliye açısından yasama kuvveti, yürütme kuvvetinin üzerindedir ve her iki kuvvet de meşrutiyetle kaimdir. “Kuvve-i İcraiyye, Millet Meclisi mukarreratından ve tanzim etmiş olduğu kavanin ve nizamatin tatbikine memurdur.” Ancak Osmanlı’da “ma-al-teessüf lisebeb minel esbab” her zaman yürütme organı her zaman yasama organını etki altına alır.” Yazının devamında damatlara maaş verilme kararına içerik açısından da karşı çıkılır. Milletin damatlara maaş vermeye mecbur olmadığı, onların da herkes gibi maiyetlerini emekleriyle sağlamak zorunda oldukları savunulur. Çözüm olarak da padişahın maaşının gereği kadar arttırılması ve o maaştan damat paşalara ve beylere maaş tahsis edilmesi önerilir.¹⁶⁵ Sosyalist bir çevrenin padişahlığı ve ona verilen maaşı sorgulaması beklenirken, padişaha “kuvve-i selase-i meşrutiyetin reis-i yeganesi padişahımız efendimiz” diye hitap edilmesi ve maaşının istenildiği kadar arttırılmasına cevaz verilmesi, İştirâk çevresinin, bulunduğu toprakların ve dönemlerinin aydınları

¹⁶⁴ İştirâk, “Kuvve-i Teşriiye Kararından Rücu Ediyor: Damatlara Maaş”, **İştirâk**, No:11, 24 Nisan 1326, s. 161-163.

¹⁶⁵ **agm.**

olduklarının göstergesi sayılmalıdır. Sosyalist olmaktan ziyade Meşrutiyetçi bir tutum takınılan yazıda, padişahlığın eleştirilmemesi bir yandan esas eleştiri oklarının hükümete yönlendirilmesi ve henüz padişahlığı kaldırmaya dönük bir zihniyetin oluşmamış olması ile açıklanabilir.

İştirâk Gazetesi'nin 1 Mayıs 1326 tarihli 12. sayısından sonra 8 Mayıs 1326'da 13. sayısı da düzenli olarak yayınlanır. İştirâk çevresinin, sosyalizm tarifini ve bu konudaki bilgisini göstermesi açısından bu sayıdaki "Sosyalizm Nedir?" başlıklı imzasız yazı önem arz etmektedir. "Sosyalistliğin mazmume-i hass lahiki şudur" denilerek sosyalistlik şu şekilde tarif edilir: "Vesait-i istihsaliyyenin umum cemiyete teşriki, vesait-i istihsaliyyenin umum cemiyet-i beşeriyyeye bi-l-İştirâk-vel intizam bir surette maledilmesi. Vesait-i istihsaliye tabirinden maksat toprak, maden, taş ocakları, sular, emakin, makinalar, umum alat ve edavattır. Her kim ki vesait-i istihsaliyenin mülkiyyet-i şahsiyyesini ifa ve bu vesaiti teşrikini temin taraftarı değildir, sosyalist olamaz." Sosyalizmin kolektivizm ve komünizm namıyla ikiye ayrıldığı söylenen yazıya göre, "Kollektivizmde yalnız vesait-i istihsaliyye alat-ı sa'y ve amel ve mübadelenin teşriki kabul olunur. "Komünizm"de vesait-i istihsaliyyeden başka kabil-i istimal ve istihlak bilcümle mevadda aleliştirâk tasarruf müstelzimidir." Marksist ilkel, köleci, feodal, kapitalist, sosyalist ve komünist toplumlar aşamalandırması bu yazıda "Devr-i vahşet, devri-i esaret, devr-i memlukiyet *servage*, ecirlik, kolektivizm, komünizm, anarşi" olarak ifade edilmiştir. İnsanlığın bu güne kadar ecirlik devrine kadar geldiği ve önümüzdeki safhanın kolektivizm olduğu, insanlığın gelişmesinin sonucu olarak bu yeni safhaya geçmenin zorunlu olduğu belirtilmesi suretiyle Marksizmin deterministik yorumuna da sahip çıkılır. Sosyalizmin bugünkü dertlere tek çare olduğu iddia edilen yazıda sosyalizmin başlıca gayesinin, "Bilcümle aza-yi cemiyeti, vesait-i istihsaliye ve mübadeleye aynı derecede sahip veya sahip-i müşterek kılmak!" olduğu ifade edilir. Sosyalizm tanımının içeriği daha fazla doldurulur. "Sosyalizm, bugün devlet, hükümet, meclis-i mebusan, ayan, efendilik gibi şeyleri silip süpürecek, ilelebed kaldıracak, cemiyet-i beşeriyye içinde her ferdin hukuk-ı iktisadiyesi birbirine müsavi olacak. Efradın emniyeti için bir zabıta, bir de son derece bir şekli ifrağ edilmiş bir nevi muhakim bulunacak. Bu şerait dairesinde

iştirâk etmiş olan mesaiperveran arasında istihsal ve emir tevzii muhkem ve metin esaslara bağlanacaktır.”¹⁶⁶

Kadın sorununa dair İştirâk çevresi yayınlarında rastladığımız tek yazı, Elmalılı Belediye Reisizade Ferruh Niyazi tarafından kaleme alınan ve gazetenin 15 Mayıs 1326’da yayınlanan 14. sayısında yayınlanan, “Kadınlarımız Arasında Fikr-i İştirâk” başlıklı yazıdır. Bir erkek tarafından ve erkek bakışıyla kaleme alınan, medeniyetçi bir bakış açısı ve kadınların sorunlarının sosyalizmle çözüleceğini iddia eden bir yaklaşım yazıya damgasını vurur. Elbette ki bir çok mesele gibi kadın meselesi de Osmanlı’da henüz yeni tartışılmaya başlanmıştır. Toplumsal alanda, hele de siyaset alanında kadınlara rastlanmaz. Böyle bir ortam içerisinde Ferruh Niyazi’nin ortaya koyduğu görüşler ileri sayılmalıdır. Yazar, Osmanlı sosyalistleri içerisinde kadınların da katılmış olmasından duyduğu iftiharla birlikte şaşkınlığını da gizlemez. Kadınların sosyalistlere katılması, sadece Osmanlı okurlarını değil “bütün Avrupa efkar-ı umumiyesini bile hayretlere ilka’ edecek bir hadise-i ictimaiye”dir. Osmanlı kadınları arasında iştirâk fikrinin hızla yayılmakta olduğu, kadınlardan bir çok takdir mektupları alınması nedeniyle kadınları takdir ve tebrik etmek için bir makale yazmaya mecbur kalındığı ifade edilen makalede, Şark’ın pek çok alanda Avrupa medeniyetinden geri kaldığı ve bu gerilik ve cehalete karşı sadece erkeklerin değil, kadınların da çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu belirtilir. Yıllardır kadınlara hiç önem verilmediği, hatta onların tam bir insan yerine konulmadığından şikayet edilir, oysa “Kadınların alem-i içtimaiyyeye ettikleri hizmet çok büyüktür”, onlar “erkeklerin hayatını, benliğini ikmal eden bir sınıf-ı mümtazdır” ama “son zamanlarda Avrupa ve Amerika’da kadınların faaliyeti, hidematı bütün erkekleri engüşt-ber-dehan-ı hayret bırakmıştır.” “Kadınlarımız emin olmalıdır ki, sosyalistler, zavallı hemşirelerini düşünmeyi hiç bir zaman unutmamıştır” sözü, daha önceki kadınların sosyalist olmasından duyulan hayret ifadeleri gibi sosyalistliğin bir erkek uğraşı olduğu, kadınların hakları için de onların çalıştığı mantığını ortaya koyuyor olsa da Osmanlı toplumu ve dönemin gerçekleri içerisinde bu tutum son derece normaldir. Yazıda, Demokrat Fırkası’nın gençlerine, fabrikalarda çalışan kızlarla evlenmelerinin

¹⁶⁶ “Sosyalizm Nedir?”, **İştirâk**, No:13, 8 Mayıs 1326, s198-203.

önerilmesi ve Demokrat Fırkası lehinde slogana yer verilmesi, İştirâk çevresi ile Demokrat Fırkası (Ahali Fırkası) arasındaki bağı bir kez daha ortaya koyar.¹⁶⁷

Gazetenin bu sayısında, Beyoğlu'ndan Margrit adlı sosyalist bir kadının, İştirâk Gazetesi'nin yayınlanmasından duyduğu memnuniyeti belirten ve yazarlarını tebrik eden mektubu da yayınlanır.¹⁶⁸

Yine Elmalılı Belediye Reisizade Ferruh Niyazi tarafından yazılan, tramvay amelesinin grevi üzerine, Tramvay Kumpanyası'nın hükümetle imzaladığı mukavelenin yerine getirilmemesi nedeniyle, hükümeti ve milletvekillerini göreve çağıran, tramvay amelesinin sorunlarını anlatan "Tramvay Şirketi'nin Mezalimi"¹⁶⁹ makalesi, Tophane fabrikası işçilerinin, bu fabrikalardaki usulsüzlükleri, işçilerin kötü durumunu anlattıkları ve hem imalathanelerin hem de işçilerin durumunun düzeltilmesi için önerilerde buldukları, Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne sundukları layiha¹⁷⁰, İştirâk'e gönderilen, Anadolu'daki açlık, yoksulluk ve hastalıkların anlatıldığı mektuplara binaen yazılan ve Anadolu köylüsünün sefaletini anlatan İştirâk imzalı "Anadolu'da Açlık"¹⁷¹ yazıları bu sayının diğer önemli yazılarıdır.

Gazetenin 15 sayısı 22 Mayıs 1326 tarihinde yayınlanır. Bu sayıdaki "Müdafa-i Hak" makalesi bir meşrutiyet övgüsüdür.¹⁷² Sosyalizmin kökenlerinin Eski Yunan'da, Eflatun'un düşüncelerinde olduğunu, Hıristiyanlığın ilk devirlerinde sosyalist düşüncenin yaygınlaştırıldığını ve İslamiyet'te de "bütün İslamların birbirinin kardeşi olması" kaidesinin, sosyalistlerin hayata geçirmek istedikleri kaidelerden olduğunu iddia eden "Sosyalist Fikirleri Hangi Devirden Başlar"¹⁷³ başlıklı makale, gazetenin 5. ve 6. sayılarında yayınlanan "İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi"¹⁷⁴ makalesiyle paralel düşünceleri ortaya koyar.

¹⁶⁷Elmalılı Belediye Reisizade Ferruh Niyazi, "Kadınlarımız Arasında Fikr-i İştirâk", **İştirâk**, No:14, 15 Mayıs 1326, s. 209- 211.

¹⁶⁸ "Aynen Mektub", **İştirâk**, No:14, 15 Mayıs 1326, s. 212.

¹⁶⁹ Ferruh Niyazi, **agm**, s. 212- 214.

¹⁷⁰ "7143 Numerolu 26 Nisan 326 Tarihli Tophane Fabrikası Umum Müstahdemini Tarafından Meclis-i Mebusan Riyasetine Takdim Olunan Layihanın Suretidir", **İştirâk**, No:14, 15 Mayıs 1326, s. 216- 219.

¹⁷¹ İştirâk, "Anadolu'da Açlık", **İştirâk**, No:14, 15 Mayıs 1326, s. 223-224.

¹⁷² Ferruh Niyazi, "Müdafa-i Hak", **İştirâk**, No15, 22 Mayıs 1326, s. 225-229. Bu makaleyi Meşrutiyetçilik bahsinde ayrıntılı olarak işleyeceğiz.

¹⁷³ "Sosyalist Fikirler Hangi Devirden Başlar", **İştirâk**, No15, 22 Mayıs 1326, s. 234-236.

¹⁷⁴ Bkz. Bedik, "İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi", **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s. 69-70.

İştirâk gazetesi her hafta düzenli olarak 16 sayı yayınlanmıştır. Gazetenin 16. sayısı gazeteci Ahmet Samim'in öldürülmesi nedeniyle logonun altında siyah bir şeritle yayınlanmış, ilk sayfada "Cinayet-i Fecia" başlıklı bir haber-yorum ile cinayet haber verilip kınanmıştır. Bu yazıda, taziye ifade edildikten sonra cinayetin karakolun çok yakınında işlenmesine rağmen katilin yakalanamamasının, güvenlik görevlileri için bir utanç olduğu, ilk kurşunun maktulün beynine isabet etmesinden katilin bu işte usta biri olduğunu anlaşıldığı iddiasına yer verilmiştir. Dolaylı da olsa bu cinayetten hükümetin sorumlu tutulduğu yazıda, katillerin bulunmaması halinde bunun, siyasi bir cinayet olarak kabul edileceği söylenerek, yine karakolun çok yakınında işlenen Hasan Fehmi Bey cinayeti ile benzerliğine işaret edilmiştir.¹⁷⁵

Gazetenin 17. sayısı öldürülen gazeteci Ahmet Samim Özel Sayısı olarak, 16 sayıdan iki gün sonra 31 Mayıs 1326 günü yayınlanır.¹⁷⁶ Nüsha-i fevkalade ibaresiyle, öldürülen gazeteci Ahmet Samim'e ithaf edilen bu sayının ilk sayfasında "Sada-yı Millet Gazetesi Sermuharrir ve Müdür-i Mesulü Merhum Ahmet Samim Bey"nin bir de fotoğrafı basılmış ve Kıbrıslı Şevket Bey'in, Ahmet Samim'in amcası Asım Bey'e hitaben yazdığı açık bir taziye mektubuna yer verilmiştir. Bu mektupta, "Bu muazzez, fedakar-ı hürriyetin gerek suret-i katli ve gerek katlinden sonra hükümetin ittihaz ettiği hatt-ı hareket, bütün cihan-ı mütefekkirin nefret ve istikrahını celb edeceği bedihidir." gibi sözlerle, bir önceki sayıda olduğu gibi cinayetten hükümet sorumlu tutulmuştur. Yine aynı yazıda Kıbrıslı Şevket, cinayetten uzun bir süre önce Ahmet Samim Bey'in tehdit edildiğini, bu olaydan

¹⁷⁵ "Cinayet-i Fecia", **İştirâk**, No:16, 29 Mayıs 1326, s. 241-242.

¹⁷⁶ Basın hürriyeti ve siyasi özgürlükler konusunda duyarlı olan İştirâk'in böyle bir özel sayı yayınlaması, bir anlamda kapatılacağını bile bile bu işi üzerine alması sadece bu duyarlılıkla açıklanamaz. Hüseyin Hilmi'nin cesareti ve davasına adanmışlığı da bu sayının çıkmasında önemli olmuştur. Hüseyin Hilmi'nin siyasi kişiliği hakkında da bir fikir vermesi için, bu özel sayının çıkarılması öyküsünü, Refik Halid şöyle anlatır: "İştirâkçiyi siyasi bir facia bana daha iyi tanıtmıştı. İttihatçılar Ahmet Samim'i vurdukları zaman arkadaşları, muazzez hatirasını ve bu menfur cinayeti halkın dimağına kayıt için bir gazete, bir nüsha çıkarmak arzusuna düşmüşlerdi. Bunun üzerine resimleri, vasiyetnamesi ve bazı makaleleri, mektupları konacaktı. Son saatte herkes korktu ve bu gazete fikrinin etrafından kaçıştı. Yalnız Kıbrıslı Şevket ve Halil Beylerle ben kalmıştım. Biz de sebat ediyor ve bunu dercedebilecek bir gazete ve basabilecek bir matbaa arıyorduk. Bu esnada İştirâkçi karşımıza çıktı: - Siz hazırlayın, verin bana, bizim İştirâk ne güne duruyor, basarız ! dedi ... O zamanki teşkilatlı ve gözü açık hükümetin tedbirlerine rağmen 'İştirâk' basıldı. Akşam üzeri vapura girdiğim zaman bütün salonlarda herkesin elinde bir 'İştirâk' vardı. Halbuki hükümet toplanması ve faillerinin tevkifi için emir vermişti. Nitekim şevket Beyle İştirâkçi Hilmi Bey tevkif olundu. İştirâkçi: - Hepsini ben yazdım, ben bastım, faili yalnız benim! Diye bağırıyordu. Refik Halid'den aktaran Münir Süleyman Çapanoğlu, **Türkiye'de Sosyalist Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964, s. 79-80.

sonra başka biri tarafından, muhalif olmaya devam ederse öldürüleceğinin bildirildiğini yazmaktadır. Bu bilgilerini hükümete açıklayacağını söyleyen yazar “Böyle sarih adla ve vesaik karşısında yine katli bir takım başka esbaba atf ve katilleri büsbütün başka yerlerde taharri, faillerin tezahürüne mani vesait müracaat demek olacağından buna meydan verilmemesine ve hakikatin nokta-i bedahat isaline son derece çalışacağım tabiidir...”¹⁷⁷ diyerek hükümete bu konuda güvenmediğini ve işin peşini bırakmayacaklarını söylemektedir.

“Merhum Ahmet Samim Bey” başlıklı yazı, Ahmet Samim’in kişiliğini, fikirlerini, fikirlerini savunmaktaki cesaretini, gazetecilik ve yazarlık dehasını över, hayatı konusunda bilgiler verir.¹⁷⁸ Yine aynı sayıda, Ahmet Samim’in cenaze törenini anlatan, cenazenin kaldırılması sırasında hükümet kuvvetlerinin tavrını sert bir dille eleştiren bir yazıya yer verilmiştir.¹⁷⁹

Ahmet Samim cinayetinin matbuat ve mebusandaki yankılarını ele alan bir başka yazıda, “Ahmet Samim’in vuku-u katli Beyoğlu ve Avrupa mahfil-i siyasiyesinde pek azim heyecan tesiri badi olmuş, muhabirin-i ecnebiyye, gazetelerine tafsilat vererek bir çok mülahazat ve beyanatta bulunmuştur.” denmekte ve İstanbul’da yayınlanan Almanca, İngilizce, Fransızca, Rumca ve Ermenice gazetelerin uzun uzadıya bu cinayetten bahsettikleri, kınadıkları ve hükümeti vazifeye davet ettikleri bildirilmektedir. Fakat Türk gazeteleri, düşüncelerini yayınlamaktan çekinmişler, hatta “bir takım cümle-i kizb ve riya istimal edecek kadar haysiyet-i matbuatı sefil derekelere indirmişlerdir”. Hükümete muhalif olan milletvekillerinin bile, millet meclisi kürsüsünden bu olayı kınamamış olmaları eleştirilir.¹⁸⁰ Gazetenin bu özel sayısında ayrıca, “Ahmet Samim’in Asar-ı Edebiyyesinden Bir Numune” üst başlığıyla gazetecinin, 1318’de yazdığı edebi bir yazısına yer verilmiştir.¹⁸¹

Ahmet Samim özel sayısı, 17 sayı boyunca düzenli olarak yayınlanan *İştirâk* gazetesinin son sayısı olur, gazete Divan-ı Harb-i Örfî tarafından kapatıldığı gibi Hüseyin Hilmi de tutuklanır.¹⁸² Bu bir anlamda *İştirâk* çevresinin düzenli yayın

¹⁷⁷ *İştirâk*, Sayı: 17, 31 Mayıs 1326, s.257-258.

¹⁷⁸ “Merhum Ahmet Samim Bey”, *İştirâk*, No:17, 31 Mayıs 1326, s. 260-261.

¹⁷⁹ “Ahmet Samim’in Cenaze Alayı”, *İştirâk*, No:17, 31 Mayıs 1326, s. 261-263.

¹⁸⁰ “Mebusan ve Matbuat”, *İştirâk*, No:17, 31 Mayıs 1326, s. 263.

¹⁸¹ Ahmet Samim, “Valideme-Babama-“, *İştirâk*, No:17, 31 Mayıs 1326, s. 264.

¹⁸² Karar Takvim-i Vekayi’nin 4 Haziran tarihli nüshasında yayınlanır: “*İştirâk* namındaki ceride-i mevkutenin müdür-i mesulü Hüseyin Hilmi Efendi’nin 17 numaralı nüsha-ı fevkaladesine maktulen

hayatının da sonu demektir. Artık kısa aralıklarla kapatılan ve biri kapatıldıkça bir başka gazetenin çıkarıldığı bir dönem başlar. İştirâk'ten sonra farklı bir adla, çevrenin yayın hayatını sürdürdüğü ilk gazete İnsaniyet olur.

C. İnsaniyet

İştirâk'in kapatılması üzerine, aradan iki ay geçtikten sonra, Hilmi çevresi, İnsaniyet Gazetesi'ni yayınlamaya başlar. 8 sayfa olarak yayınlanan gazetenin ilk sayısı 5 Ağustos 1326 Perşembe tarihli dir. İlk sayıda logonun altında yer alan "Sosyalizm efkarına hadim insaniyetperver haftalık gazetedir" ibaresinden anlaşıldığı üzere haftalık olan bu gazetenin, idare yeri Nuruosmaniye'de İnsaniyet İdarehanesi, imtiyaz sahibi ve mesul müdürü İbn-üt-Tahir İsmail Faik'tir. İnsaniyet isminin hemen altında İştirâk'te de yer alan "Milletim Nev'i Beşerdir Vatanım Ru-yi Zemin" dizesine yer verilirken bunun altında Fransızca "Journal Socialiste l'Humanite" ibaresi vardır. Bu Fransızca ibare ve ilk sayfada Jean Jaures'in büyük boy bir fotoğrafının basılmış olması, Fransız Sosyalist Partisi yayını L'Humanite ile olan irtibatın açık göstergesidir.

İnsaniyet Gazetesi'nin, 5 Ağustos 1326 sayılı ilk sayısının ilk yazısı gazetenin yayın politikasının anlatıldığı "Meslek" adlı takdim yazısıdır. Bu yazının, İştirak çıkarken yazılan "Meslek" yazısından daha açık, ortaya konulan fikirlerin daha derli toplu olduğu gözlemlenebilir. İştirâk'teki "Meslek" yazısındaki Meşrutiyetçi ve "terakkiperver" vurgu bu yazıda da bulunmakla birlikte ağırlığını yitirmiş, yerini büyük ölçüde emeğin ve emekçinin savunulması vurgusuna bırakmıştır. Gazetenin yayın amacı, insaniyeti, insaniyet içinde ezilen, emeğiyle geçinen işçilerin, rençberin gaspedilen haklarını savunmak olarak ortaya koyulur. Ayrıca yazıda milliyetçiliğe karşı açık bir tutum alınması da dikkat çekicidir.¹⁸³

vefat eden Ahmet Samim Bey'in hatt-ı desti ile muharrer olduğu beyanı ile derceylediği mektupla keyfiyet-i katli hakkında heyecanamiz neşriyatı havi olan nüsha-i mezkurenin otuz kırk kıt'ası koltuğunda bulunduğu halde bunlardan Daire-i Askeriye'de bizzat meccanen dağıttığı tahkikat-ı cariyyeden anlaşılmasına mebni mumaileyhin netice-i tahkikata değin tevkifi İdare-i Örfiye Karamamesinin 6. maddesine tevfi kan mezkur gazetenin Haziran'ın 2. gününden itibaren men'i intişarına müttefikan karar verildiği Harbiye Nezaret-i Celilesinden batezkire tevdi buyurulan Divan-ı Harb-i Örfi mazbatasında beyan olunduğundan İştirâk gazetesi yevm-i mezkurdan itibaren tatil edilmiştir." Tunaya / 2. Basım (I/ s.262)' den aktaran Tunçay, **age**, s.46-47.

¹⁸³ "Meslek", **İnsaniyet**, No:1, 5 Ağustos 1326, s.1-2.

İnsaniyet Gazetesi'nin ikinci nüshası, 12 Ağustos 1326 Perşembe günü yayınlanır. Gazetenin ilk sayfasında “İnsaniyetperver Dersaadet'te Münteşir Arapça-Türkçe İntikad Gazetesi Müdür ve Muharriri Bağdadi Abdürrezzak Efendi”nin resmi basılmıştır.¹⁸⁴ Gazetenin birinci sayısında başlayan ve bu sayıda da devam eden “Sosyalizm Efkari” başlıklı yazı, İştirâk çevresinin sosyalizm anlayışının Batılı kökenlerini anlamak için önemlidir. Sosyalistliğin, muarrızlarının ileri sürdüğü gibi tek bir kısımdan değil, beş on kısımdan ibaret olduğunu söyleyen makale çok ilginç bir sınıflama yapar. Makaleye göre çeşitli sosyalistlikten bazıları “Umumi Sosyalistlik, Amele Sosyalistliği, Demokrat Sosyalistlik, Kürsü Sosyalistliği, Hükümet Sosyalistliği, Katolik Sosyalistlik, Protestan Sosyalistlik,...dir.” Kendilerinin kabul ettiği sosyalizmin ise Jean Jaures'e referans verilerek insaniyetperver sosyalistlik olduğu söylenir. Sosyalist olarak yapmak istediklerinin açıklamasıyla yazı devam eder. Osmanlı Sosyalist Fırkası Programında yer alacak olan bir kısım taleplerin de yer aldığı bu talepler manzumesinde, işçi sınıfının mevcut durumunun iyileştirilmesine çalışmayı merkeze alan, oldukça reformist bir söylemin hakim olduğu görülür. Ayrıca liberalizmin “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” iktisadi ilkesi de eleştirilir.¹⁸⁵

Gazetenin ikinci sayısı yayınlandıktan sonra, yerini Divan-ı Harb-i Örfi'nin kapatılma süresini yeterli bularak tekrar yayınına izin verilen, bu çevrenin asıl yayını olan İştirâk'e bırakmıştır.¹⁸⁶

¹⁸⁴ **İnsaniyet**, No:2, 12 Ağustos 1326, s.9. Fethi Tevetoğlu, aynı tarihte, aynı isimle yayınlanan, aynı şeklide iki sayı çıktıktan sonra kapanan “Müdür ve Muharriri Dağdağı Abdürrezzak Efendi”nin olduğu bir Arapça ve Türkçe gazeteden bahsetmektedir. (Fethi Tevetoğlu, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara, 1967, s.61.) Birinci el kaynaklar kullanmayan ve verilen bilgilerde ve yorumlarda akademik dikkatten uzak olan Tevetoğlu'nun bu ifadesinin bir bilgi hatası olduğu ve İnsaniyet Gazetesi'nin ikinci sayısında Abdürrezzak Efendi'nin resminin basılmış olmasından kaynaklanmış olabileceğini düşünmekteyiz. Aynı yerde L'Humanite'yi taklid ederek gazeteyle bu ismin verilmiş olduğu yorumunu ise paylaşıyoruz.

¹⁸⁵ “Sosyalizm Efkari”, **İnsaniyet**, No:2, 12 Ağustos 1326, s. 15.

¹⁸⁶ Karilerimize” başlıklı haberde, İnsaniyet'in isteyerek kapanıp yerini İştirâk'e bırakması şu şekilde duyurulur: “İnsaniyetimizin ilk nüshasında yazdığımız vechile gazetemizi, Divan-ı Harbce tatil edilen (İştirâk) gazetesi yerine çıkarıyorduk. (İştirâk gazetesi'nin yerine çıktığı aşık olmamakla birlikte, İnsaniyet Gazetesi'nin ilk sayısında böyle bir ifade yoktur. H.T.) Halbuki ahiren Divan-ı Harb-i Örfi'ce verilen ve atide münderic karar üzerine (İştirâk) Gazetesi önümüzdeki haftadan itibaren neşr olunacağından biz, icabında yine çıkmak üzere şimdilik bi-l-ihiyar tatil-i neşriyat eyliyoruz. (“Karilerimize”, **İnsaniyet**, No:2, 12 Ağustos 1326, s.15-16.).

“İştirâk Gazetesi Müdiriyeti'ne: Mukaddema Divan-ı Harb_i Örfi kararıyla tatil edilmiş olan gazetenizin müddet-i tatili ceza'ı kafi görülerek devam-ı intişarına müsaade itasına ekseriyetle karar verildiği Divan-ı Harb-i Örfi'den sadır olup, Harbiye Nezaret-i Celilesinin tezkeresiyle irsal kılınan

D. Yeniden İştirâk

Divan-ı Harb-i Örfî'nin, gazetenin yeniden yayınlanmasına müsaade etmesiyle birlikte bu çevrenin asıl yayını olan İştirak, 19 Ağustos 1326'da, 18. sayısıyla yeniden matbuat hayatına döner. Artık 16 sayfa değil, 8 sayfa olarak yayınlanan gazetenin basıldığı matbaa da değişmiştir. Gazete artık Hürriyet Matbaası'nda basılmaktadır ve sahib-i imtiyaz ve müdir-i mesul Hüseyin Hilmi adının altına muharrir Namık ibaresi eklenmiştir.

Yeniden yayınlanmaya başlayan gazetenin ilk sayfasında, "Alman Sosyalisti Bebel'in Amele ve Sosyalistler İle Nümayişi" ibaresiyle Bebel'in kıvılcık bayraklı bir resmine yer verilir.

"Kariin-i Kirama" başlığı ile Hüseyin Hilmi tarafından yazılmış olduğunu tahmin ettiğimiz fakat imzasız yayınlanan yazıda, gazetenin kapatılması, kendisinin hapsedilmesinden dolayı vicdan sahiplerinin içinin kan ağladığı belirtilir ve Divan-ı Harb-i Örfî Heyetinin adil bir şekilde icra ettiği tahkikat doğrultusunda masumiyetinin anlaşıldığı, kendisinin beraatine ve gazetenin tekrar yayımına karar verildiği ifade edilir, adalet ve meşrutiyet-i mukaddese alkışlanıp takdis edilir.¹⁸⁷

Avrupa'dan işçilerle ve onların mücadelesi ile haberlerin yayınlanmasına devam edilen bu sayıda, İtalya'nın Bari şehrinde konut kiralalarının yüksek olmasını protesto için yapılan gösteriye güvenlik kuvvetlerinin müdahalesi sonucu çatışmalar çıktığı ve yaralananlar olduğunu bildiren bir haber yayınlanır.¹⁸⁸ Bu olayda, İştirâk Gazetesi, İtalyan hükümetinin, meşru haklarını talep edenlere karşı güç kullanmasını, ölüm ve yaralanmalara sebebiyet vermesini "insaniyet namına" protesto eder ve "orada bulunan sosyalist kardeşleri"ne "Türkiye'de bulunan sosyalistler namına beyan-ı taziyet eyler ve muvaffakiyetlerini temenni eyler".¹⁸⁹

"İki Dahi Gazete" başlıklı yazıda Tanin ve İkdâm Gazeteleri, İştirâk'in kapanması ve yeniden açılması konusundaki tutumları dolayısıyla sert bir dille eleştirilir. Yazıda, İştirâk'in yayımın tatil edilmesi haberini hevesle veren Tanin ve

mazbatada işar olunmakla ber-mucib-i karar gazetenizin devam-ı inrişarına müsaade olunduğu beyan olunur."

¹⁸⁷ "Kariin-i Kirama", **İştirâk**, No:18, 19 Ağustos 1326, s. 265-266.

¹⁸⁸ "İtalya'nın Bari Şehrinde Nümayiş", **İştirâk**, No:18, 19 Ağustos 1326, s.267 .

¹⁸⁹ "İtalya'da Zulm", **İştirâk**, No:18, 19 Ağustos 1326, s.267 .

“onun dalkavuğu” İkdam gazetelerinin, gazetenin yeniden yayına başlaması haberini vermedikleri belirtilir. Tanin’in, muhafazakar partinin, sosyalistlerin düşmanı, ameleyi sefil, perişan, mağdur bırakanların mürevvici olduğu için tavrının anlaşılabilirliği söylenir ve İkdam gazetesine “Fakat sen! Ey İkdamcı, sana ne oluyor. Senin ne garezin var. Sen ki millete kendini hürriyetperver, bitaraf olduğunu ilan ettiğin halde niçin alenen muhafazakarların dalkavuğu oluyorsun. Hiç olmaz ise muhafazakar olduğunu herkese bildir de bütün millet de senin mahiyetini anlasın...” diye seslenilir.¹⁹⁰

İştirâk’in 26 Ağustos 1326’da 19. sayısı, İslam aleminin Ramazan-ı Şerifini kutlamayla başlar.¹⁹¹ Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın kuruluşu bu sayıda haber verilmiş, “Cemiyetin program ve beyannamesinin gelecek nüshada aynen yayınlanacağı duyurulmuştur.”¹⁹²

Alman İmparatoru Wilhelm’in bir gazete çıkaracağı haberi üzerine bazı Türk gazetelerinin memnuniyet bildirmelerini çok sert bir dille eleştiren “Türk Matbuatının Serfirazları ve Wilhelm’in Cesareti” makalesi, meşrutiyetin değerlerinin İştirâk çevresinde nasıl algılanıp savunulduğunu ve diğer basın organlarına bakışını gösteren önemli yazılardan biridir. “Türk matbuatını şu son zamanlarda gözden geçiren zevat-ı kiram, mezkur gazetelerin, öyle bir girive-i şahsiyata saptıklarını ve daha doğrusu bir takım sevaik-i muhtelif ve hafiyenin taht-ı tesirinde kaldıklarını bittabi hissetmişlerdir ki bu gazeteler de ezcümle “Tanin, İkdam, Tercüman’dan ibaret olsa gerektir” denilerek daha evvel Ahmet Samim cinayeti ve İştirâk’in yeniden açılması gibi olaylarda eleştirdikleri bu gazetelere karşı sert eleştiri dilini devam ettirir. Makaleye göre bu gazeteler her gün sayfalarını “garez”, “iftira”, “ihtirasat-ı siyasi” ve “nefsaniyet” ile doldurmaktadır. Bu gazeteler arasında asıl

¹⁹⁰ “İki Dahi Gazete”, **İştirâk**, No:18, 19 Ağustos 1326, s.267 .

¹⁹¹ Ramazan tebriği “Bu güne hululüyle teşrif eyleyen Ramazan-ı Şerif’i bilcümle İslam kardeşlerimize tebrik etmeyi İştirâk Gazetesi bir vazife-i mukaddese addeder” şeklinde yer almıştır. **İştirâk**, No:19, 26 Ağustos 1326, s.273.

¹⁹² Haber, gazetede şu şekilde yer almıştır: “Maksad-ı tesisi gerek dahili, gerek harici bilumum amelenin yekdiğeriyle münasebatta bulunmasını temin ve avamın mevk-i siyasi ve içtimaiyesini ıslah suretiyle bilcümle sermayedaran cemiyatını bir cemiyet-i umumiye ve müşterekeye tahvil eylemek, merkezi umumiyesi şimdilik Nuruosmaniye’de Hürriyet Matbaası denmekle ma’ruf daire-i mahsusada olmak üzere bu kerre Osmanlı Sosyalist Fırkası namıyla bir cemiyet teşkil edildiği ve keyfiyetin hükümete ihbarıyla mukabilinde Cemiyetler Kanunu’nun altıncı maddesine muvaffik olduğuna ve hükümetin tasdik-i resmiyesine iktiran eylediğine dair tasdikname ahdedilmiştir”(İştirâk, No:19, 26 Ağustos 1326, s.273.)

hedef tahtasına “muhafazakar ve garazkar” gazete olarak nitelenen Tanin oturtulur. İmparator Wilhelm’in gazete çıkaracağı haberi üzerine, Tanin Gazetesi’nde yayınlanan “Gazeteler, Krallar” adlı imzasız makalede, “Biz gazeteciler, artık istersek, bundan sonra kollarımızı kabartarak yürüeyebiliriz. Fakat evvelemirde Alman İmparatoru Wilhelm hazretlerine takdim-i teşekkürat edeyim: Sütun-ı ceraidde köhne cihanın istiknah-ı garaibi ile iştigal edenler bir hafta kadar evvel öğrenmişlerdir ki bilmem nereden gelen bir telgraf bize yeni bir haber veriyordu: Almanya İmparatoru, bilhassa son zamanlarda Almanya’da pek çok gürültü etmeğe başlayan sosyalistler aleyhinde bir gazete çıkarmaya ve sermuharrirliğini de bizzat kendisi deruhde etmeye karar vermiş! İşte şimdi teşekkürümün sebebini anladınız zannederim. İmparator hazretlerinin, velev hayyiz-i fiile isal etmemiş olsalar dahi, fikirlerinden böyle bir tasavvurun gölgesi bile geçmiş olsa yine biz gazeteciler için mucib-i iftihar, badi-i şeref ve şandır, bir imparatorun bir meslektaş!” sözlerinin yayınlanmış olmasını makale, Türkiye’de yayınlanmakta olan ve sosyalistlik taraftarı olan İştirâk Gazetesi’nin yayınlanmasına, Wilhelm’in hükümdarlık nüfuzu kullanarak karşı çıkmak olarak yorumlar. Tanin’in amacı, karşısındaki muhalifleri susturmaktı ki bu da “hürriyeperver, meşrutiyetkemter” oldukları iddiasının asılsız olduğunu göstermekteydi. Tanin’in, Wilhelm’in gazete çıkararak meslektaşları olmasıyla iftihar etmesi de ciddi bir eleştiriyle karşılaşır. Wilhelm’in yakın zamanda irad ettiği nutkunda “Hükümdarlık makamını milletten daha kuvvi ve hakimiyet-i hükümdariyenin, hakimiyet-i milliyeden daha ali olduğunu ve hükümdarların hakk-ı hakimiyeti efrad-ı milletten ve meclis-i mebusandan değil, belki ecdadından aldığını” beyan etmesinin, çağdaş medeniyetin değerlerine karşı küstahça ve müstebidce bir anlayışın ürünü olduğu söylenir. Almanya ve Avrupa’daki bütün gazeteler Wilhelm’in bu girişimini şiddetle eleştirmelerine rağmen, “bizim vurdumduymaz, istibdattan elan kurtulamaz olan ve hala devr-i istibdat müdahalefiyle, kasidecilikle iftihar eden Türk matbuatımız –müstesnaları yok değil- müdafaa nereden, elan imparatorlara yaltaklanmaktan, krallara şakşakçılık etmekten başka bir şey yapmıyorlar ve nihayet böyle bir hükümdarın, hukuk-ı ameleyi, alınının teriyle, gözünün nuruyla çalışan işçilerin mahakk ve meşru haklarını mahv etmek üzere çıkarmak teşebbüsünde bulunduğu bir gazeteyi (!), daha şimdiden alkışlamaktan haya etmiyorlar.” Makalenin sonunda İmparator, bu hareketi dolayısıyla “bütün

Osmanlı sosyalistleri namına” protesto edilir, bütün medeni gazetelere teşekkür edilir ve müfteris Tanin’e “sosyalistleri tahkir ve hukuk-ı ameleyi paymal ettiğinden dolayı teessüf ve telehhüfler fırlatı(lır)”.¹⁹³

Savaşların tüm dünyada ortadan kalkıp kalkamayacağını, bütün devletlerin tek bir devlet haline gelip gelemeyeceğini sorgulayan bir başka makale, Osmanlı sosyalistlerinin savaşlar karşısındaki tutumunu anlamak kadar vatanseverlik kavramına yaklaşımlarını anlamak açısından da önemlidir. İştirâk çevresi, savaşa ve saldırı amaçlı ittifaklara karşı olduğunu, fırkanın programı dahil çeşitli vesilelerle dile getirmiştir. Bu makaleye göre de savaş kadar “şayan-ı nefrin, beşeriyet için muharebe kadar badi-i ar ve şin” başka bir şey yoktur. “Muharebeyi tevliid eden sebepleri etraflıca tedkik edebilmek için”, İştirâk’in önemli meselelerde her zaman yaptığı gibi “bir az evvele”, “kurun-ı kadimeye” irca-i nazar” edilir. Makalede, tarihsel, sosyo-ekonomik bir çözümleme değil, hümanist, medeniyetçi bir bakış açısı hakimdir. Makaleye göre, medeniyet geliştikçe, insanlar, toplumlar, sorunlarını savaşla değil müzakerelerle halletme yoluna girmiştir. Ancak savaşlar son bulmamıştır. İnsanlardan kurulu iki koca ordu hem de “hayvan-ı vahşi değil, medeniyetin, hak ve vazifenin, hukuk-ı medeniyenin neler demek olduğunu bilir ve pek güzel takdir eder iki ordu-yı insaniyet”, birbirlerini mahvetmeye devam etmektedir. İnsanlar da bunu hala meşru görmektedir, oysa savaş bir cinayettir. Nasıl ki bir adamı öldürmekle onun yaşam hakkını elinden alıyorsak, savaşta da aynı şeyi yapmış, hemcinslerimizin katili olmuş oluruz. Fakat bu noktada yazar, yanlış anlaşılmasından endişe ederek, savunma amaçlı savaşı meşru görür ve vatanperver bir tutum takınır. “Biz şimdi kalkıp da, muharebe fenadır, binaenaleyh artık muharebe etmeyelim, hukuk-ı milliyemiz paymal edilirse aleme ders-i ibret olmak üzere müdafaa eylemeyelim demiyoruz. Vatan her şeyden muazzezdir, bir santimetre-i murabba yerine bile tecavüz vuku bulsa kanımızın son damlasına kadar uğraşarak onu müdafaa etmek en mukaddes, en büyük vazifemizdendir.”¹⁹⁴

Bu vatani savunma, vatanperverlik görüşünün, kendi görüşünü meşrulaştırmak ya da genel toplumsal anlayışa yaranmak amacından ziyade Namık Kemal gibi vatan

¹⁹³ “Türk Matbuatının Serfirazları ve Wilhelm’in Cesareti”, **İştirâk**, No:19, 26 Ağustos 1326, s.273-276.

¹⁹⁴ İsmet Nejad, “Dünyadan Muharebe Kalkabilir ve Düvel-i Mevcude Yekvücut Bir Devlet Haline Girebilir Mi?” **İştirâk**, No:19, 26 Ağustos 1326, s. 276-278.

kavramını kutsal sayan şairlerinin etkisiyle yetişen Meşrutiyet kuşağı entellüktüeli olmaktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca vatanseverlik, enternasyonal bir sosyalist anlayış içinde yer bulmasa da belirli bir sosyalizm anlayışına yabancı sayılmaz. Gazetenin bir sonraki sayısında yayınlanan yazının devamında ise “Düvel-i mevcude bilittifak cümlesinin muhtelit mebuslarından müteşekkil bir meclis-i medeni-i fevkalade teşkil edilip bütün cihan-ı insaniyete vekaleten, her türlü ihtilafatı hal ve fasl edebilmek salahiyeti bahş edilmekle” savaşın önlenebileceği savunularak Milletler Cemiyeti benzeri bir yapı önerilmektedir. Yazar daha da öteye giderek silahların terkedeilmesinden sonra tüm dünyanın Amerika Birleşik Devletleri benzeri, tek bir federal bir cumhuriyete dönüşmesini savunur.¹⁹⁵

Gazetenin 20. sayısı 2 Eylül 1326 tarihinde yayınlanır. 19 sayıya, kurulmuş olduğu duyurulan Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyyannamesi ve Programı bu sayıda yer alır. Ancak gazete, bu sayının yayınlanmasından sonra yeniden Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla kapatılır. Mete Tunçay, gazetenin ikinci sefer kapatılmasını asıl nedeninin “Fırka kurarak güçlenen sol muhalefetin hükümete verdiği rahatsızlık” olarak görmektedir.¹⁹⁶ Ancak İştirâk’in tekrar kapatılması da çevrenin yayın hayatına son vermesi anlamına gelmez. Kısa bir aradan sonra başka bir gazete devreye sokulur.

E. Sosyalist

Hilmi çevresi, yaklaşık iki buçuk ay sonra, 24 Teşrinisani (Kasım) Perşembe günü ilk sayısı yayınlanan Sosyalist gazetesi ile siyasi matbuat hayatına kaldığı yerden devam etmiştir. “Şimdilik Perşembe ve Pazartesi günleri, haftada iki sayı olarak yayınlanacağı belirtilen” (bu ibare, gazetenin daha sonra günlük yayınlanmasının planlandığını düşündürmektedir) 4 sayfalık bu gazete, “Müessisleri: Sosyalist Fırkası İdare Azaları” ve “Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Naşir-i Efkarıdır”¹⁹⁷ ibareleri ile tam bir parti yayını hüvviyetindedir. “Milletim nev-i beşerdir, vatanım ruy-i zemin” dizesinden bu yeni yayında da vazgeçilmez. İmtiyaz

¹⁹⁵ İsmet Nejad, “Dünyadan Muharebe Kalkabilir ve Düvel-i Mevcude Yekvücut Bir Devlet Haline Girebilir Mi?” **İştirâk**, No:20, 2 Eylül 1326, s. 287-288.

¹⁹⁶Tunçay, **age**, s.47.

¹⁹⁷ **Sosyalist**, No: 1, 11 Teşrinisani 1326.

sahibi ve mesul müdürlüğünü Namık Hasan'ın üstlendiği bu gazetenin künyesinde Hüseyin Hilmi adı yine vardır. Bu sefer Hüseyin Hilmi adı, “Umur-ı idare ve tahririyye için Hüseyin Hilmi Bey’e müracaat edilmelidir” şeklinde yer alır.

Sosyalist Gazetesi'nin ilk sayısının ilk yazısı, “Teşrih-i Meslek” başlıklı takdim yazısıdır. Avrupa'da her türlü fikrin serbestçe mücadele edebildiği söylenen yazıda bu fikirler arasında “beşeriyeti âl-ül-âl bir gaye-i kemal-i refaha, bir nokta-i nevvâr-ı medeniyete isal için mücahede-i fikriye ve faaliyeden bir dakika yüz çevirmeyen, ölümden, bombadan asla havf etmeyen bir fırka-i münevvere-i halaskar, bir zümre-i celile-i rehakâr vardır” ki bunlar, kollektivist, sosyalist gibi adlarla bilinirler. Hemen hemen aynı amaçlarda birleşen bu fırkalar içinde en metin ve muntazam programla hareket eden sosyalist fırkalarıdır ve medeni Avrupa'nın her yerinde büyük bir hüsn-ü kabul görmektedir. Gazetenin sosyalizm “efkarının naşir ve müdafii” olacağı ve “her vakit hak ve hakikate karşı mübareze ve mücahede” edeceği ilan edilir. Mesleklerini tarifinin de “Milletim nev'i beşerdir, vatanım ruy-i zemin” “mısra-i meşhurundan ibaret bulunacağı” söylenir.¹⁹⁸

Meclisin üçüncü döneminin başlaması nedeniyle kaleme alınan ve ülkenin durumunun genel tesbitine yer verilen “Hükümet ve Şura-yı Millet” başlıklı yazı, öncelikle basının durumunu eleştirir. “Lisan-ı mahremiyet-i halk olan matbuat ise bir maden-i iltifatın en zavallı düşkünü gibi kaside-saralık ile demgüzar” olmaktadır. Gazeteler memleketin gerçeklerini yazmak yerine kişisel çıkarlar ya da meş'um bir siyasetin peşine düşmektedir. Yazıda, asalak, yalan yazan, mesleksiz hamiyetsiz muharrirlere karşı neden nurlu gençlerin mertçe ortaya çıkıp bunlarla mücadele etmediği sorusuna, örfi idarenin varlığının gerekçe gösterilmesine karşı çıkmaktadır. Gariptir ki, defalarca gazetelerini kapatan Divan-ı Harb-i Örfi, Meşrutiyet'in gereği olarak savunulurken asıl eleştiri okları hükümete yöneltilir. “31 Mart Hadisesi”nin ardından “buhran içinde yuvarlanan hükümeti tevsik ve teşyid için” ilan edilen örfi idarenin siyaseten lazım olduğu, “hükümeti de memleketi de irtica denilen afet-i asayişgüzara karşı koruduğu savunulur. Divan-ı Harb-i Örfi'nin savunulmasına, “İdare-i örfiyenin de bir kanunu vardır... Onu teşkil eden efrad-ı ümmettir. Onların da vicdanı var, mantığı var, kanunu var ve bunların ve bunların

¹⁹⁸ “Teşrih-i Meslek”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s.1.

bazılarını ben yakından tanıdığım için oraya hiç bir tesir-i harici giremedi, girmedi ve girmeyecektir.” sözleriyle devam edilir. Yazıya göre, Divan-ı Harb-i Örfi üyeleri hürriyet taraftarıdır, bu ülkede hayatın ancak adaletle ayakta kalabileceğine inanmaktadırlar. “... idare-i örfiye kararnamesini tedkik edince memlekette bunun mevcudiyeti hayat-ı ictimaiyeyi zevale sevk için değil, belki kanunu teşyid için olduğu anlaşılır.” Bu çevrenin gazeteleri, bu yazının yayınlanmasından önce defalarca kapatılmasına (ki Sosyalist Gazetesi de ikinci sayısından sonra Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla kapatılacaktır) rağmen “Aceb gazeteler hukuk-u halkı, namus-ı vatanı müdafaa ederler, memleketin hayat-ı meşrutiyetine vurulan bu kadar miskin ve meş’um darbeleri enzâr-ı nasa koyarlarsa Divan-ı Harb-i Örfi, bunun faillerini tecrim mi eder? Bütün saffet-i vicdanımla bağırırım ki, hayır!” diye yazılabilmektedir. Yeni Meşrutiyet yönetimi de yeterli siyasal ve toplumsal değişimler yapmadığı için eleştirilir.¹⁹⁹

Sami imzasıyla kaleme alınan “Millet Sosyalistleri Sevmelidir” başlıklı makale, sosyalizmin ülkede yanlış anlaşılmasının önüne geçmek için, varolan toplumsal değerlerle sosyalizmin uzlaştığını iddia eden bir makaledir. Meşrutiyet değerlerinin savunulduğu makalesinde yazar, sınıf mücadelesi değil, sınıf uzlaşmasını önermektedir.²⁰⁰ Bu açılardan önemli bulduğumuz makaleyi, Reformizm-Devrimcilik başlığı taşıyan bölümde daha ayrıntılı olarak inceleyeceğiz. İbn-üt-Tahir İsmail Faik’in “Kömür Amelesi’nin Tatil-i Eşgali” yazısı, henüz sendikal örgütlenmesini tatmamlayamamış olan deniz kömür işçilerinin greve gitmelerinin işçilere zarar verceğini bu yüzden güçlü sendikalar kurulana kadar greve gidilmemesini öneren bir yazıdır.²⁰¹

Bu sayıda ayrıca Avrupa’da sosyalistlerin gösterilerinde çeşitli marşlar söylediklerini, seçimlerin yaklaştığı şu dönemde Osmanlı sosyalistlerine de bir marş gerektiğini belirten bir yazıda, bu talebi dikkate alan bir sosyalistin “Milletim nev’i beşerdir, vatanım ruy-i zemin” mısrasını düzenleyerek bir marş güftesi yazdığı, bunun sadece bir kısmının ellerinde olduğu ve ileride tamamının notalarıyla birlikte

¹⁹⁹ “Hükümet ve Şura-yı Millet”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 1-2.

²⁰⁰ Sami, “Millet Sosyalistleri Sevmelidir”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 2-3.

²⁰¹ İbn-ül-Tahir İsmail Faik, “Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 4.

yayınlanacağı söylenir. Sada-yı Beşer adlı marşın gazetede yer alan bir kuplesi şöyledir:

“İttifak etmesi lazım bu muazzam beşerin
Yıkılıp burc-ı nifak, etmeli dünyayı emin
Çalışan işçilere doğmalı bir şems-i nevin
Zulmü, cehli sokarak makbere habide edin

Nakarat

Bize düstur-ı amel olmalı bu silk-i güzin
Milletim nev’i beşerdir vatanım ruy-i zemin”²⁰²

Gazetede ayrıca dünyadan kısa kısa haberlere de yer verilmiştir.

Sosyalist Gazetesi’nin ikinci sayısı 16 Teşrinisani 1326 tarihlidir.²⁰³ Bu sayıdan sonra Sosyalist Gazetesi de seleflerinin akıbetine uğrayarak “neşriyat-ı müheyyice ve haysiyetşikânesi” yüzünden , Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmış²⁰⁴, gazetenin imtiyaz sahibi ve müdür-i mesulü Namık Hasan da “ahvâl-i hâzıraya tevafuk etmeyen neşriyatı yolunda iki ay hapis ve 25 lira-i Osmani ceza-i nakdiye mahkum edilmiştir.²⁰⁵ Sosyalist Gazetesi’nin kapatılması da İştirâk çevresini yıldırılmaz ve hemen yeni bir gazete arayışı içine sokar.

F. Medeniyet

Sosyalist Gazetinin kapatılmasının hemen ardından ara vermeksizin yeni bir yayın, Medeniyet ismiyle, 1 Kanunuevvel 1326’da yayınlanmaya başlanmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü İsmail’dir. “Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Naşir-i Efkarıdır” ibaresiyle partinin yayın organı olduğu belirtilen gazetenin adresi “Dersaadet Cağoloğlu Hürriyet Matbaası” olarak belirtilmiştir. “Umur-ı İdare Hüseyin Hilmi Bey’e ve tahrirriye için müdüre müracaat edilmelidir” ibaresiyle yine Hüseyin Hilmi’nin gazete ile bağlantısı ortaya konulur. Artık, İştirâk çevresinin alamet-i farikası haline gelen “Milletim nev’i beşerdir, vatanım ruy-i zemin” dizesi bu gazetede de Medeniyet logosunun altında yer alır. 4 sayfa olan ve 10 paraya

²⁰² “Sada-yı Beşer”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 3-4.

²⁰³ Gazetenin bu sayısının üzerinde 16 Teşrinisani 1326 Pazartesi tarihi yazılmıştır fakat Pazartesi günü, 16 Teşrinisani’ye denk gelmektedir.

²⁰⁴ Tunçay, **age**, s.32.

²⁰⁵ **age**, s.47.

satılan gazetenin “Şimdilik Perşembe ve Pazartesi günleri neşrolunduğu” duyurulmuştur.

1 Kanunuevvel 1326 Perşembe tarihli ilk sayının ilk sayfasında “Sosyalist Gazetesi Müdür-i Mesulü Hasan Namık Bey” in fotoğrafı görülmektedir. Bu sayıda, Kurban Bayramı kutlaması ve bayram münasebetiyle gazetenin yayının gecikmesinden dolayı özür yer alır.

Gazetede yer alan “İhtiyac-ı Tekamül” başlıklı makale bu çevrenin çizgisel ilerlemeci, evrimci görüşlerini ortaya koyması açısından önemli bir yazıdır. “Ta kurun-u ibtidaiden beri insanlar zulmün, tahakkümün, tagallübün zir-i makhuriyetinden kurtulmak için çalışmışlar, uğraşmışlar, pençeleşmişler ve nihayet her devirde o kuyud-u tagallübü hafiflete hafiflete bir takım safahat geçirmiş ve nihayet şu bulunduğumuz hale, nisbeten hal-i terakki ve temeddüne vasıl olmuşlardır” cümlesinde de görüldüğü gibi insanların tarihsel bir evrim içinde oldukları ve diğer gelişmelerle birlikte bu toplumun tarihsel evrimi daha iyi bir yönetim de sağlamıştır. Ancak bu evrim yeterli değildir, amaç olamaz. “Kanun-u tekamül mucibince insanlar ve bilcümle mevcudat daima türlü türlü edvar, günagun safahat geçireceklerdir.” Bu gelişiminin yollarını hazırlamak için meydana atılanlar, insanları “ikaz” ve irşad” için çalışırlar. Bu dönemde “inkılab ve teceddüd” ihtiyaçlarının fazlaştığı iddia edilen yazıya göre farklı farklı yollar öneren, toplumu daha ileri götürmek isteyenlerin farklı siyasi partiler olarak örgütlendikleri ve mücadele alanına girdikleri söylenir. Bu gelişmeci bakış açısı, insanlığın zaman içerisinde daima özgürlüğe, tabii haklarını elde etmeye doğru ilerlediği iddiasına yol açar. Terakki, teceddüd ve bunların neticesi olan inkılab”, “kavanin-i tabiyyedir” yani tabiat kanunudur, “zade-i tabattır”. Bu determinist bakışa göre, sınırlamalarla, şiddetle, tehditle, tabiatın hükmüne, dünyanın gidişine engel olunamaz. Her dönemde gelişmeye engel olmak isteyen güçler olmuş ancak onların bu çabaları tersine inkılabların daha hızlı olmasına neden olmuştur. Bir çok örnekle birlikte Fransa tarihinin de buna kanıt olduğu söylenen yazıda Osmanlı’da da “devr-i sabık” da bütün tehdit ve zulmün “hükümet-i sabika”nın devamına yardım etmediği belirtilir.

Yine bu bakış açısının sonucu olarak yazı “altın devri mazide değil, atide, gelecektir” sözleriyle biter.²⁰⁶

İnsaniyet Gazetesi mesul müdürü İsmail Faik’in “Caka ve Tahkim” başlığıyla yayınladığı yazıdan dolayı, gazetesinin süresiz kapatıldığı, İsmail Faik Bey’in sorgulandığı ve verdiği ifade yeterli görülerek serbest bırakıldığı haberine yer verilmiştir. Bu karar üzerine “Divan-ı Harb-i mezkurun matbuat ve müntesibin-i matbuat haklarında böyle adilane davranmaları herhalde calib-i memnuniyet ahvalden olduğuna şüphe yoktur.” sözleri, gazetenin böyle bir niyeti olmamakla bize bir ironi gibi gelmektedir.²⁰⁷

Bu haberin hemen altında “Cihad Yolunda...” başlıklı yazıda bu sefer Sosyalist Gazetesi mesul müdürü ve Osmanlı Sosyalist Fırkası azasından Hasan Namık Bey’in “ahval-i hazıraya tevâfuk edemeyen neşriyatı yolunda iki ay habs ve yirmi beş lira Osmani ceza-yı nakdiye mahkum” edildiği haberi verilmektedir. Ameli ve nazari olmak üzere iki tür cihad bulunduğu, fikri ve içtihadı yolunda mahkum olmanın, ölmenin zevkli bir felaket olduğu ve bunlardan korkmadıkları belirtilen yazıda para cezasına itiraz edilmektedir ve “... Fakat ceza-yı nakdi, işte burası bizce güç. Çünkü parasızlık sosyalistlik, sosyalistlik parasızlık demektir.” denilmektedir. Yazının devamında, Namık Hasan’ın sahtekarlık gibi adi bir suçtan değil, yüce bir meseleden mahkum olduğu ve millet için mahkum olanlara milletin yardım etmesi gerektiği” ifade edilmekte ve bir çok hamiyet sahibinin, Namık Hasan’ın ceza-yı nakdisine yardımda bulunmak teklifinde buldukları söylenerek, yardımda bulunanların isimleri ve ne kadar yardımda buldukları liste halinde verilmiştir. Bir milletvekili ve bir kaymakamın da bulunduğu listede, “nakid mevcudu beş kuruştan ibaret olan bir sosyalist Kürt”ün de 5 kuruş bağışladığı göze çarpmaktadır.²⁰⁸ Yine bu gazete de yurt içinden ve yurt dışından çeşitli haberlere de kısaca yer verilmektedir.

Medeniyet Gazetesi’nin ikinci sayısı 6 Kanunuevvel 1326 Pazartesi yayınlanmıştır. Bu sayıdan sonra başka bir sayıya rastlanmamış olması bu gazetenin de kapatılmış olduğunu düşündürmektedir. Medeniyet’ten sonra başka bir gazetenin çıkarılması için uzun bir aranın verilmesi gerekecektir.

²⁰⁶ “İhtiyac-ı Tekamül”, **Medeniyet**, No:1, 1 Kanunuevvel 1326, s.1

²⁰⁷ “İnsaniyet Gazetesi Müdürü”, **Medeniyet**, No:1, 1 Kanunuevvel 1326, s.1

²⁰⁸ “Cihad Yolunda” **Medeniyet**, 14 Aralık 1910, s. 2. Cerrahoğlu, **age**, s.168-169.

G. Bir Kez Daha İştirâk

İştirâk çevresinin 1911 yılında ve 1912 yılının ilk altı ayında yayın faaliyetine ara verdiği gözlenmektedir. Bunun sebebi hükümetin yoğun baskısı ve çevrenin parasının kalmamış olmasıdır.²⁰⁹ Çevre yayın faaliyetine ancak 1912 yılının Haziran ayında dönebilmiştir. Bu sefer yayınlanan gazete, bir kez daha İştirâk'tir. İştirâk Gazetesi, 2 Eylül 1326 (15 Eylül 1910)'da 20. sayısından sonra kapatıldığı için 7 Haziran 1328 (20 Haziran 1912)'de yayınlanan bu yeni dönemin İştirâk'i sene:2, numero:20-1 olarak numaralandırılmıştır. 16 sayfa olarak çıkan İştirâk, bu sefer 15 günlük bir gazetedir. Kapak sayfalarında mutlaka fotoğraf bulunan gazete, eskisine göre daha derli toplu ve özenli bir görüntü vermektedir. Hatta içeriğinde de daha net, daha teorik bir yöneliş olduğu söylenebilir. İmtiyaz sahibi yine Hüseyin Hilmi'dir fakat bu kez mesul müdür Salih Sırrı olmuştur. Yönetim adresi ise Babıali'de Ebu Suud Caddesinde daire-i mahsusa olarak gösterilmektedir. "Milletim nev'i beşerdir, vatanım ruy-i zemin" dizesinden bu gazetede vazgeçilmemiştir. Nüshası 1 kuruş olan gazetede Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yayını olduğunu belirten bir ibare yerine "Onbeş günde bir Perşembe günleri neşrolunur sosyalist gazetesidir" ibaresi yer bulmaktadır.

7 Haziran 1328'de yayınlanan ve 20-1 olarak numaralanan İştirâk Gazetesi'nin yeni dönemdeki bu ilk sayısının kapak sayfasında, altında "Almanya'da Sosyalizmin Mucidi Karl Marks" ifadesiyle Marx'ın büyük boy bir fotoğrafı yayınlanır. Yine aynı sayfada, bu fotoğrafın yanında "İştirâk'in Güzel Bir Maksadı" başlığıyla "Osmanlı Sosyalist Kütüphanesi" adıyla "sosyalizm efkarına ait bir külliyat vücuda getirmek" niyeti ve "Sosyalizm Rehber-i Amele" adlı ilk risalenin basılmış olduğu okuyucuya duyurulur.²¹⁰

Önceki yazılara göre fikri netliği açısından daha ileride olduğunu söyleyebileceğimiz yazılardan biri R.S. imzasıyla yayınlanan "Sosyalizm Nedir? Ve Maksad-ı Teşekkülü" başlıklı makaledir. Makalede, sosyalizm kelimesinin anlamının tam olarak anlaşılmadığı, bu kelimeyi herkesin kendisine göre tefsir ettiği, bu

²⁰⁹ Baydar, **agm**, s. 1822-1823. Tunçay, **age**, s.34.

²¹⁰ **İştirâk**, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.1.

tefsirlerin sosyalizmin aleyhinde olanların gerçekleri gizlemek için uydurdukları şeyler olduğu iddia edilir. Bunlar içerisinde sosyalistlerin birer gasıb olduğu, malları ve parayı bölüşmek için oluşmuş çeteler olduğu iddiaları da vardır. Oysa bu karalamaların aksine sosyalizm, “insanların cemiyet halinde yaşadıkları zamandan itibaren bu güne kadar, mütegalibenin, sunuf-ı amele üzerinde icra etmekte olduğu istibdadı mahv ve ifnâ emeliyle kendi kendine neşv ü nüma bulmuş bir fikr-i rehakardır.” Sermayenin, emeğin ürünü olduğu, emek olmadıkça sermaye ve servet oluşturmanın mümkün olmadığı ortaya konur. Kapitalistler, işçilerin emeğiyle binlerce lira kazanmaktadır. Dolayısıyla “kapitalistler birer gasıb, fahiş faizci mevkiinde bulunur”. İşçiler, kapitalistlerin keyfine ve istibdadına karşı kendi haklarını savunmanın ancak kitle halinde mümkün olacağını anlamışlar, bunun için cemiyetler teşkil etmişler ve sosyalizm fikrini vücuda getirmişlerdir. Ve şu düsturu ortaya koymuşlardır: “1- Kuvve-yi mülkiyetin mahv ve tahribi için amelenin, bir kitle halinde teşkilat-ı siyasiye ve iktisadiyesi. 2- Beynelmillel amelenin ittihadla müşterek hareketi. 3- Sermayedarın cemiyetinin, içtimaiyun ve iştirâkiyun suretine kalbi.” Makale “İşte, hülâsa-i kelim, sosyalizm, doğrudan doğruya adem-i müsavata, esarete, kapitalistler nezdindeki hukuk-ı meşruasının himayesidir.” denilerek biter.²¹¹

Bu çevrenin düşüncelerindeki gelişmeyi ortaya koyan bir başka yazı da İştirâk imzasıyla yayımlanan “İlk Sosyalist Kimdir?” başlıklı yazıdır. Daha önce de gördüğümüz gibi sosyalizmin kökeni ve ilk sosyalistin kim olduğu sorusu bu çevrenin yazarlarını meşgul etmiş, Eski Yunan’a kadar gidilerek ilk sosyalistin Eflatun olduğu söylenmişti. Bu yazıda da bu soruya aynı cevap verilmektedir, ancak bu sefer Eflatun, sosyalistliğin ilk esaslarını ortaya koymuş olmakla birlikte bireyi tamamen yok sayan ifratkar, ibtidai ve dolayısıyla hatalı ve muzır olarak eleştirilir. Fakat artık sosyalizm böyle ale-l-amyâ bir iştirâkten ibaret değildir. “Bütün ulum ve fünun ve bütün meslek-i içtimaiye tedricen terakki ettiği ve ıslah olunduğu gibi sosyalizm meslek-i mübecceli de tedricen terakki etmiş ve ahiren Karl Marks gibi hükema-i içtimaiye tarafından tamamiyle fenni bir şekle irca’ olunmuştur.”²¹²

“Onsekizinci asırda, efkar-ı içtimaiyye ve felsefede büyük bir tesir ve nüfuz icra eden büyük simaların en mümtazı” olarak nitelenen Jean Jacques Rousseau’nun

²¹¹ R.S., “Sosyalizm Nedir ve Maksad-ı Teşekkülü”, **İştirâk**, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.2-3.

²¹² İştirâk, “İlk Sosyalist Kimdir?”, **İştirâk**, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.3-4.

hayatı ve toplumcu görüşlerinin ele alındığı bu sayının bir başka makalesine göre, Rousseau, “bugünkü ve yarınki şekl-i hükümetin yani demokrasi ve sosyalizmin en büyük müdafii, en büyük mühendisi” olarak değerlendirilmektedir.²¹³

“Niçin Türklerde Cehalet Daha Ziyade” ilginç başlıklı yazı, *İştirâk*’in bu yeni döneminde farklı konularla da ilgilendiğini göstermektedir. “...bu meselenin, çok istifal edilecek, mühim, hem de milletin hayatı, tefekkürü, dimağı nokta-i nazarından ilk önce halledilmesi icabedecek meselelerden” biri olarak görüldüğü yazıda, esas olarak okuma yazma oranının düşük olması ile ilgilenilir. Bunun sebebi de, Arapça yazının imlasında, gramerinde ve telafuzunda farklılar olması olarak görülür. Bunlara ilişkin çeşitli örnekler verilir. “Türkiye’de cehaletin tamamıyla izalesi için en büyük çare olan okuyup yazmayı teshil edecek bu suret-i tahlil kabul edilmek, saniyyen de ana lisanımızda - her türlü tekamülü nazar-ı itibara alacak - icab eden ıslahata tevessül etme”yi öneren yazar, bu konuda kendisini pek “selahiyetdar” görmediğini, bu konuyla uğraşan zatları dinlemenin uygun olacağını belirtir.²¹⁴ Yazının devamında, lisanın ıslahı ve tadilini konu alan makalelere, umumun anlayacağı bir şekilde yazılmış olması şartıyla, gazetenin sütunlarının tamamen açık olduğu, *İştirâk*’in, Türkiye’de ciddi bir ıslahat ve tebdilat-ı ilmiyenin en büyük müdafii” olduğu notu bulunur.

“*İştirâk*’in Tefrikası” olarak Alman Şugul’den “Sosyalizmin Hulasası” adlı yazının birinci babı “Sosyalizmin Fikr-i Esasisi” başlığı ile yayınlanır. Sosyalizm hakkında bilgisizliği ortadan kaldırmak ve bu konudaki yanlış yorumları düzeltmek için kaleme alınmış olan bu yazının tercümesi, uzunluğu ve Osmanlıların anlaması dikkate alınarak, şekilde değiştirilip kısaltılarak yayınlanmıştır.²¹⁵

İştirâk’in son sayfası ilanlara ayrılmıştır. *İştirâk*’in “sosyalizmin terakkiyatına ve istikbaline” dair bir makale yarışması düzenlediği de burada ilan edilmiştir. Yarışma sonunda “birinciye zarif mürekkepli bir kalem, ikinciye *İştirâk*’in birinci senesi koleksiyonu, üçüncüden beşinciye kadar da kütüphanenin kitaplarından birinin verileceği duyurulur.” Bu sayfada Dava Vekili Abdürrezzak Bey’in ve Halk Kütüphanesinin reklamları yayınlanmıştır. Aslında bunların tam bir reklam

²¹³ Memduh Süleyman, “Jan Jak Russo ve Nazariyat-ı İçtimaiyesi”, *İştirâk*, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.7-9.

²¹⁴ “Niçin Türklerde Cehalet Daha Ziyade”, *İştirâk*, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.13-14.

²¹⁵ “Sosyalizmin Fikr-i Esasisi”, *İştirâk*, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.14-16.

mahiyetinde olmadığı, resim konulmadan ya da başkaca bir sayfa düzenlemesi yapılmadan küçük ilanlar şeklinde yer aldığını belirtmek gerekir.²¹⁶

İştirâk'in 20-2 numaralı sayısı, 21 Haziran 1328'de yayınlanır. Bu sayının kapağında da yine büyük boy bir fotoğraf yer almaktadır. Fotoğrafın altında "Efrenci 1909 senesinde, serbestinin payitahtı olan Belgrad şehrinde inikad eden ilk Sosyal Demokrat Kongresi azası" yazmaktadır. "Pangaltı'ndaki Belöv Bahçesinde Efrenci 1912 senesi Mayıs'ının birinci günü Osmanlı Sosyalistleri tarafından idare edilen Bir Mayıs Bayramı" fotoğrafı da gazetenin içinde tam sayfa olarak basılmıştır.

Yine sosyalizmin açıklanmasına yer verilen ve teorik yazıların ağırlıkta olduğu bu yeni sayıda, Akif Hikmet'in feodalizm ve kapitalizmde, devlet tarafından zedegana ve zenginlere tanınan imtiyazlar ve istisnalar neticesinde, bu kesimlerin vergiden muaf olmak suretiyle servet biriktirdiklerini, "erbabı-ı ziraat ve mesainin" ise hem sermaye tarafından soyulduğunu hem de bütün vergi yükünü üstlendiklerini, bu haksızlığa karşı da sosyalizmin iki mücadele unsurunun geliştiğini anlatan "Servet ve Sermaye-i Hazıranın Suret-i Teşkili ve Sosyalizm Fikri" isimli makalesine göre, bu unsurlardan birincisi unsur-ı fikri; ki erbab-ı ilmin telifat ve tetkikat-ı hakcuyaneleriyle servetin tevzi'-i hazırı şiddetle tenkid ed(er), ikincisi ise "sur-ı fiili; ki amele cemiyetleri tarafından, patronlara karşı taleb-i hak suretiyle tecelli nema olur." Makalede Robert Owen ve Karl Marx'ın çalışmaları üzerinde de durulur.²¹⁷

"Evvela sosyalizmin esasını, menbaasını, saniyyen de cemiyet-i beşeriyye arasındaki tamim ve tevsi'ini tedkik edeceğini söyleyen bir başka makaleye göre "Sosyalizm, kalb-i insanda mevcut bir haslettir. İnsanları kibir ve gurura tahakküm ve saltanata sevk eden bütün esbab arızidir, yanlış bazı mülahazalardır. İnsanlar arasında tamim ederek bugünkü nisbetsizliği vücuda getiren en büyük birer amel olmuştur." Toplumlarının ilk oluşumlarında insanlar "sa'y ve amellerini" faydalı bir şekilde kullanamamışlar ve "safiyet-i içtimaiyelerini" koruyamamışlardır. Bu da yaşadıkları ibtidai hayatın sonucu olarak basiretli hareket edememelerinden kaynaklanmaktadır.²¹⁸

²¹⁶ İştirâk, No.20-1, 7 Haziran 1328, s.17.

²¹⁷ Arif Hikmet, "Servet ve Sermaye-yi Hazıranın Suret-I Teşkil ve Sosyalizm Fikri", İştirâk, No:20-2, 21 Haziran 1328, s. 18-19.

²¹⁸ M. Alaaddin, "Sosyalizmin Menbar", İştirâk, No:20-2, 21 Haziran 1328, s. 19-21.

Gazetenin önceki sayısında ilan edilen makale yarışmasını, Fatih'ten Ruşen Zeki kazanmış, "Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali" adlı makalesi gazetede yayınlanmıştır.²¹⁹

Bu yeni dönemin İştirâk'i, 5 Temmuz 1912'de 20-3 sayısından sonra yerini 27 Temmuz'dan itibaren haftada iki gün olarak yayınlanan İştirâk Gazetesi'ne bırakmıştır. İştirâk Gazetesi bu devrede 20 sayı yayınlanmıştır.²²⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, İttihat ve Terakki yönetimi yeniden baskı yönetimini sıkılaştırarak Osmanlı Sosyalist Fırkası üye ve yöneticilerini tutuklamış 1913 yılında Hilmi de tutuklanarak Sinop'a sürgüne gönderilmiştir.²²¹ Bu şekilde dağılan bu çevre ancak Mütareke döneminde yine Hüseyin Hilmi'nin öncülüğünde Türkiye Sosyalist Fırkası ve İdrak gazetesiyle siyaset ve matbuat hayatına dönecektir.

İştirâk çevresini yayınlarmı, kronolojik, fiziksel ve önemli yazıları üzerinden incelediğimiz bu bölümün ardından Osmanlı Sosyalist Fırkası'na daha yakından bakacağız. Fırkanın kuruluşu, üyeleri ve çevrenin lideri olan Hüseyin Hilmi, çevrenin kendi yayınları ile birlikte, dönemin tanıklarının ve önemli araştırmacıların yazdıkları üzerinden incelenecek ve tartışılacaktır. Yine bu bölüm içerisinde, ayrı bir alt başlıkta İştirâk çevresinin fikirleri tematik olarak ele alınacaktır.

²¹⁹ Ruşen Zeki, "Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali", **İştirâk**, No:20-2, 21 Haziran 1328, s. 21-23

²²⁰ Tunçay, **age**, s.35.

²²¹ **age**, s.37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI

A. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Kuruluşu

a) Fırkanın Kuruluş Süreci

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın (OSF) kuruluş tarihi tam olarak tesbit edilebilmiş değildir. Tarık Zafer Tunaya, fırkanın kuruluş tarihini, gün belirtmeksizin, Eylül 1326 (1910) olarak vermektedir.²²² Bezmi Nusret Kaygusuz ise hatıratında, fırkanın kuruluşunu 15 Eylül 1910 olarak tarihlendirmektedir.²²³ Münir Süleyman Çapanoğlu ise fırkanın kuruluş gününü kesin olarak hatırlamadığını söylemekle birlikte "... Parti Beyannamesinin 'İştirâk'in 12 Eylül²²⁴ sayısında yayınlandığına ve bunda 'İşte bu mesleki mübinin de ilâ ve tervici için bir Osmanlı Sosyalist Fırkası teşekkül etmiştir' denildiğine göre bu tarihin doğru olmaması gerekir" diyerek Kaygusuz'un verdiği tarihe itiraz eder. Çapanoğlu, "Partinin resmen ne gün kurulduğunu, yani gereken ruhsatın ne zaman verildiğini de bilmiyorum. Ancak aklımda kaldığına göre parti, programı tasdik edilmek üzere, Eylül sonlarına doğru hükümete bir beyanname vermiş ve tetkik edilmek üzere Örfî Harb Divanı'na havale olunmuştu" diye yazmaktadır. Ve Parti Programı'nın 'İştirâk 'in 2 Eylül 1910, 'İnsaniyet'in 18 Ekim 1910 sayılarında yayınlanmış olduğu dipnotunu düşer.²²⁵ Ancak, Fırka Program ve Beyannamesi'nin yayınlanmasından bir hafta önce 26 Ağustos 1326 (8 Eylül 1910) tarihli İştirâk Gazetesi'nin 19. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulmuş olduğu ve durumun hükümete bildirilmiş olduğu belirtilmektedir.²²⁶ Gazetenin, bir

²²²Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1**, s.278.

²²³ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955, s.77.

²²⁴ Tarihlendirme konusunda bir hatırlatma yapmak gerekmektedir. İştirâk çevresi yayınlarında Rumi takvim kullanmaktadır ve bugün kullandığımız takvimi, bu takvim 13 gün geriden takip eder. Parti Beyannamesi ve Programının yayınlandığı İştirâk Gazetesi 2 Eylül 1326 tarihlidir yani bugünkü takvime göre 15 Eylül 1910 olmalıdır.

²²⁵ Çapanoğlu, **age**, s. 48.

²²⁶ Gazetede Osmanlı Sosyalist Fırkası başlıklı haber şu şekilde verilmektedir: "Maksad-ı tesisi gerek dahili, gerek harici bilumum amelenin yekdiğeriyle münasebatta bulunmasını temin ve avamın mevki-i siyasi ve içtimaiyesini ıslah suretiyle bilcümle sermayedaran cemiyatını bir cemiyet-i umumiye ve

hafta önceki 18. sayısında bu konuda herhangi bir haber olmadığını da dikkate aldığımızda, Fırka'nın kuruluşunun 1-7 Eylül 1910 tarihleri arasında olduğunu tesbit etmek gerekir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu aceleye gelmiş, yeterli ön hazırlıklar yapılmamış gibi görünmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi daha önceki yayınlarda hiç bahsi geçmiyorken, birdenbire fırkanın kurulduğu haber verilmektedir. Buna ilişkin bir tartışma, müzakere süreci yaşanmamış, sanki alelacele fırkanın kuruluşuna karar verilmiştir. Bu haber de ayrıntıdan uzak, kısa bir haber niteliğindedir. Fırka merkezinin, şimdilik kaydıyla, *Nuruosmaniye'de Hürriyet Matbaası olarak bilinen daire-i mahsusa* olarak gösterilmesi de bu hazırlıksızlığın delili sayılmalıdır. Bu daire, fırka için özel olarak ayrılmış bir mekan değildir. Burası, 18. sayıdan itibaren *İştirâk*, daha sonra da *Medeniyet ve Sosyalist* dergilerinin adresi ve basım yeridir. Fırkanın kuruluş ilanındaki şimdilik kaydı da dikkate alındığında, Tevetoğlu'nun "burası ciddi bir hazırlık sonunda, mühim bir siyasi faaliyetin görülebilmesi için kiralanmış veya tahsis olunmuş bir parti genel merkezi sayılmaz. Ancak, kurucu Başkan *İştirâkçi Hilmi'nin* matbaa ile mevcut alakasından faydalandığı; parti tabelası bu binanın kapısına veya bir penceresi altına asılarak Hükümete belirli bir adres verildiği anlaşılmaktadır."²²⁷ yorumu gerçekçi görünmektedir.

b) Fırka'yı Kuran Kadro

Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurucularını, yöneticilerini ya da üyelerini bu çevrenin yayınlarından tesbit edebilmek olanaklı değildir. Ne bu kişilere ait bir liste verilmiş ne de yayınlarda adı geçen kişiler için böyle bir ilişkiyi ortaya koyan bilgi ya da sıfat kullanılmıştır. Bunun iki istisnası Hüseyin Hilmi ve Namık Hasan olmuş, bu iki ismin Osmanlı Sosyalist Fırkası azası olduğu yayınlarda belirtilmiştir.

Bu çevrenin yayınlarında yazıları yayınlananlar, hatta yayınların yöneticisi olarak görev alanların dahi parti ile ne derece ilişkide oldukları belli değildir. Bu isimlerin

müşterekeye tahvil eylemek, merkezi umumiyesi şimdilik *Nuruosmaniye'de Hürriyet Matbaası* denmekle *ma'ruf daire-i mahsusa*da olmak üzere bu kerre Osmanlı Sosyalist Fırkası namıyla bir cemiyet teşkil edildiği ve keyfiyetin hükümete ihbarıyla mukabilinde Cemiyetler Kanunu'nun altıncı maddesine muvaffik olduğuna hükümetin tasdik-i resmiiyesine iktiran eylendiğine dair tasdikname ahdedilmiştir" (*İştirâk*, No:19, 26 Ağustos 1326, s.273.)

²²⁷ Tevetoğlu, *age*, s. 16-18.

belirlenmesi için farklı kaynaklara başvurmak gerekmektedir ancak yine de tam bir liste oluşturabilmek mümkün olamamaktadır. Osmanlı Sosyalist Fırkası üyesi olduğu iddia edilenler, genel olarak gazete sahipleridir. Bu durum, fırkanın, bazı gazete sahiplerinin bir araya gelerek bir parti kurduğu izlenimi verebilir ancak parti kurulmadan önce bir araya gelmiş, gazete çıkaran bir grubun bulunduğunu dikkatten kaçırmamak gerekir.²²⁸

O dönemde yaşamış kişilerle yaptığı görüşmelerde tesbit ettiği bir takım isimlerden bir liste yayımlayan Tunaya da, kurucular ve yöneticileri tam olarak saptayamadığını, görüştüğü kişilerin de bu saptamanın zorluğu üzerinde durduğunu belirtir. Tunaya, fırkanın kurucu ve yöneticilerinden bazıları olarak şu isimleri sayar: “Hüseyin Hilmi (Reis, İştirâk gazetesi sahibi), Namık Hasan (Sosyalist gazetesi sahibi), Pertev Tevfik (Muahede gazetesi sahibi), İbnül Tahir İsmail Faik (İnsaniyet gazetesi sahibi), Baha Tevfik, Hamit Suphi Bey’ler”.²²⁹ Tunaya ayrıca, fırkanın elemanları olarak kurucular dışında, Tevfik Nurettin, Hasan Sadı (Birkök), Seyfettin Arif, Arnavut Vehbi isimlerini tesbit eder ve bu isimlere Demokrat Fırka’nın Bezmi Nusret (Kaygusuz), Şirvanizade Mahmut Tahir, A. Rıfki (Derviş Ruhullah), Rıfat Süreyya gibi bazı üyelerini de eklemenin uygun olacağını belirtir.²³⁰

Ancak Tunaya’nın parti üyesi olarak verdiği isimlere, Demokrat Fırka’nın önemli isimlerinden Bezmi Nusret Kaygusuz itiraz etmektedir. Kaygusuz, “Türkiye’de Siyasi Partiler isimindeki tetkik ve tetebbu mahsulünü bir zeka ve tahammül ile telif eden hukuk profesörü Tarık Zafer Tunaya, bunun (Osmanlı Sosyalist Fırkası –H.T) elemanları meyanında Pertev Tevfik’i, İsmail Faik’i, Baha Tevfik’i, Hamit Suphi’yi, A. Rıfki’yı, Şirvanizade Tahir’i, Seyfettin Arif’i saymaktadır. Hatta beni de bu gençler arasında müzahir sıfatiyle karıştırmıştır. Baha Tevfik, ömründe hiç bir fırkaya intisap etmemiştir. Diğerlerinin de münasebeti fırka kurucusile tanışmak ve görüşmekten öteye geçmemiştir.” diyerek Tunaya’nın saydığı isimlerin, Osmanlı Sosyalist Fırkası üyesi oldukları iddiasını reddetmektedir. Kaygusuz ayrıca, “Gerek Hüseyin Hilmi’nin, gerek Refik Nevzad’ın İttihat Terakki’ye karşı takip ettikleri muhalefet sistemi müfrit, müteassıp ve tehlikeli bir karakter taşımakta idi. Ben,

²²⁸ Mete Tunçay, “Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.1450.

²²⁹Tunaya, **age**, s.278.

²³⁰ **age**, s.285.

muhalefeti demokrasi çerçevesinden harice taşırmamak taraftarı olduğum için, Refik Nevzad'ın benden yardım isteyen bir mektubuna cevap bile vermedim"²³¹ sözleriyle kendisinin de fırka ile bağı olduğu iddiasını da karşı çıkmaktadır. Tunaya'nın saydığı isimlerin parti üyesi olduklarını kesin olarak ortaya koyan bir bilgi ya da belge olmamakla birlikte, bu çevrenin çıkardığı İnsaniyet gazetesi mesul müdürü olan ve yine bu çevrenin çıkardığı gazetelerde yazılar yayınlayan İsmail Faik'in, gazetelerin sürekli yazarlarından kabul edebileceğimiz A. Rıfki'nin, bu çevreyle ilişkisi Kaygusuzun ifade ettiği gibi sadece "fırka kurucusu ile tanışmak ve görüşmekten ibaret" olmadığını söyleyebiliriz.

Dönemin tanıklarından, Münir Süleyman Çapanoğlu ise partinin kurucuları olarak İştirâk sahibi Hüseyin Hilmi, İnsaniyet sahibi İsmail Faik, Sosyalist sahibi Namık Hasan, Muahede sahibi Pertev Tevfik ve Medeniyet sahibi Hamit Suphi Bey'lerin isimlerini sayarken "Bazı yazarlar, Baha Tevfik'i de kurucu ve idareciler arasında göstermekte ise de, yanlıştır. Bezmi Nusret Kaygusuz'un da belirttiği gibi, Baha Tevfik ömründe hiç bir partiye girmemiştir."²³² diyerek İsmail Faik, Namık Hasan, Pertev Tevfik ve Hamit Suphi'nin parti üyeliği konusunda Tunaya'yı teyid ederken, Baha Tevfik'in Osmanlı Sosyalist Fırkası üyesi olmadığı konusunda ise Kaygusuz ile aynı görüşü paylaşır.

Füruzan Hüsrev Tökin de, partinin kurucuları ve idarecileri olarak Çapanoğlu ile aynı isimleri sayarken "Materyalist filozof Buchner'in ünlü çevirmeni Baha Tevfik partiye girmedi; o, sadece yazıları ve kitaplarıyla sosyalizm düşüncesini yayıyor ve partinin düşünce yönünü idare ediyordu"²³³ demektedir.

Çapanoğlu ayrıca "Partinin başlangıcında kurucularından müteşekkil bir idare heyeti de vardı, ama bu heyet az sonra dağıldı. Ve böylece parti hemen hemen ilk gününden sonuna Hüseyin Hilmi'nin elinde kaldı, onun adeta kendi eseri ve şahsi malı oldu. Öyle yaşadı, öyle öldü."²³⁴ bilgisini vererek, parti yöneticileri hakkındaki belirsizliğin nedenini bir ölçüde açıkladığı gibi Hüseyin Hilmi'nin bu çevre için taşıdığı merkezi öneme de işaret eder.

²³¹ Kaygusuz, **age**, s.78.

²³² Çapanoğlu, **age**, s. 48.

²³³ Tökin, **age**, s. 49.

²³⁴ Çapanoğlu, **age**, s. 49.

c) Hüseyn Hilmi Bey (İştirâkçi Hilmi)

Hüseyn Hilmi, hiç tartışmasız Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın bir numaralı adamıdır. İştirâk Gazetesi'ni çıkaran, sahibi ve sorumlu müdürü olan, bu nedenle ismi, "İştirâkçi Hilmi" olarak anılan, sahibi ya da müdürü olmadığı bu çevre yayınlarında yazı işleri sorumlusu olan, çevreyi toparlayan, fırkayı kuran ve reisi olan kişi hep odur. Osmanlı Sosyalist Fırkası ve hatta daha sonra Türkiye Sosyalist Fırkası çevresi İştirâkçi Hilmi ile kaimdir demek yanlış olmayacaktır.

"Hüseyn Hilmi'nin cahil maceraperest mi, gözünü budaktan sakınmayan cesur bir özgürlük savaşçısı mı, işgal İstanbul'unda İngilizler hesabına çalışan bir ajan mı, inanmış bir işçi önderi mi olduğu, 1908-1923 dönemiyle ilgilenen Türkiye işçi sınıfı tarihçileri için hala cevap bekleyen bir sorudur" tesbitini yapan Oya Baydar'a göre "Ne olursa olsun, Hüseyn Hilmi ve çevresinin İttihat ve Terakki'ye soldan ve tavizsiz bir muhalefet yürüttüğü, 1919-1922 arasındaysa İstanbul'da işçi hareketine rakipsiz denebilecek bir biçimde hakim olduğu tartışma götürmez."²³⁵

Hüseyn Hilmi, maceracı, gözüpek, heyecanlı karakter yapısı ve liderlik özellikleri, pek çok farklı yorumlara ve değerlendirmelere neden olmuştur. Hüseyn Hilmi'nin, davasına adanmış, cesur, gözüpek bir lider, yetenekli bir propagandacı ve iyi bir örgütçü olduğunu söyleyen de, ihtiraslı, geçimsiz, cahil, maceraperest, çıkarıcı bir kişi, hatta bir İngiliz ajanı olduğunu söyleyen de vardır. Çağdaşı olsun ya da olmasın Hüseyn Hilmi hakkında görüş bildirenlerin siyasi duruşları da değerlendirmelerinde önemli bir etkidir. Hüseyn Hilmi, bu çevrenin sembol kişisidir. Hüseyn Hilmi için yapılan her değerlendirme pek çok zaman bu çevreyi, onun politikalarını, hatta kimi zaman genel anlamda sosyalizm ve sol fikriyatı değerlendirmek anlamına gelmektedir.

Pek çok yazarın bu konudaki değerlendirmelerine kaynaklık eden Kaygusuz anılarında "Benim bildiğime göre, bu parti tek kişiden ibaretti. O da İzmir'den pek iyi tanıdığımız İştirâk gazetesi sahibi Hüseyn Hilmi idi. Bu adamın yegane gayesi şöhret yapmak ve büyükler katarına karışmaktı. O uğurda Serbest İzmir gazetesini feda etti. Sosyalist fırkasını o maksatla tesis etti. Sosyalizmi Türkiye'de tek başına temsil ettiğini göstermek için daima kırmızı yelekle dolaşır dururdu... Hüseyn Hilmi,

²³⁵ Baydar, **agm**, s.1822.

Baha Tevfik'in elinde bir alet idi. Ona sosyalistliği öğreten, İştirâk gazetesini neşrettiren hep Baha idi. Baha'nın onunla görüşürken ciddi olduğunu ve alaydan ayrıldığını hiç görmedim..."²³⁶ diye yazmaktadır. Kaygusuz'un, Serbest İzmir'in çıkacağı günlerde "Tanıdıklarımın yaptığım soruşturma neticesinde Hüseyin Hilmi'nin ...tahsili zayıf olmakla beraber, zeki, cüretkar ve istibdad aleydarı bir genç olduğunu öğrendim"²³⁷ demesi yukardaki anlatımı bir nebze dengeleyeci mahiyettedir.

Yine, Hilmi üzerine yazılanlar için temel kaynaklardan biri olan kitabında Çapanoğlu, ilginç bir Hüseyin Hilmi portresi verir: "Sosyalist Hilmi bir tabiat fenomenidir. Onun politika ile, ilimle, hatta Sosyalizm ile hatta şu veya bu toplumsal dava ile hiçbir ilişkisi yoktu. Bir kara cahildi o. Ama ona bir kere Sosyalist denmişti. Bir aralık kendi de inanmıştı buna. Sonra saptı, sapıtı. Hepsi bu kadar!"²³⁸ "Hilmi'de particilik hüvviyeti ve liderlik vasfı yoktu" diye yazan Çapanoğlu, Hilmi'nin meziyetlerini de belirtir: "Tek meziyeti -burası inkar edilemez- atılganlığı, cesareti ve herşeyden üstün olarak, halk arasına karışıp onun anlayacağı kaba ve basit bir dille tahrikçi konuşma yapmak hususundaki anadan doğma kabiliyetiydi... Propaganda konusunda Hüseyin Hilmi'nin çok büyük rolü oluyordu. Yılmak nedir bilmeyen bir karakter sahibi olduğu için, işgal ordusunun polis teşkilatının baskısından, zorundan korkmadan çalışıyor, kendisinde sabit bir fikir halini alan Sosyalizmin Türkiye'de yayılmasını sağlamak için ne lazımsa yapıyordu". Yazar, Hilmi'nin mert bir adam olduğunu, karakola düşen arkadaşlarını kurtarmak için herşeyi yaptığını hatta bütün suçu üzerine aldığı da yazar.²³⁹

Hilmi'nin nasıl sosyalist olduğuna dair, yine bir çok yazar tarafından tekrarlanan iki rivayeti de Çapanoğlu anlatır. Bunlardan birine göre, Baha Tevfik ve diğer birkaç kişi ile otururlarken Hilmi, "Herkes bir meslek sahibi oldu. Ben birşey olamadım. Ne olsam acaba" diye sorması üzerine Baha Tevfik, "Sosyalist ol be Hilmi!" der. Hilmi,"Nedir bu sosyalist?" diye sorunca da Baha Tevfik kısaca anlatır. Bu anlatımdan memnun olan Hilmi, "Oldum gitti!" der. Bir başka rivayete göre ise, 31

²³⁶ Kaygusuz, **age**, s.78.

²³⁷ **age**, s.25-26.

²³⁸ Çapanoğlu, **age**, s.77.

²³⁹ **age**, s.64-65.

Mart vakasından sonra Romanya'ya gider ve orada işçi grevlerini ve gösterilerini görür. Bunlardan etkilenerek sosyalist olur.²⁴⁰

Her ne kadar Hilmi hakkındaki bilgiler Kaygusuz ve Çapanoğlu'nun anlatımlarından kaynaklansa da, daha sonraki yazarlarda onların dengeli anlatımları yerine, daha tek yanlı bir bakış açısı hakimdir. Bu konudaki çalışmasının amacını “milletimizin kızıl vebadan korunmasına bu suretle de bir küçük hizmet”²⁴¹ olarak açıklayan Fethi Tevetoğlu, haftalık İzmir Gazetesinin inceleyebildiği tek nüshasında Hüseyin Hilmi'nin yazısı bulunmamasından yola çıkarak “anlaşıyor ki Hüseyin Hilmi, gazeteyi çıkarmış olmanın şerefi ile yetinmektedir ve yazı yazacak kudret, kabiliyet ve seviyede değildir.” değerlendirmesinde bulunur. Tevetoğlu'na göre, Osmanlı Sosyalist Fırkası, “bir çıkarıcı, şan ve şöhret heveslisi, cahil, kukla kişi olarak ileri sürülerek kurulmuş”tur.²⁴²

Aclan Sayılğan da, Hilmi'nin, “bazı işçi hareketlerine elebaşılık etmiş”²⁴³ olduğunu, Çapanoğlu'ndan alıntılıyarak “Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Hilmi için “bir iş, bir geçim yolu” olduğunu, Hilmi'nin “sosyalizmin S'sinden haberi olmayan”²⁴⁴ biri olduğunu yazmaktadır.

Hüseyin Hilmi'nin doğum tarihi, babasının kim olduğu ve öğrenim durumuna dair bilgi yoktur. Hüseyin Hilmi'nin İzmirli olduğu, askerliğini yaptıktan sonra bir süre kanun neferliği yaptığı,²⁴⁵ kendisine küçük bir miras kalınca, Hamit Suphi ve Bezmi Nusret Kaygusuz ile birlikte Ağustos 1907'de, Bıçakçızade Hakkı Bey'in, kapanmış olan İzmir gazetesini çıkarmaya başladığı bilinmektedir. Baha Tevfik ve Ömer Seyfettin de bu gazetenin yazarları arasındadır.²⁴⁶ Hilmi, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından sonra gazetesini kapatarak Baha Tevfik ile birlikte İstanbul'a gelmiştir.²⁴⁷ Meşrutiyet devriminden bir buçuk yıl sonra İştirâk Gazetesi'ni çıkarmaya başlar. Bu gazete etrafında toplanan, Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalist fikirleri tanıtmak ve yaymak amacıyla olan çevre ile birlikte Eylül 1910'da Osmanlı

²⁴⁰ **age**, s.77-78.

²⁴¹ Tevetoğlu, **age**, s. 8.

²⁴² **age**, s.19-20.

²⁴³ Aclan Sayılğan, **Türkiye'de Sol Hareketler, Doğu Kütüphanesi**, İstanbul, 2009, s.33.

²⁴⁴ **age**, s.34-35.

²⁴⁵ Refik Halid'den aktaran Çapanoğlu, **age**, s. 83-84. Kaygusuz, Hilmi'nin Emniyet Teşkilatında sivil memur olduğunu yazmaktadır. (Kaygusuz, **age**, s.25.)

²⁴⁶ Kaygusuz, **age**, s.25-26.

²⁴⁷ Çapanoğlu, **age**, s.92.

Sosyalist Fırkası'nı kurar. Yayın ve siyasal faaliyetleri her zaman hükümetin sıkı takibi altında olan bu çevrenin üyeleri ile birlikte Hilmi, gazetelerinden biri kapandıkça diğerini onun yerine geçirecek, her kapanışta kovuşturmalara ve sürgünlerle uğrayarak 1913 yılına kadar siyasal faaliyetlerine devam eder. Fırkanın kurucusu, başkanı olduğu gibi, yayınların da ya sahibi ya da yazı işlerinden sorumlu kişisidir Hüseyin Hilmi. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından bütün muhalefetin sona erdirilmesinden bu çevre de payını almış²⁴⁸, Hilmi de iki yüzden fazla siyasetçi ile birlikte Sinop'a sürgüne gönderilmiştir. Elbette Hilmi'nin muhalifliği, İştirâk ile başlamadığı gibi ilk sürgünü değildir bu, Birinci Meşrutiyet döneminde de Kastamonu'ya sürüldüğü ve hükümetle daima başının belada olduğu Refik Halid'in satırlarından anlaşılmaktadır.²⁴⁹ Sinop'tan Çorum'a oradan da Ankara Bala'ya sürgün edilen Hilmi, arkadaşları ile birlikte, Mondros Mütarekesi'ne kadar basın ve siyaset alanından uzak kalmıştır.²⁵⁰

Hüseyin Hilmi'nin, İstanbul'daki işçi hareketi içinde etkinlik kazanması, zaman zaman kuşkulara yol açan ilginç kişiliğiyle, Cumhuriyet öncesi solunun unutulmaz yüzlerinden biri haline gelmesi, asıl mütareke sonrasında İstanbul'a dönüşünü izleyen yıllara rastlar.²⁵¹

“1919 yılı başında Türkiye Sosyalist Fırkası kurulur. Osmanlı Sosyalist Fırkası'na göre işçi hareketi içinde çok daha etkin bir güç haline gelen yeni firkada bu etkinliğin baş aktörü, firkanın lideri Hüseyin Hilmi'dir.²⁵² Kitlesele olarak kutlanan 1921 yılı 1 Mayıs'ının “yıldızı, göğsünde kırmızı karanfili, kızıl yeleği, kimi kaynaklara göre muhtemelen İngiliz işgal kuvvetlerinin tahsis ettiği kırmızı bayraklı otomobili ile, Enternasyonal'i söyleyen İştirâkçi Hilmi'dir”.²⁵³

Hilmi'nin, işgal kuvvetleri hesabına çalışması ve onlardan para alması konusu bu alanda önemli bir tartışma olmuştur. Çapanoğlu, Hilmi'nin işgal kuvvetleriyle

²⁴⁸ Tunçay, **age**, s.31.

²⁴⁹ “Onun bu kaçınıcı hapsi, kaçınıcı tevkifi idi? Meşrutiyeti idare, Mahmut Şevket Paşa vak'asından çok sene evvel, Birinci Meclis'i Mebusan zamanında 3,4 genci Kastamonu'ya sürmüştü, İştirâkçi de bunlar meyanında idi. Menfa haricinde, İstanbul'da geçirdiği her ay, muhakkak onu polisler arar ve askerler bekirağa bölüğüne tıkarı. Artık oranın gedikliisi olmuştı. Bir yırtık muşamba bavulu daima mahbese girmek için hazır dururdu...” (Refik Halid'den aktaran Çapanoğlu, **age**, s. 80.)

²⁵⁰ Tunçay, **age**, s.31.

²⁵¹ Baydar, **agm**, s.1823.

²⁵² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:2 Mütareke Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 399.

²⁵³ Baydar, **agm**, s..1823.

bağlantısı olduğu söylentilerini, söylenti olarak aktarsa da, doğrular nitelikte şeyler yazmıştır: “Hilmi, mütareke yıllarında oldukça büyük bir faaliyet gösterdiği halde, ona, ne hükümet, ne de işgal kuvvetleri dokundu. Hilmi, kırmızı otomobilinde, azametle dolaştı. Yedi, içti, eğlendi. Ona niçin dokunmadılar? ... Bu adamın bol bol para harcaması dikkati çekmesi lazım gelen bir olaydı. Paralar nereden geliyordu? Partinin meteliği yoktu... Günahı söyleyenlerin boynuna, bu kaynağın İngilizlerin olduğu, Hilmi'nin İngiliz Entelicans Servisi hesabına çalıştığını, casusluk yaptığını iddia edenler oldu... Doğru mu? Bilmiyorum. Elimde vesika yok. Ama bu işde muhakkak bir sır var...”²⁵⁴ demektedir.

Oysa Tunçay, işgal kuvvetleri ile Hilmi arasında herhangi bir bağlantıdan söz etmezken, paranın kaynağını farklı şekilde açıklamaktadır. Bu kaynaklardan biri, partilerarası muhalefet cephesinin bildirisinin, İdrak'ın kapanması pahasına gazetede yayınlanması sonucu Hürriyet ve İtilaf Merkezi'nden aldığı paradır. İkinci bir para kaynağına da Tunçay açıklık getirir. Partinin 1920 ilkbaharında Debbağhane, Tersane ve Tramvay grevlerinde etkinliği ve zaferle sonuçlanan bu grevlerin arkasından yüzlerce kişinin Türkiye Sosyalist Fırkası'na üye olması üzerine “...gözleri korkan Şirket-i Hayriye, Tramvay Kumpanyası, Haliç İdaresi gibi kurumların yüksek memurları da, cömert bağışlar yaparak partiye girmişlerdir. Böylece toplanan paralarla, Türkiye Sosyalist Partisi merkez-i umumisi için Divanyolu'nda bir konak, reis beye de armalı bir otomobil alınmıştır.”²⁵⁵

Hüseyin Hilmi, bu dönemde ulaşılan geçici başarılarla güvenerek partiyi kendi ismi ile bütünleştirip, otokratik bir biçim vermiş, bu durum parti içinde muhalefet yaratarak, Hilmi ve ekibinin düşürülmesine yol açmıştır. “Hapisane dönüşü, hukuk yolu ile eski yerine yeniden dönen Hilmi Bey, siyasi hayat içinde etkinliğini yitirecek ve parti, Mim Mim Grubu ajanının raporunda belirttiği gibi, ‘Hilmi'nin etrafında bir masa ile bir iskemle durumuna düşecektir.”²⁵⁶

Hüseyin Hilmi, Haydar adında biri tarafından, 1923 yılında, Bozdoğan Kemerinde vurularak öldürülmüştür. Mütareke döneminde polis müdürlüğü yapmış,

²⁵⁴ Çapanoğlu, **age**, s.73-74.

²⁵⁵ Tunçay, **agm**, s.1452.

²⁵⁶ Tunaya, **age**, s. 399-400. Adı geçen rapor, Mim Mim Grubu ajanının Ankara'ya gönderdiği “İstanbul İstanbul ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekatı” ile ilgili 24 Ağustos 1338 (1922) tarihli TITE Arşivi'nde bulunan rapordur.

İngiliz casusu Tahsin Bey'in, yabancı bir teşkilatın, cinayette parmağı olduğu iddiaları ortaya atılmış, ancak cinayetin ne için işlendiği açıklığa kavuşturulamamıştır.²⁵⁷ Hilmi'nin öldürülmesi sonucu, İştirâkçi Hilmi adı ile birlikte Türkiye Sosyalist Fırkası'nda artık tarih sayfalarında yerine alacaktır.

d) Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Ahali Fırkası

İştirâk gazetesi, Mebusan Meclisin'de kurulan Ahali (Demokrat) Fırkası'nı büyük bir sempati ve coşkuyla karşılamıştır. Ahali Fırkası'nın programının tamamı, gazetenin 27 Mart 1326 tarihli 7. sayısında yayımlandığı gibi, fırkaya karşı oldukça büyük bir sempati gösteren, hatta sempatiyi de aşan ve taraftarlığa varan yaklaşım içinde olan bir makale de bu sayıda yer almıştır. Meclis-i Mebusan'da fırkaların kurulmasını, milletin yavaş yavaş uyanmakta oluşunun delili olarak gören makalede, farklı fırkaların kurulmakta oluşu Meşrutiyet'in gereği olarak memnuniyetle karşılanır. "Otuz üç sene mütemadiyyen istibdadın bar-i tahammül fersası altında ezilen zavallı Osmanlılar henüz iki seneden beri geniş bir nefes alarak hayatın, hukuk-ı beşeriyyenin, hürriyetin ne olduğunu anla(mışlar)dır. Demokrat Fırkası, halkın yaşayış tabiatına, memleketin varolan ihtiyacına en uygun fırkadır. Bu fırkaya karşı hayırhah tutum şu sözlerle ortaya konulur: "Her memlekette teşekkül etmiş olan demokrat fırkaları daima ve daima hukuk-ı ahaliyi müdafaa etmeyi bir vazife-i hayatiyye gibi telakki ederek halkın terakkisi, ulum ve fünün un beyn-el- ahali tamimi, seviye-i irfanın yükselmesi, ziraat, ticaret, sanatın terakkisi uğrunda her türlü fedakarlığı göze alırlar." Makaleye göre, Ahali (Demokrat) Fırkası, sadece ahalinin haklarını düşünür. "Meşrutiyetin rükn-ü esasisi olan hakimiyet-i milliye kaziyyesini müdafaa eder. Zira memalik-i meşrutada, her şeyde ahalinin ihtiyar ve iradesi inkişaf etmeli, demokrat fırkası ruh-ı meşrutiyeti takib eder. Hukuk-ı magsube-i ahaliyi iade etmek ve ettirmek hususunda tedabir-i lazıme-i müessireyi tevessül eyler. Bilatefrik-i cins ve mezheb ahali tesmiyye olunan kitle-i mücesseme-i içtimaiyyeyi evtad-ı erbaa-ı meşrutiyetden olan adalet, müsavat, hürriyet ve uhuvvetten bihakkın istifade etmenin yolunu bildirir. Vuku bulan bütün haksızlıklara karşı mübareze eden

²⁵⁷ Çapanoğlu, *age*, s.73-74. Çapanoğlu ayrıca mahkeme sonunda Haydar'ın 15 sene hapse mahkum edildiğini de yazmaktadır.

demokrat fırkasıdır.” Makalenin son paragrafı adeta Ahali Fırkası’nın propagandasını yapar: “Ey senelerden beri bar-ı istibdad altında ezim ezim ezilen aziz vatandaşlar! Emin ve müsterih olunuz. Hayat-ı rahle-i ruşenara-yı meşrutiyete doğru metin ve kuvvi bir hatve daha aldık. Demokrat Fırkası bundan sonra gözyaşlarınızı silecek, evca’nıza merhem bulacak.”²⁵⁸ Bu makalenin hemen ardından Ahali Fırkası’nın programı yayınlanmıştır.²⁵⁹

Ferruh Niyazi de, Demokrat Fırkasını oluşturan gençlerin, fabrikalarda çalışan sa’y ve gayreti ile geçinenlerle evlenmeleri istediği, “Kadınlarımız Arasında Fikr-i İştirâk ” başlıklı makalesindeki “Ümit ederiz ki **aramızda hiç bir fark olmayan demokrat kardeşlerimiz** bu teklifimizi kabul ederek alem-i insaniyete karşı demokratlığı bir kat daha ila ederler.” ve “Yaşasın Demokratlar, Yaşasın Sosyalistler, Yaşasın Sosyalist Osmanlı Kadınları” sözleri Demokratlar ile İştirâk çevresi arasındaki ilişkinin bir başka delilidir.²⁶⁰

Burada ele aldığımız ilk makale, Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmadan önce, ikinci makale ise fırka kurulduktan sonra kaleme alınmıştır. Demek ki, her iki dönemde de İştirâk çevresi ile Ahali Fırkası arasında ilişkiler sürmüştür.²⁶¹

e) Paris Şubesi

Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Paris Şubesi, Eylül 1911’de Dr Refik Nevzat tarafından kurulmuştur. Bu örgütün merkezi, kurucusu ve başkanı olan Refik Nevzat’ın, aynı zamanda doktorluk da yaptığı muayenehanesidir. Beşeriyet adlı bir gazete yayınlayan bu grup, II. Enternasyonal “Büro”su ile ilişki kurmuştur. Ancak hükümet tarafından bu gazetenin yurda girmesi yasaklanmıştır.²⁶²

Refik Nevzat’ın bu örgütünün, Osmanlı Sosyalist Fırkası ile organik bağı olan bir örgüt mü, yoksa bu ismi kullanan ayrı bir örgüt mü olduğu tartışmalıdır. Böyle bir organik bağın olduğuna dair elimizde kanıt bulunmamaktadır. İştirâk çevresinin

²⁵⁸ “Hayat-ı Meşrutiyet: Ahali Fırkası”, **İştirâk**, No:7, 27 Mart 1326, s.106- 101.

²⁵⁹ “Meclis-i Mebusan’da Mütüşekkil Ahali Fırkası Pogramıdır”, **İştirâk**, No:7, 27 Mart 1326, s.107-109.

²⁶⁰ Elmalılı Belediye Reisizade Ferruh Niyazi, “Kadınlarımız Arasında Fikr-i İştirâk”, **İştirâk**, No:14, 15 Mayıs 1326, s. 209- 211.

²⁶¹ Tunaya, Ahali Fırkası Reisi Gümülcine Mebusu İsmail ‘in 15 Kanun-ı Evvel 1326 tarihinde, Hüseyin Hilmi ve İştirâk çevresine yakın gazetecilerin mahkum edilmeleri üzerine hükümete bir soru önergesi vermiştir. (Tunaya, **age**, s.267-268.)

²⁶² Tunaya, **age**, s. 284-5.

çıkardığı yayınlarda bu örgütten bahsedilmemektedir. Bu yayınlarda, sadece tek bir yerde Refik Nevzat Bey'in adı geçmektedir; o da Osmanlı Sosyalist Fırkası Kütüphanesi'nin ilk eseri olarak basılan Sosyalizm ve Rehber-i Amele adlı kitabının duyurusudur.²⁶³ Tunaya ayrıca, Paris Şubesinin İstanbul'daki merkezden izin almak suretiyle kurulmadığını, merkezin programından farklı olarak daha ayrıntılı ve bilimsel sosyalizme dayanan programa sahip olduğunu belirtmek suretiyle bu kopukluğa işaret etmektedir.²⁶⁴ Paris Şubesinin İstanbul'daki merkezle ilişkisine işaret eden tek faktör Şubenin yayın organı Beşeriyet'te, Hüseyin Hilmi'nin telgraflarının yayınlanmasıdır.²⁶⁵ Tökin, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Paris kolunun kurucuları arasında Dr. Refik Nevzat ile birlikte Fuat Nevzat, Avni Kemal ve Zeki isimlerini saymaktadır.²⁶⁶

Paris Şubesi, Paris'de kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na 1913 yılında kurucu olarak katılmıştır.²⁶⁷

B. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Siyasi Fikirleri- Fikri Kaynakları

a) Sosyalizm Anlayışı

İştirâk çevresinin solculuğunu yorumlarken, homejenlikten uzak, yerleşmemiş ve oturmamış olduğunu söyleyen Mete Tunçay'ın, yayınları tamamen incelemeden bu akım hakkında genellemeler yaparken dikkatli olmak konusundaki uyarısı²⁶⁸ son derece önemlidir.

İlk olarak, konu günün politik tavır alışları ile bağlantılı olduğu için bu alanda yazan araştırmacı ve yazarların kendi ideolojik bakış açısını konuya yansıtma ları mümkündür ve göstermeye çalıştığımız gibi bunun bir çok örnekleri mevcuttur. İkincisi, İştirâk çevresi, Osmanlı topraklarında henüz yeni olan sosyalizm hakkında çok da kapsamlı bilgiye sahip değildir. Ayrıca Osmanlı'nın yerel sorunlarında bu sosyalist teoriyi uygulamak ve sosyalizmi, kendilerine yabancı olan bir toplumda

²⁶³ **İştirâk**, No:20-1, 5 Haziran 1328, s. 17.

²⁶⁴ Tunaya, **age**, s. 284-285.

²⁶⁵ **age**, s.285.

²⁶⁶ Tökin, **age**, s. 49-50.

²⁶⁷ **Mécheroutiette**, No:45, Août 1913, s.2'den aktaran Tunaya, **age**, s.286.

²⁶⁸ Tunçay, **age**, s.32.

kabul edilebilir bir halde sunmak konusunda zorlukları vardır. Kimi zaman sosyalizmin teorik sorunlarında Marksist analizle hayli örtüşen değerlendirmelere rastlandığı gibi, kimi zaman sosyalist olmaktan ziyade Meşrutiyetçi, ilerlemeci, liberal ya da hümanist ve naif yorumlar da karşımıza çıkmaktadır. Sınıf mücadelesinden ve sosyalizme geçiş için ihtilalin zorunluluğundan bahseden yazılar olduğu gibi, sınıf mücadelesinin ülkeye zarar verdiğini ve sosyalizmin bunu yumuşatacak bir meslek olduğunu söyleyen uzlaşmacı yazılar da bu çevrenin yayınlarında yer bulmuştur. Bir çok konuda bu tarz çelişiklere rastlanması yukarıda belirttiğimiz nedenlerle birlikte, bu çevreye dahil olan insanların da dönemin ve Osmanlı topraklarının aydınları olmalarının etkisinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İştirâk çevresi üzerine araştırma yapan pek çok yazar bu çevreyi ideolojik ve politik olarak yetersiz bulmaktadır hatta daha açıkçası sosyalist bulmamaktadırlar. Fethi Tevetoğlu gibi komünizmle mücadeleyi amaçlayan yazarlarda olduğu gibi, ciddi akademik çalışmalarda da bu görüş karşılık bulmaktadır. Tevetoğlu'na göre, “bir ideoloji uyanışının, sosyal bir doktrin gelişmesinin, bir zaruretin sonucu olmayan bu parti(nin) inkılaplardan, ihtilallerden sonra husule gelen yeni vasatta, fırsatlardan faydalanmak gayretleri (sonucu) İkinci Meşrutiyet'in kazandırdığı yeni hürriyet havası içinde ve iki yıl zarfında meydana çıkan çeşitli partiler arasında ... bir hevâ ve heves, bir özenti eseri olarak kurulduğu anlaşılmaktadır”.²⁶⁹ “Hilmi gibi cahil bir kimsenin kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın doktrine dayanan bir temeli ve kadrosu; matbaa odası dışına çıkabilmiş esaslı bir teşkilatı bulunmadığı için partinin bütün faaliyetleri, birkaç yüzü aşmayan son derece düşük tirajlı gazetelerinde yapılmış, tesirsiz, basit neşriyattan ibarettir.”²⁷⁰

Tunaya da bu tarz bir değerlendirmeye sahip araştırmacılardan biridir. Yapısal olarak bu fırkayı, gerçek anlamda bir sosyalist parti saymayan yazar, “çok kısa bir programından da anlaşılabilirliği gibi, İttihat ve Terakki karşısında muhalefetin klasik eleştirilerini getirmekten öte, geniş bir ideolojik yapısı da olmamıştır”

²⁶⁹ Tevetoğlu, *age*, s. 16.

²⁷⁰ *age*, s. 20.

değerlendirmesinde bulunur.²⁷¹ Tunaya'ya göre, “zaman zaman ortaya çıkarak İttihatçıları kızdırmaktan başka bir eylemi olmayan bu Fırka, ne Osmanlı ülkesi içinde gelişen sosyalizm düşüncesine bir katkıda bulunmuştur ve ne de bu konudaki eylemlerle bir ilgisi vardır. Sürgün dönüşü, kendisinden tekrar bahsettirmeye muvaffak olan Hüseyin Hilmi ile sosyalizm arasında bir hayli mesafe bulunduğu belirtilebilir”.²⁷² Tunaya, fırkanın kurucu ve yöneticileri arasında işçi olan herhangi bir kimsenin de bulunmadığını belirtmek suretiyle Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın eksikliğine işaret eder. Oysa, Fırka'nın II. Enternasyonal bağlandığını ve Hüseyin Hilmi Bey'in Paris'e giderek Fransız Sosyalist Partisi lideri Jean Jaurès ile ilişki kurduğunu, bu çevrenin çıkardığı *İştirâk* dergisinin ihtilalci bir bakış açısına sahip olup, işçileri ayaklanmaya ve örgütlenmeye çağırdığını da yine yazarın kendisi ifade etmektedir.²⁷³

İştirâk çevresini, “klasik bir İttihat ve Terakki muhalefeti”nden ayıran bu özelliklerin yanı sıra, fırkanın ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz programı da varolan İttihat Terakki muhalifliğini aşan ve sosyalist olan bir çok madde içerir. Elbette ki, Osmanlı İmparatorluğun'da sosyalizm fikrinin ilk sistematik temsilcisi sayabileceğimiz bu çevrenin pek çok eksiklikleri, Avrupa'daki emsallerinden farklılıkları ve kimi zaman öne çıkan çelişkileri vardır. Kaldı ki Avrupa'da da farklı biçimlerde örgütlenmiş, farklı politik yönelimlere sahip bir çok sosyalist akım vardır. Tunaya, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı dışında bıraktığı “gerçek anlamda sosyalist parti” ve içine dahil ettiği “İttihat ve Terakki'ye karşı klasik muhalefet” kavramlarına açıklık getirmediği için değerlendirmesi havada kalmaktadır.

İştirâk çevresinin sosyalizm anlayışını, kendi yayınlarında bu anlayışı ortaya koyduklarını düşündüğümüz, temsil edici bulduğumuz yazılar, özellikle de Osmanlı Sosyalist Fırkası Program ve Beyannamesi üzerinden inceleyeceğiz.

İştirâk Gazetesi'nin ilk sayısında yer alan ve kendilerini tanıttıkları, İştirâk imzalı “Meslek” adlı yazıda sosyalist bir görüşün izleri olsa da, daha çok dönemin yaygın aydın bakışını, Meşrutiyetçi, Batıcı ve ilerlemeci görüşleri ifade eder. “Milletim Nev'i Beşerdir, Vatanım Ru-yi Ze'min” dizeleriyle başlayan yazı, istibdada karşı

²⁷¹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1*, s.280.

²⁷² *age.*, s.286.

²⁷³ *age.*, s.283.

Meşrutiyet'i savunur. Yazıda, Temmuz İnkılabı tarafından yıkılan istibdadın ülkeye verdiği maddi ve manevi zararlardan bahsedilmiş ve bu zararların telafi edilmesi için “teşebbüs ve terakki”ye ihtiyaç duyulduğu, bunların hasta adam için “iksir-i sıhhat” olduğu belirtilmiştir. Teşebbüs ve terakki, ülkeye kuvvet kazandıracak, kuvvetli ve faal kardeşleri gibi yaşatacak, “sahne-i cemiyette ona bir mevki-i bülend ve muhteşem hazırlayacaktır”. Bu iki kavramın, ülkenin farklı unsurlarını birleştirdiği ya da birleştirmesinin umut edildiği belirtilir: “Teşebbüs ve terakki iledir ki: dünki müteferrik ve muharib insanların bugünkü ahfad-ı mütefekkiresi artık birleşmek, bir toprakta yaşadıkları, bir topraktan kazandıkları halde ittihad etmek lüzumunu hissetmişlerdir.” Gazetenin çıkış nedenini ve amaçlarını, “İşte Avrupa’da daima terakki eden, terakki ettiği kadar mazhar-ı tebcil olan bu fikr-i mukaddese tebaaen biz de (İştirâk)’i halka takdim etmekle müftehiriz. Maksudumuz terakki ve teali, sunuf-u makhure-i amelenin şerait-i fikriyesini alâ, hayat-ı maneviyeyi tenmiyye, (ittihad)ı ta’min, mevcudiyetini tahkimdir. İnsaniyete hizmet için olan şu teşebbüsümüz bizce büyük bir ehemmiyete haizdir, ümid ederiz ki bu adım terakkiye ve ittihada doğru olan hareketin girizgahı olacaktır.”²⁷⁴ cümleleriyle ortaya koyar. İstibdada karşı inkılabın savunulması, teşebbüs, terakki ve ittihad kavramlarının imparatorluğun kurtuluş reçetesi olarak görülmesi dönemin yaygın düşüncesinin ve ilerlemeci bir anlayışın yansımasıdır. Bu kavramların ikisinin (terakki ve ittihat) 1908 hareketinin öncüsü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ismine taşınmış kavramlar olduğu dikkat çekicidir. Ancak bu durum, İştirâk çevresinin, başından sonuna kadar yayınlarında önemle üzerinde durduğu işçi sınıfının sorunları ve işçilerin bilincini ve manevi hayatını yükseltme vurgusunu da gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır. Kendi döneminin entellektüel düşüncesini bir çok noktada paylaşıp da İştirâk çevresinin farklılığını ortaya koyan da bu işçi sınıfı çıkarları doğrultusunda politika yapma çabasıdır.

İştirâk çevresinin siyasi fikirlerini gösteren en önemli belge şüphesiz ki Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Programı ve programla birlikte yayınlanan “Beyanname”sidir.²⁷⁵ “Hayat-ı içtimaide en mağdur bir kısmı teşkil eden amelenin ve bunlardan pek geri kalmıyan avamın hukuk-u hayatiye ve siyasiyeyi temin

²⁷⁴ “Meslek”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s.1-2.

²⁷⁵“Osmanlı Sosyalist Fırkası Programıdır”, **İştirâk**, No:20, 2 Eylül 1326.,s.283-284.

edilmek ve şu aheng-i umumi terakkide kendilerine bir şehrah-ı salâh ve refah istihzar eylemek üzere Fırka, bunun için âtideki programı tanzim eylemiştir.” şeklinde bir girişle başlayan program, en başından fırkanın işçi sınıfının haklarını savunduğunu ilan etmektedir. 22 maddeden oluşan kısa programda, seçimlerin doğrudan ve genel oy usulüne göre yapılması (Madde 1), basın ve toplanma hürriyetinin verilmesi (Madde 2), idam cezasının kaldırılması (Madde 3), her Osmanlı'nın ülkenin her tarafında seçime katılma hakkı olması (Madde 7), tevsî-i mezuniyetin kabulü (Madde 8), milletvekili seçimleri için siyasi mücadele yapılması (Madde 12) gibi genel demokrasi ve özgürlük talepleri yanında işçileri ve çalışan sınıfları doğrudan ilgilendiren taleplerini savunan, sınıfsal bir bakış açısını ortaya koyan maddeler de mevcuttur: Tabii ihtiyaçlardan vergi alınmaması (Madde 4), progresif verginin kabulü (Madde 5), “Amelenin hukuk-ı sarihasını pây mâl edercesine tertip edilen grev ve sendika kanunlarının ref'ü ilgası (Madde 12)”, eğitimin herkes için parasız olması (Madde 14), mahkeme masraflarının kaldırılması (Madde 15), bütün işçilerin haftada bir gün tatil yapması (Madde 16), mesainin günde sekiz saatle sınırlanması (Madde 17), küçük çocukların çalışmasının yasaklanması (Madde 19), bir Amele Nezareti'nin kurulması (Madde 20) ve bütün işçi sendikalarına maddi ve manevi yardımda bulunulması (Madde 22). Bunlarla birlikte şimendiferler, bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi ve inhisarların kaldırılması (Madde 6)'nı içeren millileştirme talebi, barış zamanı ordunun milis kuvvetlerden oluşması (Madde 9), saldırı savaşlarından kaçınması (Madde 10), amacı barışın korunması olmayan hiç bir ittifaka girilmemesi (Madde 11) gibi barışçı talepler ve son olarak da sosyalistliğin gelişmesine hizmet eden bütün faydalı gösterilere (Madde 13) ve dahili ve harici bütün sosyalist kongrelere katılınması (Madde 21) maddeleri programda yer alır.

Tunçay'a göre partinin programı ve aşağıda inceleyeceğimiz “Beyanname”si bu çevrenin solculuğu anlamamış olduğunun delillerinden biridir. Tunçay, “O.S.F, sosyalist olmaktan çok, liberal bir kuruluş gibi görünmektedir. Nitekim, programındaki isteklerin çoğunluğu siyasal özgürlük düzeniyle ilgilidir.”²⁷⁶ diye yazmaktadır. Oysa 22 maddeden yalnızca 6'sı siyasal özgürlükler alanıyla ilgilidir,

²⁷⁶ Tunçay, *age*, s.32-33.

kaldı ki siyasal özgürlük talepleri, sola yabancı olmadığı gibi, o programı liberal de yapmaz. Programda 9 madde doğrudan işçi ve fakir halkın yararına olarak düşünülmüş maddelerdir, parasız eğitim, sekiz saatlik işgünü gibi liberal partilerin programında olmadığı gibi o dönemin uluslararası işçi ve sosyalist hareketinin de en önemli talepleridir.²⁷⁷ Vergi reformu, millileştirme ve barışçılıkla ilgili maddeleri Tunçay da “solcu bir anlayışa yakın sayılabilecek” maddeler olarak kabul eder.²⁷⁸ Bununla birlikte, programın, fırka iktidara geldiğinde yapılacak işleri anlatan, sosyalist bir toplumsal dönüşümü içeren bir program değildir, daha çok sol/sosyalist bir bakış açısıyla yazılmış acil talepler manzumesi gibidir.

İştirâk’in aynı sayısında yer alan Parti Beyanname’si’nin, ülkede varolan pek çok soruna Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın çözüm önerilerini içerdiği ve bu çevrenin bakış açısını diğer yazılarda olmadığı kadar açıklıkla ortaya koyduğu için belki de parti programından bile daha önemli programatik bir belgedir, bu nedenle üzerinde önemle durulmalıdır. Beyanname, “Ağniyanın servetinin kırkta biri fukaranındır” zekat emrini ifade eden ayetle başlar. Beyanname’ye göre, varolan toplumsal düzen kötü ve çürümüştür. Hayatı tahammül edilebilir hale getirmek için tedbirler ortaya koymaya mutlaka ihtiyaç vardır. Sosyalizm de hak, hürriyet ve vazife gibi insanları mutluluğa ve refaha götürecektir bu tedbirlerden biridir. Sosyalizmin amacı, iyi yaşamak için gerekli olan tedbirleri belirli ve makul bir şekle sokmak ve varolan toplumsal düzeni mutlu bir şekle getirmektir. Sosyalizmin, Osmanlı topraklarında tamamen yanlış ve tamamen ters anlaşıldığından yakınılan beyannamede, sosyalizmin, gitgide daha kötü ve zor bir hale gelen toplumun aç ve sefil evlatlarının refahını düşündüğü söylenir. Aslında beyannamede de, bu çevrenin sosyalizm üzerine yazdıkları diğer yazılarda da, toplumda sosyalizmin yanlış anlaşılmasına ve muarızlarının eleştirilerine karşı, sosyalizmin toplumun kutsal saydığı ya da değer verdiği inançlara karşı olmayan, topluma yararlı bir fikir olduğunu isbat kaygısı olduğunu gözönünde bulundurmak gerekir. Beyanname, sosyalist düşüncenin temel tesbiti olan sınıflar arasındaki farklılık, eşitsizlik ve adaletsizlik tesbitini ortaya koyar. Sosyalizm, mutlaka adalete mugayir olan hal-i

²⁷⁷ Çalışmamızın birinci bölümünde gördüğümüz gibi 1908 grevlerinde, grevci işçilerin talepleri ile fırkanın programındaki işçi talepleri de örtüşmektedir.

²⁷⁸ Tunçay, *age*, s.33.

hazır-ı iktisadiyi tashih etmek ister. Sosyalizm, sermayenin mahdud ve behemahal müstebit kimseler elinde bulunmasına itiraz ile “herkese hakkı kadar” kaidelerini vazeder. Beyannameye göre, bir tarafta her gün milyonlar kazanan, tembel ve zevk ü sefa içinde olan sermayedarlar, öteki tarafta bu sermayedarların emri altında binlerce aç, sefil ve hastalıklı amele vardır. İşte sosyalizmin hedef tahtasında bu ahlaka aykırı düzen vardır. Seviyelerine ulaşılmaya çalışılan gelişmiş Batılı ülkelerdeki gelişmeler, düşüncelerinin doğruluğu desteklemek için kullanılır. “Mütemeddin olduğu kadar adl-ü hakkaniyete de yaklaşmak isteyen her millet mülkünde müteaddit sosyalist fırkaları teşkil etmiş, amelesinin hak ve rahatını temine çalışmakta buluyor.” Medeniyetin gelişmesine uygun olduğu gibi, ayetler ve hadislerle ortaya konan ve dinen de uygulanması gereken bu düşüncenin, Türkiye’de adeta unutulmuş bir vaziyette olması uygun bulunmaz. Fırkanın kuruluş amacı: “İşte bu meslek-i mübinin mülkümüzde de âlâ ve tervici için bir Osmanlı Sosyalist Fırkası teşekkül etmiştir.” cümlesi ile ortaya konur. “Osmanlı Sosyalist Fırkası, memleketimizde anasır-ı muhtelif arasında ittihat, uhuvvet, müsavat esaslarına hâdim ve yegâne esbab-ı tefrika olan münafakat ve suitefehümat-ı kavmiyenin izalesine sâidir.” cümlesi ile Osmanlı’nın farklı etnik unsurlarını bir arada tutmanın yolunun sosyalizm olduğu iddia edilir.

Beyannameye, milliyetçiliğe de karşı çıkılır. Milliyetçilik bahsinde de göreceğimiz gibi İştirâk çevresi, asıl bölünmenin milliyetler üzerinden değil, sınıfsal olarak görülür. Sosyalist enternasyonalizme uygun olarak, burada da dünyanın bütün işçilerinin birleşmeye çağırıldığı görülür.

Varolan ekonomik krizin aşılmasının, genel sefaletin ortadan kalkmasının, vatanın ve insanlığın selametinin ancak nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan fakir sınıfların refahının artırılması ile mümkün olabilebileceği sebebiyle de partinin en önem verdiği mesele, işçilerin ve fukaranın refahının artırılması ve maişetinin teminidir. İşçilerin refahının artması için sanayinin ve haberleşme vasıtalarının gelişmesi, karşılıklı yardımlaşma sandıklarının kurulmasına bağlı olduğundan fırkanın her türlü bilimsel ve iktisadi işlerle iştigal etmesi, bu işlerden elde edilecek faydaların da tamamen umumi sulh ve selamete uygun olduğundan barışçı yolların korunmasına çalışılacağı belirtilir.

Ayrıca beyannamede müterakki verginin neden gerekli, hakka ve adalete uygun olduğu da ortaya konulur: “Zenginlik, binlerce milyonlarca lira sahiplerinin –ki bunlar, servetlerinin nısfını bile verseler duçar-ı zaruret olmaları ihtimali yoktur- günde kazanacağı beş on kuruşa müftakar ve muhtaç olan amele ile aynı nisbet dairesinde vergi vermeleri hiç bir zaman adl-ü hakkaniyete muvafik olmadığı gibi cemiyetin ahval-i içtimaiyesine büyük darbeler dahi vurduğundan tekâlif-i nisbiyenin ilgası ile yerine teklif-i müterakkinin vaz’ı kadar tabiî ve âdil bir muamele olamayacağından Fırkanın resm-i müterakki taraftarı bulunması bedihidir.”

Beyannameye göre, tüm bu esasların muhafazası için basın, eğitim, seyahat ve toplantı özgürlüğü mutlaka gereklidir ve “bunlar evlad-ı beşer için en mukaddes bilinen vazifelerdendir.” Beyannamenin sonunda, bütün medeni ve Meşrutiyetle yönetilen ülkelerde olduğu gibi, milletin çoğunluğunu oluşturan fakir ve işçiyi savunmak ve himaye etmek için kurulmaya çalışılan Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın tüm Osmanlıların birleşerek bu anlaşma ve saadet arayan amaçlarını kabul edilmesini teklif ettiği söylenir.²⁷⁹

Kendi yazdıkları metinler üzerinden İştirâk çevresinin sosyalizm algısı konusunda kesin bir kanaate varmanın güçlüğü ortadadır. Henüz kendileri için de yeni olan bu düşünceyi savunurken derin bir bilgidен yoksunlukları ve ülke şartlarına bu düşünceyi adapte etme kaygıları bir çok çelişik fikre birarada yer vermelerine yol açmıştır. İştirâk çevresinin sosyalizm düşüncesinin kaynaklarına ve referans verdikleri kişilere bakıldığında, bilinçli bir seçim mi yaptıkları yoksa bu çelişkiyi devam mı ettirdikleri tartışması çözülmekten ziyade karmaşıklaşır. O halde bu karmaşıklığın kendisini veri olarak kabul etmek gerekecektir.

b) Fikri Kaynakları ve Referansları

Sosyalizm fikri ve hareketi Batı’dan, Avrupa’dan kaynaklandığı, bir anlamda oradan ithal edildiği için İştirâk çevresi de, bu fikri savunurken sosyalizmin Avrupa’daki önemli isimlerine referans vermektedir. Tarihsel ve güncel olarak pek çok farklılıkların ve bölünmelerin olduğu dünya (o dönem için Avrupa demek daha

²⁷⁹ “Osmanlı Sosyalist Fırkası’nın Beyannamesidir”, **İştirâk**, No.20, 2 Eylül 1326, s.281-283.

doğru olacaktır) sosyalist hareketi içinde İştirâk çevresi, belirli bir akımı net olarak takip etmez.

İştirâk çevresinin sosyalizm düşüncelerine kaynak seçiminde bir başka tespit daha yapabiliriz. Bu çevrenin, daha önce de başka vesilelerle belirttiğimiz, sosyalizmin ülkede yanlış anlaşılması ve bunun üzerinden karşı-propaganda yapılmasının önüne geçme kaygıları bu konuda da etkili olmaktadır. Osmanlı topraklarında henüz yeni olan kendi siyasi mesleklerinin, birkaç entellektüelin kafasından çıkmış, Osmanlı toplumsal yapısına ve değerlerine tümüyle yabancı ve yapay bir şey olmadığını, sosyalizmin kökenlerinin çok eskiye dayanan “asil” bir görüş olduğunu ve ilahi dinlerin dahi sosyalizmin uygulanmasını emrettiğini ispat çabası içine girmişlerdir.

İştirâk Gazetesi'nin 7 Haziran 1328 tarihli 20-1 sayısında, İştirâk ortak imzasıyla yayınlanan “İlk Sosyalist Kimdir?” başlıklı makalede, bu sorunun cevabını son birkaç asrın yazarları ve diplomatları arasında aramanın doğru olmayacağı belirtildikten sonra, “Sosyalizm meslek-i muhteremi, gayet kadim ve asil bir meslek-i içtimaidir ki, ilk menba'ı kurun-ı evveli felsefe-i meşhuresinden alır. Tarih-i mazbutun ilk sosyalist olmak üzere tanıdığı zat, Yunan hükemasından Eflatun'dur.” denilmektedir. Eflatun'dan önce de, iştirâk fikirlerini ortaya atmış düşünürlerin olmasının ihtimal dahilinde olduğu fakat eserleri ve sözleriyle bilinen ilk sosyalistin Eflatun olduğu belirtilir.²⁸⁰

Bedik imzasıyla İştirâk Gazetesi'nin 13 Mart 1326 tarihli 5. sayısında başlayıp sonraki sayısında da devam eden “İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi” başlıklı yazı da sosyalizmin kökenleri hakkında bilgiler verir. Makaleye göre: “Kadim nokta-i nazarında sosyalizm mektebi, liberal mektebinden pek eskidir. İlmi iktisadi esaslar vazedilmeden pek çok zaman evvel, sosyalist fikri hükmüferma olmuştur. Ulema-i meşhure-i kadimededen Eflatun, bu mesleğin esaslarını vaz' etmiş ve asırlarca müddet bir çok filozoflar ve ulema-yı alem meslek-i zikri takib ederek hayat-ı içtimaiyyeyi tanzime say ve gayret etmişler.”²⁸¹

“Sosyalist Fikirleri Hangi Devirden Başlar” başlıklı makale de, yukarıda andığımız makalelerle paralel bir şekilde, sosyalist düşüncenin kökenlerini Eski

²⁸⁰ İştirâk, “İlk Sosyalist Kimdir?”, **İştirâk**, No:20-1, 7 Haziran 1328, s.3-4.

²⁸¹ Bedik, “İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi”, **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s.69-70.

Yunan'a kadar götürür ve Eflatun'un tasavvur ettiği hükümet biçiminin sosyalist fikrin ilk savunucusu olduğunu iddia eder. Sadece Eflatun değil, “medeniyetin seyrini takip ederek, ızdırabat-ı hayatiyeye düşenlerin haline bakarak, heyet-i beşeriyenin çürük bir temel üzerine kurulmuş, yanlış yola sapmış olduğunu anlayarak, doğru yolu bulmaya, insanların pek eski zamandan beri çalışagelmiş oldukları, sosyalistliğin efkar ve kavaidine zeka ve irfanın yardımıyla meyl ettikleri anla(şılır).” Makaleye göre, “Hıristiyanlığın ilk devresinde sosyalistliğin ne derecede insaniyete hadim olacak bir surette neşr ve tamim edilmiş olduğu malumdur. Hazreti İsa, dinine salık olanları hodsensendlikten, enaniyeten, hırstan, tasarruftan beri tutuyordu. Hıristiyanlığın zuhur ve tedvini zamanındaki şeklinde sosyalistlik fikirleri açıkça fark olunuyordu.” Ve yine İslamiyet de “...cinsiyeti bir tarafa bırakarak vaz ettiği, bütün İslamların birbirinin kardeşi olması” kaidesi, sosyalistlerin tebci ettikleri ve insanların insanlığa takarrüb etmeleri için tatbikine çalıştıkları bir kaidedir.” Dolayısıyla sosyalizmin kökenleri çok eskilere dayanır: “Velhasıl sosyalist fikirleri, hayat-ı beşeriyenin istifade ettiği yanlış kaidelerin, hiç bir zaman insanları, istirahat ve saadete isal edemeyeceğini fark edecek kadar fikr-i beşerde bir kuvvet-i insaniyetperverane hasıl olduğu zamanda doğmuştur.”²⁸²

Modern dönemlerde Avrupa'daki sosyalist akımın temsilcilerinden bahsederken İştirâk çevresinin seçici davranmadıkları, ütöpik sosyalistlerden anarşistlere, Fransız devriminin aydınlanmacı düşünürlerinden Marx'a kadar bütün figürlere sempati gösterdikleri ve sayfalarında yer verdikleri görülmektedir. Sosyalizmin tarihinde önemli isimlerin düşünceleri arasındaki farklardan ziyade, bu kişilerin mücadeleleri, kendilerini adamışlıkları, kahramanlıkları öne çıkarılmaktadır. Örneğin İştirâk'in ilk sayısında Hayran imzasıyla yayınlanan “Blanqui'ye” başlıklı yazı, ünlü Fransız sosyalisti Blanqui'ye “Ey büyük dahi! Ey muhterem fedakar” diye seslenen, Mayıs 1908'de söylenmiş bir nutuktur. Blanqui, “ömrünün en mukaddes senelerini, her dakikasını milyonlar değen âvzn-ı hayatını zindanların râtib, soğuk bi-aman âğuş-i mezaliminde geçiren” büyük dâhi, muhterem fedakardır. Bu nutku takiben Louis Auguste Blanqui'nin kısa bir biyografisine yer verilmiştir.²⁸³

²⁸² “Sosyalist Fikirler Hangi Devirden Başlar”, **İştirâk**, No15, 22 Mayıs 1326, s. 234-236.

²⁸³ Hayran, “Blanqui'ye” **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 13-15.

Anarşist kuram ve eylemin önde gelen isimlerinden Proudhon'un hayatını konu alan bir makale de "Ondokuzuncu Asrın En Şanlı Mübariz-i İnsaniyeti" alt başlığı ile yayınlanmış, Proudhon'un fotoğrafının altında da yine bu ibareye yer verilmiş, kendisinden övgüyle bahsedilmiştir.²⁸⁴ Aynı sayıda, yine anarşizmin önemli isimlerinden biri olan Bakunin için yazılan, övgü dolu bir şiire yer verilmiştir.²⁸⁵ Bir önceki sayıda duyurulmuş olan, Blanqui'nin siyasi hayatına dair yazı, A. Rıfki imzasıyla İştirâk'in 3. sayısında yayınlanır. Doktor Temo'ya ithaf edilen yazı, "hürmete şayan olan o şanlı zeka, muhabbet-i beşerin bülend-i heykelidir" gibi ifadelerin yer aldığı şiirsel bir Blanqui methiyesidir.²⁸⁶

Bununla birlikte, modern çağ öncesindeki sosyalistler ve ütöpik sosyalistler ile bilimsel sosyalistler arasında ayırım üzerinde durulduğunu, bu ayırım içerisinde Marx'a ve düşüncelerine daha sempatik yaklaşıldığını da belirtmek gerekir. Bedik tarafından kaleme alınan ve İştirâk Gazetesi'nin 13 Mart 1326 tarihli 5. sayısında başlayıp bir sonraki sayısında da devam eden "İştirâkiyyun Sosyalist Mektebi" başlıklı uzun makale, bu konuda değerlendirmelere yer veren, dikkat çekici yazılardan biridir. Bu çevrenin yayınlarındaki makalelerde çok defa yapıldığı gibi uzun bir tarihsel değerlendirmeyle başlayan yazıya göre, sosyalizm mektebi, liberal mektebinden çok daha eskidir. Bilimsel iktisat esasları ortaya çıkmadan önce de sosyalist fikirler vardır. "Ulema-i meşhure-i kadimeden Eflatun bu mesleğin esaslarını vaz' etmiş ve asırlarca müddet bir çok filozoflar ve ulema-yı alem meslek-i zikri takib ederek hayat-ı içtimaiyyeyi tanzime say ve gayret etmişler"dir. Önceki yüzyıldaki Saint Simon, Fruier ve Owen gibi ütöpik sosyalistlerin katkılarından bahsedilerek, Karl Marx'ın "Sermaye" eserini neşrederek toplum sahnesinde inkılaplar ortaya koydukları söylenir. "Sosyalist mektebi salıklarının müteaddid

²⁸⁴ E. Lami, Proudhon Hayatı", İştirâk No:2, 20 Şubat 1325, s. 26-29.

²⁸⁵ Şiirin tamamı şöyledir: "Yine karşımda vech-i nevvarın/ Hatıramda o yad-ı gam-ginin,/ Yine ufkumda şems-i efkarın/ Bana eyler hakikati tebeyyün/ Ey fedakar-ı muhterem ismin/ Kalb-i millette bir karar olsun. § Yine bak kainatta cevri ve keder/ Yine her yerde gadr ve istibdad/ Yine karşımda bin siyah cellad/ Yine ufkumda bir büyük ejder/ İstiyor her taraf mezar olsun. § Yine bin zalimane bin meş'um entrik...hak ve adl ise madum/ Nerede nerede o sendeki cür'et/ Nerede eyvah o sendeki kudret/ Dehşet evza-i rüzgar olsun. § Ah ey hami-i sunuf-ı beşer/ Ey fedakar-ı adl ü hürriyet/ Ah ey girdabad-ı pür dehşet/ Ey büyük dahi-i hakikat-eser/ Sana mersiyeler neşir olsun. § Ah ey taziyane-i tahrib Söndün eyvah etmeden tedib/ Gadr-i gaddarı; zulm ü bi-dadı/ Ruhunun şimdi zar ve feryadı/ O büyük ruhuna selam eyler/ Sana- nazmım ki ihtiram eyler-/ Şu boğuk nale yadigar olsun." Hayran, "Manzum Teseliler: Bakunin", İştirâk No:2, 20 Şubat 1325, s.29-30. Aynı yerde verilen dipnotta "Bu büyük fedakarın hayat-ı siyasi A. Rıfki Bey tarafından gazetemizle neşir olunacaktır" denmektedir.

²⁸⁶ A. Rıfki, "Blanki", İştirâk, No:3, 27 Şubat 1325, s. 41.

akideleri meyanında en ziyade calib-i dikkat olanları ber-vech-i ati” özetlenir. Yazının devamında bir önceki asrın başlangıcında sosyalizmin yayılmasında emekleri olan Thomas Moore, Saint Simon, Furier’in teorilerinin artık tamamen ortadan kalkmakta olduğu, bu gibi toplumu keyiflerine göre bir intizama sokmak isteyenlerin düşüncelerinin garip teoriler olduğu, bugün bu mesleğe salık olanların bu teorilere ‘vehmiyyun’ yani havai boş fikirler olarak adlandırdıkları söylenerek 19. yüzyılın ütöpik sosyalizmine karşı çağdaş sosyalizm anlayışını benimsedikleri ortaya konur²⁸⁷

Sosyalizmin mutlaka gerçekleşeceğini iddia edip bu dönüşümün barışçıl yollarla değil, ihtilalle gerçekleşeceğini savunan “Sosyalistliğin Atisi” başlıklı yazıda, Marksist toplumların üretim biçimlerine göre tarihsel aşamalandırılması (ki burada sefahat, vahşet, esaret, ecirlik, kollektivizm adlarıyla sıralanmıştır) yöntemi kullanıldığı gibi, bu aşamalar arasındaki geçişin zor kullanarak gerçekleşebileceği iddiası, Marx’ın “**Cebr ve şiddet lavtadır, cemiyat-ı kadimeden cedideyi alır.**” ünlü sözüne referans verilerek savunulmuştur. Yazının sonlarına doğru, sosyalizmin işçi sınıfının örgütlenmesi ve mücadelesi sonucu gerçekleşeceği görüşü de “Karl Marks bihakkın takdir eder: “Ameleyi ancak bizzat amele kurtaracaktır!” denilerek Marx’a doğrudan referans vermek suretiyle savunulur.²⁸⁸

Yukarıda incelediğimiz “İlk Sosyalist Kimdir” makalesi, her ne kadar sosyalizmin eski Yunan’da ve Eflatun’da ilk tezahürünü ortaya koyduğunu iddia etse de bu eski sosyalizm anlayışı, modern-bilimsel sosyalizm anlayışı bakış açısından eleştiriye tabi tutulmaktan geri kalmaz. Makalede Eflatun’un sosyalizm fikri “... yukarıdan beri en mühim fikirlerini serd etmiş olduğumuz bu kurun-u evveli hakimi, bu gibi sözleriyle ve bilhassa “her şey umumi olmalıdır, hatta eller, hatta gözler... gibi pek ifratkarane tefsirleriyle sosyalistliğin ilk esaslarını vaz’ etmişti. Fakat her şey gibi, Eflatun’un sosyalistliği de ibtidasında hatalı ve muzır bir halde bulunuyordu. Çünkü, ferdin ve nazariyat-ı ferdiyenin tamamıyla aleyhinde bulunuyor ve bu suretle şahsa hiç ehemmiyet verilmemek kaidesini tesis etmiş oluyordu. Halbuki, halühazırda sosyalizm, böyle ale-l-amyâ bir iştirâkten ibaret değildir ve olmamak iktiza eder.” denilerek eleştirilir ve bu sosyalizm düşüncesinin zamanla

²⁸⁷ Bedik, “İştirâkiyun Sosyalist Mektebi”, **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s. 69-70.

²⁸⁸ “Sosyalistliğin Atisi”, **İştirâk**, No:3, 27 Şubat 1325, s.36-41

gelişerek bilimsel sosyalizme evrildiği ifade edilir. “Bütün ulum ve fûnun ve bütün meslek-i içtimaiye tedricen terakki ettiği ve ıslah olunduğu gibi sosyalizm meslek-i mübecceli de tedricen terakki etmiş ve ahiren Karl Marks gibi hükema-i içtimaiye tarafından tamamiyle fenni bir şekle irca’ olunmuştur.” sözleriyle Marksist sosyalizmin savunusu yapılır.²⁸⁹

İştirâk’in 7 Haziran 1328 tarihli sayısının kapağında “Almanya’da Sosyalizmin Mucidi Karl Marks” alt yazısıyla Marx’ın büyük boy bir fotoğrafı basılmıştır.

İştirâk çevresinin sosyalizm konusundaki referansları konusunda Fransız Sosyalist Partisi ve lideri Jaures’in ayrı bir önemi vardır. İştirâk çevresi, bu partiden önemli ölçüde etkilenmiş, kendisine referans olarak almış ve bazı organik ilişkiler kurmuştur. Hüseyin Hilmi Bey Paris’e gitmiş, Jean Jaures ile görüşmüş ve ondan bir takım yardımlar da talep etmiştir. Bu görüşmenin sonucu olarak da Jaures, Hüseyin Hilmi Bey’e, İştirâk Gazetesi’nin 20 Mart 1326 tarihli 6. sayısında yayınlanan, bir mektup göndermiştir. Tunaya, “Hüseyin Hilmi Bey’in 1913 Temmuz’unda Paris’e giderek Jaurès ile ilişki kurduğu, Pré Saint-Gervais’de düzenlenen savaş aleyhtarı mitinge katıldığı bildirilmiştir. Bu ilişki sonucu Jaurès, Hüseyin Hilmi Bey’e bir mektup göndermiştir.”²⁹⁰ diye yazmaktadır. Hüseyin Hilmi’nin Paris’e gidip Jean Jaures ile temaslarda bulunduğunu Kaygusuz da yazmaktadır. Kaygusuz, Hilmi’nin Jaures ile yaptığı mülakatlardan daima iftihar duyduğunu da belirtir.²⁹¹

İlk sayısı, 5 Ağustos 1326 tarihinde çıkan İnsaniyet Gazetesi’nin logosunun altındaki Fransızca Journal Socialist L’humanite ibaresi Fransız Sosyalist Partisi’nin yayın organı konumunda olan Humanite Gazetesi ile benzerliği gözler önüne serer. Zaten, İnsaniyet adı da Humaite’nin Türkçe karşılığı olarak bilinçli bir tercih olarak görülür. Aynı sayının kapağında “Fransa Meclis-i Mebusan Azasından Sosyalist Fırkası Reisi ve (L’humanite-İnsaniyet) Gazetesi Müdürü Jan Jaures” ibaresiyle Jean Jaures’in resminin basılmış olması bu benzerliğin bilinçli bir tercih olduğu

²⁸⁹ İştirâk, “İlk Sosyalist Kimdir?”, **İştirâk**, No:20-1, 7 Haziran 1328, s.3-4.

²⁹⁰ Tunaya, **age**, s.283. Söz konusu mektup; İştirâk’in 20 Mart 1326 (2 Nisan 1910) tarihli 6. sayısında yayınlanmıştır. “Fransa Sosyalist Fırkası Reisi ve İnsaniyet (L’Humanite) Gazetesi Sermuharriri Paris Meclis-i Mebusan Azasından Mösyö Jaures’in Mektubu”, İştirâk, No:6, s.85. Mektup da yeni takvimle 26 Mart tarihini taşımaktadır yani İştirâk’te yayınlanmasından bir hafta öncesinin. Bu durumda, Hüseyin Hilmi’nin Avrupa’ya gittiği tarih bundan öncesi olması gerekir, Tunaya’nın 1913 Temmuz’u ifadesi hatalıdır.

²⁹¹ Kaygusuz, **age**, s.78.

konusunda kuşkuya yer bırakmaz.²⁹² Gazetenin imtiyaz sahibi ve mesul müdürü İbnüttahir İsmail Faik tarafından kaleme alınan, gazetenin birinci sayısında başlayan “Sosyalizm Efkarı” başlıklı makalenin, ikinci sayıda yer alan bölümünde de bu ilişki şu cümlelerle, açıklıkla ortaya konur: “Bizim kabul etmek istediğimiz ise resmiyle birinci nüshamızı tezyin eden Mösyö Jan Jaures geçenlerde Fransa Meclis-i Mebusanında güya tahkir yollu: (Socialiste) diye tahkir etmek istedikleri sırada sosyalist Jaures tarafından (Vous dites que je suis Socialiste, Monsieur je me suis pas Socialiste, je suis L’humanitair) yani benim sosyalist olduğumu söylüyorsunuz efendiler, ben hayali sosyalist değilim. İnsaniyetperver sosyalistim sözleriyle cevap vererek şedid ve sürekli alkışlara nail olduğu gibi hayali sosyalistlik değil, insaniyetperver sosyalistliktir.”²⁹³ Bu cümleleri takip eden “Ve insaniyete muvaffik olarak yapılmış veyahud yapılmak istenilmiş ve bu sebeble programlarında dahil olmuş olan mevadı herhangi kısım sosyalistlikten olursa olsun alıp tatbike gayret etmek ve bu vesileyle insaniyete hizmet etmektir...”²⁹⁴ sözlerinin de İştirâk çevresinin referansaları konusunda önemli ipuçları taşıdığı kanaatindeyiz. Bu cümlede, daha önce ele aldığımız gibi, İştirâk çevresinin, sosyalist akımın her görüşüne sempatiyle yaklaşma anlayışı, eklektizmi ortaya konmaktadır. Ancak bundan da öte, bir anlamın da olduğu kanaatindeyiz. Bu yazıda da olduğu gibi İştirâk çevresini yayınlarında ele alınan örneklerin ağırlıkla Fransa deneyiminden alındığı da dikkate alınırsa “herhangi kısım sosyalistlik”in, Fransız Sosyalist Partisi içindeki kısımları işaret ettiğini düşünebiliriz.²⁹⁵ İştirâk çevresinin eklektizminin ve farklı fikirlere aynı anda yer vermesinin sebeplerinden biri de bu olsa gerektir.

²⁹² **İnsaniyet**, No:1, 5 Ağustos 1326, s.1.

²⁹³ İbnüttahir İsmail Faik, “Sosyalizm Efkarı-2”, 12 Ağustos 1326, **İnsaniyet**, No:2, s.14

²⁹⁴ İbnüttahir İsmail Faik, **agm**, s.14-15.

²⁹⁵ 1905 Globe Kongresi’nde bir kısım diğer gruplarla birlikte Vaillant’ın Fransa Sosyalist Partisi ile Fransız Sosyalist Partisi ile Jaures’in Fransız Sosyalist Partisi bileşir. Ancak parti içerisinde farklı fikirler yaşamaya devam ediyordu. Partinin yayınlarından birinin de yazarlarından olan Paul Louis: “uzun süren çekişmelerden sonra, 1905’te birlik kutulmuştu, ama çeşitli akımlar Partiyi tedirgin etmekte devam ediyordu. Ortak bir program be tüzük hazırlanmışsa da eski eğilimler yaşamakta devam etmiş ve bütün fikir çekişmelerinde birbirleriyle karşılaşmışlardı. Bu anlaşmazlıklardan kaçınmaya imkan yoktu. ... İster militarizm aleyhtarlığı ve vatanseverliğin tenkidi sözkonusu olsun, ister sınıf mücadelesinin yorumu, seçim metotları ve muhtemel ittifaklar sözkonusu olsun, ister sosyal kanunlar, bunların asli değeri ve bunları elde etmek, hatta inkılapçı değiştirme, sendika hareketleriyle münasebetler söz konusu olsun, Fransa’da heryerdekenden daha hararetle ortaya çıkan mesele azlığın ve çokluğun teşekkül etmesi meselesi oluyordu. ... Jaures ve ve daha birçokları birbirine zıt tezleri birbirleriyle bağdaştırmaya çalışır, uzlaşma yolları ararlardı...” Paul Louis, **Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)**, Çeviren:Şerif Hulusi, Dördüncü Yayınevi, İstanbul, 1966, s. 246-247.

Tunaya, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın II. Enternasyonal'e bağlandığı belirtir.²⁹⁶ Ancak, bu ilişkinin ne düzeyde olduğu konusunda bilgimiz bulunmamaktadır.

Aclan Sayılğan, Hüseyin Hilmi'nin 1912'de Rus sosyalistleri ile de ilişki kurduğunu iddia etmektedir.²⁹⁷ Ancak bu konuda yazarın kendisi herhangi bir ayrıntı vermemektedir. Bu iddiayı, incelediğimiz başka kaynaklar da teyid etmemektedir.

c) Reformculuk-İhtilalcilik

Dünya sosyalist hareketinin en önemli tartışma konularından birisi, şüphesiz ki, reformculuk-ihtilalcilik tartışmasıdır. İktidarın yavaş yavaş, tedrici bir şekilde reformlar yoluyla mı elde edileceği, yoksa bu dönüşümün bir ayaklanma, bir ihtilal yoluyla mı olacağı meselesi, sosyalist hareketler içerisinde bölünmelere neden olan, önemli bir meseledir. Bu mesele üzerinden yapılan tartışmalar; reformlarla sermaye sınıfının ehlileştirilmesi, parlamentoda ya da burjuva hükümetleri içerisinde sosyalistlerin bulunup bulunmaması, seçimlerle ya da barışçı yollarla iktidara gelinip gelinemeyeceği gibi tartışmalarla birlikte, ihtilalciler içerisinde de ihtilalin öncüsünün ya da motor gücünün, işçi sınıfı ya da toplumun ezilen tüm kesimleri mi olacağı, yoksa davasına adanmış seçkin bir öncü grubu mu olacağı konularında tartışmalar ve ayrışmalar yaşanmıştır. İşçi sınıfının ve genel olarak ezilen fakir halkın durumunun reformlar yoluyla iyileştirilmesini hemen hiç bir sosyalist akım reddetmezken bunun bir iktidar stratejisine dönüşüp dönüşmemesi temel ayrım noktasıdır. İştirâk çevresi yayınlarında her iki görüşün de yer alması, çevrenin bu konuda net olmadığını göstermektedir. Elbette ki henüz işçi sınıfının gelişkin bir düzeyde olmadığı, işçi hareketinin iktidar talep edecek bir örgütlenme ve eylem düzeyine erişmediği, sosyalistlerin de daha örgütlenmelerinin başında, bir avuç aydından müteşekkil olduğu düşünülünce, Osmanlı solu için böyle bir sorun acil bir gündem oluşturmaz.

Sami imzasıyla kaleme alınan "Millet Sosyalistleri Sevmelidir" başlıklı makale reformist bakışa örnek teşkil etmektedir. Bu reformist bakışta, İştirâk çevresine içkin olan Meşrutiyetçi bakış açısının ve sosyalistlere yönelik eleştirilere cevap verme kaygısının da payı olduğu görülür. Makalede, ülkede sosyalistleri sevenlerin çok az

²⁹⁶ Tunaya, *age*, s.283.

²⁹⁷ Sayılğan, *age*, s.37.

olduğu, bunun nedeninin de, “ilm ve faziletten” pay alanların çok az sayıda olmasından, ülkenin geriliğinden dolayı “kavanin-i tabiiye ve tecarib-i tarihiye ile vücuda gelmiş bir felsefe-i celileyi” anlayıp takdir edememesinden kaynaklandığı iddia edilir. Yazıda, sosyalizme ilişkin olarak toplumdaki yanlış inanışlar ele alınarak bunlara cevap verilir. Daha başka yazılarda da sıkça rastlandığı için Osmanlı sosyalistlerinin en fazla maruz kaldıkları eleştiri olduğunu düşündüğümüz, sosyalistlerin zenginlerin mallarını müsadere edip fakirlere dağıtacakları ancak mülkiyet hakkı “hükümetin taht-ı memnuiyette tuttuğu bir keyfiyet olduğundan” buna kalkışanların “fikir ve amellerinin” hayalden ibaret olduğu, sosyalistlerin hayalperest oldukları ve daima “ihtilal ve kıyam” ettikleri eleştirilerine karşı, zengin olmanın sosyalizm mesleğine ters olmadığı söylenerek meşru ve gayrimeşru servet ayrımına gidilir. Kişinin kendi beyin ve kol emeğiyle kazanılmış ve biriktirilmiş, hem kazanılırken hem de kazanıldıktan sonra başka birinin hakkını gaspetmemiş olursa bu servet meşru ve dokunulmazdır. Sosyalistlerin milli serveti taksim etmesini değil birleştirmesini istedikleri, “yalnız vicdani kanunlar meydana getirerek tedrici ve ser’i bir surette meşrutiyet-i iktisadiyenin tesisine çalışacakları” belirtilerek açık bir Meşrutiyetçi ve reformist görüş ortaya konur. “Hükümet hakk-ı mülkiyeti müdafaa eder, biz de insanın vesait-i meşru ile iktisab ettiği şeylerde hakk-ı mülkiyeti olduğuna tasdik eyler ve bu hakkın müdafaası lüzumuna kail oluruz.” sözleriyle mülkiyet hakkındaki görüşleri ortaya konur. Bu alandaki inkılaplar varolan teşkilatı altüst edecek şekilde birden bire değil, ağır ağır yapılacaktır. Öncelikle inkılabın gerekliliği, sebepleri, sonuçları, halk arasında münakaşa ve müzakere edilmeli, “ahalinin seviye-i idraki yükseltilmeli”, “şahsiyet, hissiyat, sa’y, ücret, mükafat, vicdan, hayat-ı hakikiye nedir anlaşılmalı. Milletın kalbi “ıslah ıslah !” diye bağırmalı ve icraat-ı mevkute ile husule getirilemeyen saadeti milliyenin hukuk-u mağsube-i milletin iadesi zemininde icra-i tebdilat etmekle istihsal edilebileceğini mebusları o esasıyla duyurmalı ...bahtiyar olmak istemeli ve bahtiyar olmalıdır.” Meşrutiyet-i siyasetten sonra, meşrutiyet-i iktisadiye istedikleri söylenir. Siyaset meselesinde, meşrutiyetin genel demokratik talepleri dile getirilirken, ekonomi alanındaki talepler, sosyalist olmaktan ziyade reformcu, ifadeler son derece yuvarlak ve muğlaktır. Örneğın, dünyada meşrutiyetle, parlamento usulü ile yönetilen ülkelerde halen açlık ve yoksulluğun devam ettiği, siyasi meşrutiyetin bu sorunları

halletmediği uzun uzun anlatıldıktan sonra hükümetin “ıslahat-ı nafia ve imar-ı turuk ve bilad ile iştilgal ederek bir çok güzel şeyler meydana getirebileceği” söylenir ki bu, sosyalist iktisatla ilgisi olmayan bakış açısını gösterir. Bir anlamda sosyalist olarak hiç bir şey söylememektir.

Makalede, grevler konusunda da benzer bir tutum görülür. Patronla anlaşmazlık durumunda işçiler greve giderse, bir “cidal-i içtimaiyye husule” geleceği, “böyle bir mübareze-i hayatiyenin neticesinde kim galip gelirse gelsin neticesi heyet-i umumiye itibariyle yine zarar” göreceği, “musâraa-i iktisadiye esnasında fena hadiseler, ne müsademeler zuhur” edeceği ve bunların arzu edilmeyen ahval olduğu söylenir. Bu meselede çözüm ya da bir politika ortaya koymak yerine “işte bu dertlere bir deva bulmak istediğimiz için bize (sosyalist) derler. Emraz-ı ictimaiyeyi düşünmek, teşhise, tedaviye çalışmak, en mukaddes bir vazifedir.” gibi süslü cümlelere yer verilir.²⁹⁸

Yukarıdaki görüşlerle taban tabana zıt yazılar da İştirâk sayfalarında yer bulmaktadır. İştirâk Gazetesi’nin 27 Şubat 1325 tarihli 3. sayısında, imzasız olarak yayımlanan “Sosyalistliğin Atısı” başlıklı yazı, sosyalist strateji üzerine önemli açıklamalar içeren, önemli bir tartışmayı ele alan, tartıştığı sorunu ortaya koyuş biçimi olarak tarihsel materyalizm çizgisinde, sosyalist bir dönüşüm için ihtilalin zorunluluğunu ortaya koyması, önerdiği stratejinin işçilerin kendi örgütlenmesini hedeflemesi bağlamında da ihtilaci ve Marksist bir yazıdır. Sosyalizmin, günden güne artacağı kesin olduğu belirtilen yazıda sosyalizmin tesisinin barış içinde mi yoksa harple mi mümkün olacağı sorusu tartışılır. Başka bir deyişle sorun, “sermayedarın bugün yedd-i inhisarlarında habs ettikleri vesait-i istihsaliyyeden netice-i kanaat olarak, tav’an mı kasr edecekler? Yoksa bu vesaiti netice-i kahir ve darb olarak mı feth etmek lazım gelecek, tali’-i ferdamız nedir? şeklinde formüle edilir. İştirâk için, neredeyse bir gelenek halini aldığı söyleyeceğimiz bir biçimde her sorunda olduğu gibi bu sorunda da “safahat-i terakiyye”yi incelemeye yönelinir. Klasik Marksist ilkel, feodal kapitalist ve sosyalist toplumlar sınıflandırmasına başvurularak toplumların “vahşet, esaret, ecirlik, kollektivizm” safhalarının olduğu ve bunlar arasındaki geçişin hep aynı biçimde olduğu belirtilir. Makalede, “Şimdiye

²⁹⁸ Sami, “Millet Sosyalistleri Sevmelidir”, *Sosyalist*, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 2-3.

kadar, ehemmiyeti velev derece-i taliyede olsun, tahavvulat-ı içtimaiyyeden hiçbirinin kuvvetli isyanlara, ihtilallere iktiran etmeden vukua gelmediği görülmüştür. Hiç bir müstebit yahud hiç bir sınıf-ı mümtaz görülmemiştir ki, köyleri, kasabaları, şehirleri yakan, insanıyeti senelerce inleyen imtiyazatını, menaffini bi-l-ihhtiyar terk etsin.” denilerek bu geçişlerde zor ögesinin mutlaka bulunduğu, bulunması gerektiği ortaya konur. 1908’deki geçişin de Balkanlar’daki ayaklanmaların neticesinde mümkün olduğu belirtilen makalede, şiddetin toplumlar arasındaki geçiş için zorunluluğu Marx’ın sözüne de referans verilerek savunulur. Makaleye göre, bu geçişler içinde yalnızca ecirliğe, yani kapitalizme geçiş savaşı, kansız meydana gelmiştir çünkü ecirlik, yerine geçtiği sisteme bütünüyle yabancı olmayan, esirliğin devamı anlamına gelir. O bile, “1789 İhtilal-i Kebir’i üzerine suret-i umumiyyede kaim olmuş gibidir”. “Halbuki mer’i ve hakim olan ecirlik hayatı ile halen piş-i azim-i beşeriyette bulunan ve ilk merhale-yi müteallikeyi teşkil eden kollektivizm için böyle bir şerait-i müsaide, esbab-ı teshilliye mevcut değildir; çünkü zenginler kollektivizm teessüsünden hiç bir faide beklemiyorlar”. O halde, “hiç bir tahavvül-i azim kan selleri akmadan tecelli edememişse, halen ve müstakbelen de bilcümle tahavvulat-ı azimenin ancak kan sayesinde, öldürmek sayesinde hayat bulup bulabileceğine şüphe yoktur... Kuvvete tebaaen esaretin teessüs ettiği tarihten beri insanlar, aksam ve eşgal-i hürriyeti istihsal değil, alelteakkub ve aleletedric feth edegelmişlerdir. İsyanlarla, ihtilallerle feth etmektedirler... Bizde Temmuz kıyamı – içtimai bir kıyam olmamakla beraber - bu hakikate şahittir.... Velhasıl hürriyet ancak harb ve darb ile parça parça feth olunur.”

Kollektivizme geçiş, ancak, şiddetle ve kanla dolu bir ihtilalle mümkün olabilecekse de dehşet ve şiddeti azaltmanın, daha az ölümün olması için bir çare vardır: “Sermayedarın, amelinin, fukaranın, köylülerin teşkilatının ne mertebe hakim ve metin olduğunu görür, bu kuvvetin hezimet-i napezir bir derecede ciddi ve şedid olduğunu ne kadar ihtiyatla takdir ederse; velhasıl fukaradaki azamet-i ulviyyet ve mehabeti piş-i helalinde maneviyatı ne kadar kırılırsa, müsademe o kadar çabuk bertaraf olur. Ve bu halde, zenginlerin bütün mesai-i imtiyazcuyanesi o mertebe suhuletle çamurlar içinde boğulur.” Buradan sosyalist düşüncenin Avrupa’daki (tabii Fransa’daki) gelişme çizgisi üzerinden, stratejinin nasıl hayata geçirilmekte olduğu ortaya konur. Bu stratejide “sendikalar esastır”. Aynı şehirdeki sendikaları

birleştiren “iş borsaları” vardır. Ülke çapında aynı iş kolundaki işçileri biraraya getiren, başında Paris’teki merkezin bulunduğu bir “cemiyet-i mütemeddi-i sanayi” bulunmaktadır. Bütün işçi sınıfı, sendikalarla irtibatlandığında ancak kurtuluş saati gelmiş olacaktır. Bu teşkilat, şebekeye, tahakküm kabul etmez bir kuvvet oluşturacak ve ihtilalin patladığı gün, bütün sermayedarlar “bir pusuya düşmüş, tuzağa tutulmuş olacak ve bir sivrisineğin örümcek ağında boğulması kabilinden sermayedarlık ilelebet boğulmuş olacaktır.” İşçi merkezli ve işçilerin kendi örgütlenmesinin merkezileşmesi temelinde bir strateji ortaya konur. Makalede Karl Marx’ın “Ameleyi ancak bizzat amele kurtaracaktır!” sözüne yer verilir.²⁹⁹

Gazetenin 5. sayısında aynı başlıkla devam eden makalede yine, “Evet, sosyalistler ihtilal taraftarıdır. Yahud ihtilalcidirler.” şeklinde açık bir tutum ortaya konur ve bunun nedeni de “emellerini sulhen kabul ettiremeyeceklerini, kudsiyet ve ulviyyetinde şüphe etmedikleri emellerini, sulhen mevki-i icraya koyamayacaklarını pek iyi anlamış” olmaları olarak açıklanır. Makalede özellikle işçileri, emeğiyle geçinen köylüleri ve bütün emekçi sınıfları, hayatlarından şikayet ettikleri için ihtilalci olarak suçlayan mutavassitinin (orta sınıf, burjuvazi H.T.) eleştirileri üzerinde durulur ve bunların da vaktiyle ihtilalci oldukları söylenir. Orta sınıfın, ameleyi ihtilalcilikle suçlaması ile hesaplaşmaya devam eden makaleye göre, orta sınıfın gözünde, kendileri ezilirken ihtilal meşru ve makul ancak insanlığın çoğunluğunun kurtuluşu sözkonusu olunca ihtilal, meşru ve makul değildir. Az çok tahsil görmüş, mevki sahibi bir mutavassitin yaptıkları ihtilali, ihtilal-i kebir “ballandırarak”, “aşk ve şevk” ile anlatırken, işçilerin yapmak istediği “ihtilal-i kebir” mevzubahis olunca ürpermekten, tiksinti duymaktan geri duramaz. Ama yazara göre, mutavassitin, bu işte bir taraftır ve bu yüzden olaya tarafsız bakamaz. “Mutavassitin, en karanlık zulümlere amaçgah olan devr-i zeametden ihtilal ile kurtuldu. Hükümet-i mutlakayı ihtilalle yıktı.” Şimdi sıra mesaipeverandadır. O da hem orta sınıfı, hem de aslında sayısal olarak hiç de güçlü olmayan zenginleri ihtilal yoluyla yok edecektir. Makalenin devamında sosyalistlerin niçin ihtilalci oldukları anlatılır. “Sosyalistlikte ihtilalcilik olduğu meydandadır. Çünkü sosyalistler herşeyden evvel halen mevcut olan bir tertibi tagyir etmek, yıkmak azmindedirler.” Ancak

²⁹⁹ “Sosyalistliğin Atisi”, **İştirâk**, No:3, 27 Şubat 1325, s. 36-41.

sosyalistler, ihtilalden zevk aldıkları için değil gerekli olduğu için ihtilal isterler. İhtilal, hedefe ulaşmak için bir yoldur, bu nedenden bu yola girerler, “maksatları katl-i übüvvet değil, te’yid-i uhuvvettir.”

Sosyalistlerin, savaşlara, uluslararası savaşlara karşı olmaları, kandan ve şiddetten nefret ettiklerine delil olarak ortaya konur. “Sosyalist olmak, ezcümle muharebatta dökülen kanlarla nakabil-i telafi ve insaniyet için azabengiz yaralar açtığı fikrinde bulunmak demektir.” Fakat sosyalistler, “ihtilaller yapmak, kıyametler koparmak azmindedirler; çünkü bu tufan-ı kıyam içinde, bu darb ve kahr ile kuvvet-i adle ram etmek, tesis-i hakk ve adalet etmek, hukuk-ı mevzua ancak bir neticesi makamında olan hukuk-ı tabiyyeye doğru olarak takrib istiyorlar.” Savaşlar, halka hiçbir yarar sağlamazken “kollektivizmi tesis edecek bir ihtilal bütün emelleri beliğen mabeliğ tatmin edecektir.”

Makalenin sonlarında “sabır! kan dökmeye lüzum yok... zaman her şeyi tazmin eder. Tekamül-i payidar olmak için tedrici ve bati (yavaş) olmalıdır” diyenlerle tartışılır. Yazara göre, herhangi bir tekamül ne kadar yavaş ve ne mertebe tedrici olursa olsun sonunda kesin bir neticeye varmak zorundadır. Sosyalistler, kapitalizmden kollektivizme geçmek için gerekli olan “mesai-i ibtidaiyye”nin yeterli derecede sarfedildiğini, bu işin sonuna geldiğini düşünmektedirler. Tekamüldeki yavaşlık felaketler doğurmakta, insanların ıztırbının uzamasına sebep olmaktadır. “Acaba zamanı mı? Acaba şu zaman müsait mi sualine asla mahal yok. Zamanın müsade-i kamilesinin en bahir delili mesaiperveranın ellerini, ayaklarını bağlayan zincirleri parçalamanın bugün ellerinde olduğunu düşünövermekten ibarettir... Piliç bittikten sonra yumurtanın kabuğunu kırıp çıkması ne mertebe tabii ise köylülerin, hamalların, bakkalların, bütün çalışkan sunuf-ı ahalinin yapacağı hareket de öylece tabiidir.”

“İhtilal bir felaket-i azime, fakat bir felaket-i lazıme, fakat bir felaket-i muvakkatadır; devamlı sebatlı bir felaket yerine ikame edilmek istenilen bir felaket-i muvakkatadır. Bir dış çıkarırken bir azab-ı elim vardır, fakat dış ağrısından kurtulmak üzere bu tariki tevlisde tereddüd edilemez” denilerek ihtilalin acı bir süreç

ancak tüm acılara son verecek acı bir süreç olduğu ve sürekli bir acıdan kurtulmak için geçici bir acıdan kaçınılmaması gerektiği savunulur.³⁰⁰

d) OSF'nin Meşrutiyetçiliği

31 yıllık Abdülhamid yönetimi, Osmanlı aydınları tarafından, ülkede yaşanan sorunların, ülkenin geri kalmışlığının baş müsebbibi olarak görülmekteydi. Yönetime karşı mücadele eden Osmanlı aydınları için, Meşrutiyet'in ilan edilip yeniden anayasanın yürürlüğe konması, gelişmiş Batı ülkeleri ile aynı seviyeye gelmesi ve ülkenin bir çok sorunlarının çözülmesi anlamına gelmekteydi. İştirâk çevresi üyeleri de bu aydınlar içinde olduğu gibi, siyasal faaliyetleri de Meşrutiyet ortamının ürünüydü. Osmanlı sosyalistleri açısından da istibdadın devrilmesi, parlamentonun açılması, insanların özgürce düşüncelerini dile getirmesi, halkın dertlerini anlatması ve çareler bulunmasının yolu idi. İştirâk çevresinin yayınlarında Meşrutiyet düzeni sahiplenilmekte ve övülmektedir. İktidarı da Meşrutiyet düşüncesini tam olarak yerine getirmemekle eleştirirler.

İştirâk Gazetesi'nin ilk sayısındaki "Meslek" yazısında dönemin Meşrutiyetçi bakış izleri görülmektedir. Yazıda, geri kalmışlığın sebebi Abdülhamid istibdadı olarak görülmekte ve artık istibdad yıkıldığına göre ülke gelişip Batı'lı ülkeler seviyesine çıkma şansını yakaladığı söylenmektedir.³⁰¹

Gazetenin 22 Mayıs 1326 tarihli 15. sayısında yayınlanan "Müdafa-i Hak" makalesi de tam bir Meşrutiyet övgüsüdür. "Bugün güneş gibi meydandadır ki meşrutiyet idare tesisi insanların, ahalinin kefil-i saadetidir." denilen makaleye göre "kürre-i arzın üzerinde mevcut hükümetlerin kısm-ı küllisi memleketlerini meşrutiyetle idare etmeye karar vermişlerdir ve bu suretle memleketlerine de bir refah hali idhal edebilmişlerdir". "Zaman-ı meşrutiyette millet meclisinin tasdikini iktiran eden kanunlar la-yetegayyer bir düstur-ı mükemmeldir." Başka türde yönetim biçimleri ile Meşrutiyet yönetiminin biçiminin karşılaştırıldığı makaleye göre, diğer yönetimlerde bir çok "adiliklere" ve "caniliklere" rastlanırken Meşrutiyet idaresinde bunlar görülmemiştir ve görülemez, "çünkü meşrutî bir

³⁰⁰ "Sosyalistliğin Atisi", **İştirâk**, No:5, 13 Mart 1326, s.73-77.

³⁰¹ "Meslek", **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s.1-2. Meslek yazısı için bkz. "Sosyalizm Anlayışı" bölümü.

hükümet hürriyetperver bir milletin bir timsal-i müşahhası olan vekilleri vasıtasıyla intihab edilen hizmetçilerdir.” “Meşrutiyet-i idarede, milletin arzusu hilafına hareket olamaz. Şüphesiz ki, bir milleti teşkil eden ahali bir çok sınıflara mensub olur. Ve her sınıfa da birer merci temin edilir ve o merci de etrafında bulunan arkadaşlarıyla, o sınıfın ihtiyacını nazar-ı dikkate alır ve düşündüklerini, nizam ve kavanin perdesi altında onlara tatbik etmek ister.”³⁰²

Gazetenin 2. sayısında yayımlanan A.Rıfkı imzalı “İçtimai Çıbanlar” başlıklı makalede de İştirâk çevresinin Meşrutiyet’e dair bakış açısı, eleştirileriyle birlikte ortaya konulur. Makaleye göre, tarihteki bütün ihtilallerde olduğu gibi 11 Temmuz İhtilali de, Hamid devrindeki ağır vergilere karşı halkın, köylülerin kıyamının zaferidir. Ülkenin pekçok yerinde ihtilal başlamış, “nihayet Rumeli’nin kalbgahında patlayan bir girdab-ı hakk ve hürriyet bina-yı zulmü dağıt(mıştır). Bu zaferde yegane müessir, yegane kuvva-yı faile, sefalettir. Sefaletten hayatını unutmak raddelerine gelen ahalinin adem-i hoşnudiyesi, bu zaferi tehiyye et(miştir). Bu zafer sonucunda kurulan Meşrutiyet düzeni, “Hakk-ı meşrumuzu istirdad ederek, istibdad-ı siyasi mahv oldu. Parlamento açıldı. Divan bir kişinin hükmüyle dünün asyab-ı hükümet bugün milletin murakabe-i mütemediyesi altında devir ediyor. Bu, memleketimiz için mukaddema-i feyz ve saadettir.” sözleriyle savunulur. Siyasi istibdadın devrilmesi hareketi ve Meşrutiyet düzeni sahiplenilir ve savunulurken, yeni düzen sol bir bakışla, işçiler ve köylüler açısından eleştirilir çünkü, siyasi istibdad devrilmiştir fakat ekonomik istibdad sürmektedir. Bu durumu “ahval-i içtimaiyye ve iktisadiyemiz nazar-ı dikkate alınırsa bizde –bahusus taşralara- müthiş bir istibdad-ı iktisadi vardır. Köylülere vücuh-ı memleketin tegallübü, ameleye sermayedarların tahakkümü, rençberlerin ancak üç beş kuruş yevmiye ile on oniki saat sa’ye mahkumiyeti, bu (istibdad-ı iktisadi)nin vücudunu ilan edecek en büyük delil, en celi bürhandır.” sözleriyle ortaya koyan yazar, Meşrutiyet devrinde ortaya çıkan amele hareketlerinin, “Avrupa hareket-i içtimaiyyesini taklid”den kaynaklı olarak ibtidailik ve basitlikle icra olunmuş olsa bile, “atinin envarına müntazir gözlere bir şua-i terakki neşr ediyordu. Mürefekkir dimağlara başka bir güşayış, başka bir ilham-ı teali veriyordu.” demektedir.

³⁰² Ferruh Niyazi, “Müdafa-i Hak”, **İştirâk**, No15, 22 Mayıs 1326, s. 225-229.

Meşrutiyet sonrası yapılan grevleri özetleyen yazar, 27 Temmuz 1325 tarihli “Umuma müteallik bir hizmetle mükellef olan her nevi müessesat müstahdeminin sendika teşkilini, tatil-i eşgal etmesini taht-ı memnuiyete al(an) kanunun sınırlı olduğunu ve kamu hizmeti olmayan yerlerde sendika teşkilinin mümkün olduğunu belirtir ve işçilere şu öğütleri verir: “Çalışın, fakat ezilmeyin, kanunu verdiği müsaade dahilinde hakk-ı sa’yinizin gayb olmamasına gayret, düşenlere muavenet vecibe-i insaniyet olduğu gibi hakk-ı sa’yi ezen, öldüren sermayedarana muhalefet de hakk-ı ameledir. Fakat, sizin bazılarımızın sarf ettiği kuvvetle afak-ı terakkiye doğru gidiyor ve gidecektir. Yine tekrar ediyoruz, elele veriniz.”³⁰³

İştirâk çevresinin bir başka gazetesi olan Sosyalist’te de, yeni Meşrutiyet yönetimi, yeterli siyasal ve toplumsal değişimler yapmadığı için eleştirilir. “Genç Osmanlılar yalnız tebdil-i şekle muvaffak oldular. Usul-ü idare hep eski, hep hasta ve kifayetsiz!” Anadolu köylüsünün sefalet manzaralarının anlatıldığı yazıda, hükümetin buralara ilişkin hiç bir programı olmadığı, Ziraat Bankası’nın muameleleri, “aşar iltizam edenlerin” ve eşkıyanın baskıları eleştirilir. Yeni yönetim rençberi, ameleyi ve esnafı düşünmediği, “tesisat-ı içtimaiyenin” memur beslemek, memurun hukukunu korumak için muhafaza edilmekte olduğu görüntüsü verdiği iddia edilir.³⁰⁴

e) Fırkanın Din Konusuna Yaklaşımı

İştirâk çevresinin yayınlarında, dinin, siyasi işlevi, felsefi ve toplumsal çözümlenmesi konularına değinilmez. Çevrenin din konusundaki yaklaşımı, geleneksel ve dini duyguların güçlü olduğu bir toplumda, sosyalizmin dine karşı olmadığını ortaya koyarak kabul edilebilirliğini sağlamak amacına dönüktür. Bu çaba içerisinde, bir takım dini referanslara da yer verilmiş, dinlerin de sosyalizm ve paylaşımı emrettiği, sömürü düzenine karşı olduğu iddia edilmiştir. İştirâk çevresine göre, sadece, sosyalizmi zekat gibi pratik yollarla sağlamak isteyen İslamiyet değil, Hıristiyanlık da paylaşımı ve sosyalizmi emretmektedir. Özellikle Hıristiyanlığın başlangıç dönemlerinde, İsa’nın yaşadığı devirlerde, bu din de bu anlayışla hareket etmiştir. Bu yaklaşımda, sosyalizmin karşıtlarının eleştirilerine, toplum tarafından

³⁰³ A. Rıfki, “İçtimai Çıbanlar”, **İştirâk**, No:2, 20 Şubat 1325, s. 18-21.

³⁰⁴ “Hükümet ve Şura-yı Millet”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 1-2.

kabul edilebilir bir cevap verebilme endişesinin de payı büyüktür. Sosyalizm mesleğinin, “başkasının elindeki servete göz diken”, “hayali” bir meslek olmadığını ispat kaygısı, tarihte ve toplumun kabul ettiği değerlerde bir takım referanslar aranmasına yol açmıştır. Çevrenin din meselesiyle ilişkilenebilmesi, sadece dinin bazı referansları ile sınırlı kalmamış, İttihat Terakki Partisi’den Karesi Mebusu olan Abdülaziz Mecdi Efendi’nin yazılarına “ulemadan bir zat” sıfatı kullanılarak yayınlarda yer verilmiştir. Dine bu şekilde referans vermenin, bu çevrenin politik olarak kafalarının karışık olmasından kaynaklanmadığını (ya da tek başına bundan kaynaklanmadığını) ve hatta basit bir pragmatik propaganda malzemesi olarak kullanmadıklarını düşünüyoruz. Elbette ki bir sosyalist akımın, Batıdaki benzerleri gibi dini de sorgulaması beklenebilir. Başka bir ifadeyle sosyalist düşüncenin, Batı’daki aydınlanma hareketinin dini sorgulayan ve eleştiren yönünü devraldığı doğrudur.³⁰⁵ Hilmi çevresinin, toplumda meşrulaşabilmek için dini karşılarına almayı göze alamadıkları söylenebilir. Ancak hem Hıristiyanlık, hem de Müslümanlık için, ortaya çıktığı dönemdeki eşitsizlik ve adaletsizliklere karşı çıktıklarını, ezilenlerden yana tavır aldıklarını iddia eden düşünce yeni değildir, bu tarz hareketler tarih sahnesinde yer bulmuşlardır. İştirâk çevresi söz konusu olunca, dinin başat referans noktası olmadığı görülür. Belki yeni bir sosyalist sentez yarattıklarını iddia edecek yeterli malzeme ortaya koymamışlardır fakat dini kullanmaya çalıştıklarını söylemek de niyet sorgulamasına varan bir aşırı yorumdur.

Bir çok yazar tarafından İştirâk çevresinin din konusundaki tavrını ortaya koyması için ele alınan yazı, Hüseyin Hilmi’nin “Şura-yı Ümmet’e Cevab” başlıklı yazısıdır. Yazıdan anladığımıza göre, Şura-yı Ümmet Gazetesi’nde Alaaddin Cemil tarafından kaleme alınan “Sosyalistler” başlıklı bir makale yayınlanmış ve bu makalede bir sosyalist firkanın kurulmakta olduğu haber verilerek, sosyalistlerin “dahili ve zehirli birer mikrop, anarşistlerin süt kardeşleri oldukları, evham ve hayalattan başka bir programa” sahip olmadıkları, bu mesleğin “başkalarının ağzındakini kapıp servet-i umumiyenin tesavi-i tezviini temin etmek ve nihayet

³⁰⁵ İştirâk çevresinin önemli referanslarından Jaures’in de içinde bulunduğu Fransız sosyalistleri, aynı dönemde, özellikle laik eğitim konusunda, muhafazakarlara karşı şiddetli bir mücadelenin içindedirler. (Jean Jaures, “Laiklik”, (Çeviren: Arslan Başer Kafaoğlu, Yücel Tuncer), Albert Bayet, **Dine Karşı Düşünce Tarihi**, Broy Yayınları, 1991, s.117-165.) Bu durum, İştirâk çevresinin, referansları konusundaki eklektizmlerini ortaya koymaktadır.

yağmacılık” olduğu yazılmıştır. Bu makaleye cevaben Hüseyin Hilmi, bu yazının, gizli bir amaçla yazılmış veya yazdırılmış olduğunu belirttikten sonra, sosyalistliğin tarihsel bir savunusuna girişerek, dini yönden sosyalizmin meşruluğunu ispata çalışır. Hilmi, sosyalizmin, ilk olarak Hazreti İsa tarafından ortaya konmuş ve kurulmuş, Roma’nın zulmüne karşı oluşmuş bir dinin esas maksadı olduğunu ileri sürer. İslamiyet’te de, bir çok ayet ve hadis ile bu düşüncenin teyid edildiğini ve bu esasın zekat gibi pratik bir biçimde şekil bulduğunu belirtir. Bu nedenle, “sosyalistlerin maksadı yağmacılıktır” iddiası boştur. Zenginlerin servetinin, amelenin çalışması sonucu oluştuğu ve amelenin ücretlerindeki artış talebinin haklı bir talep olduğu vurgulanan yazıda yine, İslami bir referansa başvurularak tutacakları yol şöyle anlatılır: “İşte biz de, Şeriat-ı Garray-ı Ahmediyye’nin hepimizi kardeş addeden bir emr-i şerifine tebaaen ittifak ve ittihad edeceğiz, kimseye zararımız dokunmayacak, daha az çalışarak yani biraz rahat ederek fazla kazanmanın kolaylıklarını arayacağız...”³⁰⁶

Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi tarafından yazılan ve “ulemadan bir zat tarafından” yazıldığı belirtilen “Düşün” başlıklı yazının da bu sayıda yer alması İştirâk’in İslam ile sosyalistlik arasında bir münasebet kurma çabasının göstergesidir. Aslında klasik muhafazar bir çizgide de değerlendirilebilecek olan yazıda, Batı dünyasının ahlaki çürümüşlüğü anlatılır ve İslam’ın öngördüğü kardeşliğe vurgu yapılır. Kapitalistlerin, kazanç hırsıyla, işçiye insafsızlık etmesi eleştirilir. İşçinin haklarını korumaya ve onların fikri gelişmesine hizmet edecek bir sosyalizmin, mutedil bir sosyalizmin, Osmanlı ülkesinde gerçekleşmesi gerektiğini söyleyen yazar, bunun ötesinde sosyalistliği ülke için muzır bulur.³⁰⁷ Mecdi Efendi’nin, sosyalistlerin talep ettiği bir eşitliği istemekten ziyade, hırs nedeniyle aşırıya gidilmesinden ve bu suretle Batılı ülkelerdeki gibi toplumsal ve ahlaki çöküntü yaşanarak toplumsal düzenin bozulmasından kaygılandığı söylenebilir.

f) Fırkanın Milliyetçiliğe Yaklaşımı

Osmanlı’nın gayri müslim anasırı içinde sosyalizm gibi milliyetçilik de Türkler arasında olduğundan çok daha önce başlamıştır. İmparatorluk’ta Rum ve Sırlar

³⁰⁶ Hüseyin Hilmi, “Şura-yı Ümmet’e Cevab”, **İştirâk**, No:4, 6 Mart 1326, s. 49-51.

³⁰⁷ “Düşün”, **İştirâk** No:4, 6 Mart 1326, s. 53-55.

arasında 19. yüzyılın başı, Bulgarlar'da yüzyılın ortası, Ermeniler'de ise 1880'lerden itibaren canlı bir şekilde tartışılan milliyetçilik fikri³⁰⁸, Müslüman-Türk unsuru içerisinde henüz baskın bir ideoloji olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik çoğulculuğunu koruduğu bu dönemde, Türkçülük ve etnik anlamda milliyetçilik, İmparatorluğun bu çoğulcu yapısına, bütünlüğüne aykırıdır. Meşrutiyet'in (hatta neredeyse Tanzimat'tan itibaren yapılan bütün reformların) temel amaçlarından birisi, farklı unsurların birarada yaşamasını garanti altına almaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü savunan İştirâk çevresinin bu anlayışı, Meşrutiyet düşüncesi ile de uyumludur. Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasını hedefleyen Osmanlıcılık anlayışı bu bağlamda sosyalist enternasyonalizmi anlayışı ile de bir uyumluluk teşkil eder. İştirâk çevresinin, milliyetçiliğe karşı sosyalist enternasyonalizmi ve Osmanlıcılığı savunduğu görülür.

Milliyetçiliğe karşı açık bir karşı duruş sergilense de, bir çok konuda olduğu gibi milliyetçilik konusunda da ciddi, teorik bir yaklaşım ortaya koyan, bu meseleyi sosyolojik ya da politik açıdan inceleyen yazılar bu çevrenin yayınlarında bulunmamaktadır. Çevrenin milliyetçilik meselesine kör kaldığı ya da bilerek bu meseleye bakmadığı söylenebilir. Asıl ayrımın etnik değil, sınıfsal olduğu savunulur.

Fırka'nın Beyannamesi'nde yer alan, "Osmanlı Sosyalist Fırkası, memleketimizde anasır-ı muhtelif arasında ittihat, uhuvvet, müsavat esaslarına hâdim ve yegâne esbab-ı tefrika olan münafemat ve suitefehümât-ı kavmiyenin izalesine sâidir. Maksad-ı esasiyeden birincisi, resmi programında beyan olunduğu üzere, ekseriyet-i azimeyi teşkil eden fikara-yı ahali ve amele sunufunun muhafaza-i hukuk ve terfih-i hayatı, ikincisi ise, yine aynı maksadın daha ziyade teshil-i husulü için teknil yeryüzündeki işçilerle teşrik-i mesai ve tevhid-i hareketleridir."³⁰⁹ sözleri Osmanlıcılık ile enternasyonalizmin İştirâk'in anlayışında nasıl içiçe geçtiğini göstermektedir.

İştirâk'in ilk sayısında kendilerini tanıttıkları "Meslek" başlıklı takdim yazısının ilk cümlesi, bilahare bu çevresinin çıkardığı İnsaniyet, Sosyalist, Medeniyet ve daha sonra da İştirâk Gazeteleri'nin logolarına da taşınan, "Milletim nev'i beşerdir,

³⁰⁸ Erik Jan Zürcher, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm, Milliyetçilik ve Tarih Yazımı", Mete Tunçay, Erik Jan Zürcher (Der.), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, Çev: Mete Tunçay. İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 10.

³⁰⁹ "Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesidir", **İştirâk**, Sayı:20, 2 Eylül 1326, s. 281-283.

vatanım ru-yi zemin” dizesidir. Bu yazıda ayrıca, Osmanlı topraklarında yaşayan herkes, birleşmeye, “bir toprakta yaşadıkları, bir topraktan kazandıkları halde ittihad etme”ye çağırılır.³¹⁰

Çevrenin yayınlarında, millet kelimesi, genel anlamıyla halk ya da ahali anlamlarında kullanılır. Daha özel kullanımda ise bu kavram, etnik anlamda millete değil, Osmanlılığa, Osmanlı milletine işaret eder. Bununla birlikte millet, vatan gibi kutsal görülür.

Milliyetçilik fikrinin karşısına da sosyalizm konur. İnsaniyet Gazetesi’nin ilk sayısındaki “Meslek” başlıklı yazıda, milliyetçiliğe karşı açık bir tutum alınarak şöyle denilmektedir: “Bu gazete, cins ve mezhep farkı gözetmez. Türk, Rum, Arab, Ermeni, Arnavud, Kürd, Çerkes, Yahudi, Laz olduğu gibi, –menafi-i vatan haleldar olmamak şartıyla- bütün insaniyetin efrad-ı muhtelifesi (Fransız, Amerikalı, İngiliz, Çinli, Avustralyalı, Hindli, Brezilyalı), ona göre birdir. Onun veche-i azimetini şu mısra tayin edebilir: Milletim Nev’i Beşerdir, vatanım Ruy-i Zemin”³¹¹

Bir başka makalede, çeşitli ülkelerde sosyalizmin hızla yayılmakta olduğunu yazan Ruşen Zeki, milliyetçiliği, sosyalizmin yayılmasının önündeki en büyük engel olarak görür: “... milliyet denen merbutiyet, beşeriyet için felakettir. Çünkü onu, asırlarca süründürecektir. O halde yalnız, beşeriyetin imdadına koşacak bir şey varsa o da sosyalizmdir. ... En ziyade sosyalistleri izac eden, muktesid şarlattanlar olmuş, sonra bu fikre bir garaz daha çıkmış, bu o kadar küçük değil, o da milliyet fikri; diyebilirim ki en ziyade sosyalistlerin önüne bir çok maniler koyan bu iki şey olmuştur; bunlardan biri muktesidler, ikincisi milliyetperverlerdir. Yalnız bir mani var. O da milliyetperverlik... Biz meyus olmayacağız. Uğraşacağız. Onu da yıkacağımıza eminiz.”³¹²

İştirâk çevresinin, gayri müslim anasır sosyalistleri ile bir ilişkisine rastlanmaz.³¹³ İlişkiden ziyade bir ilişkisizlik söz konusudur. Bu ilişkisizliğin sadece İştirâk çevresinden kaynaklanmadığı, gayri müslim anasır içindeki sosyalistlerin de İştirâk çevresine, yayınlarına ve Osmanlı Sosyalist Fırkası’na ilgi göstermedikleri görülmektedir. Meclis’teki gayri müslim sosyalistlerle de bir ilişki yoktur. İştirâk

³¹⁰ “Meslek”, **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s.1-2.

³¹¹ “Meslek”, **İnsaniyet**, No: 1, 5 ağustos 1326, s.1

³¹² Ruşen Zeki, “Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali”, **İştirâk**, No:20-2, 21 Haziran 1328, s. 21- 23.

³¹³ Tunçay ve Zürcher, **age**, passim.

çevresinin gayri müslim sosyalistlerle tek ilişkisi, Bohor İsrail, Bedik gibi bazı isimlerin çevrenin yayınlarında yazılarının yer almasından ibarettir.

g) Osmanlı Sosyalist Fırkası ve İşçiler

İştirâk çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası için işçiler, her zaman merkezi önemde olmuştur. Çevrenin yayınlarında, işçilerin yaşadıkları hayat ve sıkıntıları üzerinde uzun uzadıya durulmuş, sadece makalelerle değil, edebi yazılar ve şiirlerle de bu konu işlenmiştir. Ayrıca işçilerin kendi yazdıkları şikayet, mektup ve yazılara da sayfalar ayrılmıştır. Sınıfın genel sorunları ele alındığı gibi, yerel ve sektörel işçi sorunlarına da eğilinmiştir. İştirâk çevresi, ülke dışındaki işçi hareketi ile de yakından ilgilenmeye çalışmış, Avrupa'daki işçi mücadelelerine dair haberler okuyucuya yansıtılmıştır.

İşçiler üzerine yazılan tüm bu yazıların tek bir amaç gözettiği görülmektedir. Henüz sanayinin Avrupa ölçeğinde gelişmemiş olduğu, sendikalar ve sınıf örgütlenmelerinin bağlarının yerine, sektörel ve mesleki bağlarla kurulmuş loncaların yaygın olduğu geleneksel bir toplumda işçilere sınıf bilinci ve sınıf güveni aşılacaktır. Osmanlı Sosyalist Fırkası, bu dönemde işçi sınıfı ile çok yoğun ve yaygın bağlar, örgütlenmeler oluşturamamıştır. Fakat işçiler, daima örgütlenmeye, özellikle de sendikalarda örgütlenmeye çağırılmaktadır.

Bu konu ile ilgili yazılar, yayınlarda çok büyük bir hacim kapladığı için burada hepsine yer verebilmenin olanağı yoktur. Başka konuları esas almakla birlikte işçi sorunundan bahseden yazılara çalışmamız içinde değindiğimiz, ve özellikle Fırkanın beyannamesi ve programında işçi sorunlarına ilişkin yaklaşımı ve talepleri gördüğümüz için, İştirâk çevresinin bu konudaki pozisyonu ve düşüncelerini ortaya koyduğunu düşündüğümüz birkaç yazı üzerinden konu incelenmeye çalışacağız.

“Bundan sonra her hafta Türkiye'deki işçilerin sefaletinden ve esbab-ı sefaletten, sendika ve grev kanunlarından ve (sendikalizm)den bahs” edileceği, bu yazının bir mukaddime olduğu belirtilen A. Rıfkı imzalı “Felsefe-i Say” adlı makale, “Sunuf-u amele ki: Memleketimizin ekseriyeti onlardadır. – onların hayatı, hayat-ı memleket demektir. Onların netayic-i sa'y ve ameliyledir ki yaşıyoruz, onların şerait-i maddiye ve fikriyesini ‘âlâ etmek, onları kayd-ı mahkumiyetten tahlis etmek, vazifemiz muktesiyatındandır.” diyerek işçilere sınıf bilinci ve güveni vermeyi amaçlar, bu

konuda İştirâk çevresinin pozisyonunu ve amacını ortaya koyar. Tarihsel süreci değerlendiren ve teorik düzeyde açıklamaları bu tarihsellik içine yerleştiren makaleye göre, tarih boyunca halk sınıfı arasında müthiş bir eşitsizlik süregelmiştir. Geçmişteki gladyatörlerden ve harp esirlerinden farklı olmayan amele, zaman içerisinde, zenginlerin refahını yaratan şeyin kendi emekleri olduğunu idrak etmeye başlamıştır. Büyük sanayinin olmaması, emeğin birliği fikirlerinin gelişmemişliği nedeniyle geçmiş dönemde ihtilal, grev, sendika teşkili mümkün olmuyordu. Ancak teknik ilerleme ve refah artmasına rağmen işçilerin durumu iyileşmemiş tersine hüsrana uğramışlardır. Bu dönemde bir kaç mütefekkir, bu hicranı bir nazariyeye, bir mesleğe, bir partiye dönüştürdü. Bu mütefekkirlerin nazariyeleri, emek, emeğin hakkı, mülkiyet ve veraset hakkındaki eski nazariyatı büsbütün değiştirdi. Her şeyde inkılab ve eşitlik talepleri ve fakirin servete karşı mücadelesi başladı. Fakat, muhafazakar mevkide bulunan hükümet fakiri ezerek, kuvvetliden yana tavır aldı. Ondokuzuncu asır düşünürleri artık, varolan düzeni yıkararak, yeni bir düzen kurmak istiyorlardı. Bu yeni düzen, işçilerin maddi ve fikri düzeyini yükseltmek, doğuştan gelen imtiyazları ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmak, müterakki vergi usulünü kabul etmekle mümkün olacak, halkın hakimiyetinin daha geniş ve tahakkümden arınmış bir düzen olacaktı. Bu iştirâkuyun fikri, biri zengin ve tembel, müreffeh, hakim ve maksadına ulaşmış, diğeri fakir, çalışkan, zebun, sefil ve her haktan yoksun iki sınıf olduğunu ortaya koyuyordu. Bu meslek, bu iki sınıfın mevkilerini değiştirmeyi, fakirleri, zenginlerle aynı eğitim, maişet seviyesinde eşit kılmayı, genel oy hakkından yararlanmalarını ve onların meşru haklarını kazanmasını amaçlayan sınıf mücadelesi öngörüyordu. Artık idrak seviyesi yükselmişti ve zenginin zorbalığı, sermayedarın tahakkümü ortadan kalkacak, elele, barış içinde yaşanacaktı, fakat bu böyle olmadı çünkü insaniyet eski inançlarından vazgeçmedi. Geçmişin bu şekilde karamsar bir tablosunu çizen yazar, gelecekte umutlu olunması gerektiğini belirtir.³¹⁴

İştirâk Gazetesi'nin 27 Mart 1326 tarihli 7. sayısındaki makale, önemli bir tartışmayı gündeme getirir. Bedik imzasıyla kaleme alınan "Cereyan-ı Cedit" makalesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir işçi sınıfının olup olmadığı, işçi sınıfından bahsetmek için yeterli düzeyde sanayi gelişime düzeyi ve dolayısıyla sosyalist

³¹⁴ A. Rıfki, "Felsefe-i Sa'y", **İştirâk**, No:1, 13 Şubat 1325, s. 6-7.

mücadelenin anlamlı olup olmadığı sorunsalını tartışır. Kendilerine yöneltilen, memleketinde henüz muhtelif sanayilerin bulunmadığı, fabrikaların ve buna bağlı olarak amele hayatının tesis etmemiş olmasına rağmen, İştirâk çevresinin işçi hayatından ve inkılaptan ve işçilerin haklarını korunmasından bahseden, onları teşvik etmenin abesle iştilgal etmek, yaptıklarının “buz üzerine yazı yazmak” olduğu olduğu eleştirisine karşılık verir. Ülkede işçi hayatının olmadığını kabul eden yazar, ülkede sanayinin gelişmemiş olmasının nedeninin istibdad olduğunu savunur. Ancak istibdad ortadan kalktığına göre artık, sanayi ve ziraatin gelişeceğini, bu yüzden işçilerin haklarını korumak için örgütler oluşturmaya henüz başlangıç halindeyken başladıklarını belirtir. “Bakınız bir valide hamileliğini hissetmiş olduğu için, doğuracak ilk ciğerparesini, henüz rahim-i maderanesinde rüşeym halinde iken onun levazimatını, kundağını, beşiğini evvelinden hazır eder.” şeklinde ilginç bir teşbihe başvurur. Yaptıklarının gelecek için hazırlanmak olduğunu şu sözlerle savunur: “Biz elbette şimdiden hayat-ı istikbaliyemiz için elzem olan şeyleri hazırlayacağız, hazırlayacağız ki bir gün ufk-ı münevverede o hayat-ı dide peyda olmaya başlar başlamaz hemen tanzim etmiş olduğumuz programı mevki-i fiil ve tatbika vaz’ edebilelim.” Batıdaki gelişmiş işçi örgütleri örneklerini uzun uzun anlatan yazara göre, kendi amaçları da batıdaki örneklerinde olduğu gibi işçilerin haklarını savunacak örgütler kurmaktır.³¹⁵

İbn-üt-Tahir İsmail Faik’in “Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali” yazısı, henüz sendikalarını oluşturmamış olan deniz kömür amelesinin, güçlü bir sosyalist partinin de henüz teşekkül etmemiş olduğu bir ortamda greve gitmesinin, işçiler açısından zararlarını ortaya koymasından önemlidir. İşçi eylemleri ve grevlere taraftar olan, bunları işçilerin hakkı olarak gören sosyalistler ve tabii İştirâk çevresinin, her ne şartta olursa olsun, eylem ve grev taraftarı olmadığını gösterir. “İnşallah partimiz teali eder. Vatanımız terakki eyler. Hükümetimiz daha ziyade liberal bir şekl-i idare alır, o halde biz de grevler yapar, o grevleri bilfiil ve bizzat idare eder ve hatta kendi firkamız azalarıyla onlara irae-i tarik eder, Türkçe, Ermenice, Rumca Yahudice..., velhasıl bütün gazetelerimizle onların hareketlerini alkışlarız. Fakat heyhat ki daha o zaman, o zaman-ı saadet henüz gelmemiştir. Milletimiz o saadeti daha bir kaç ay (!)

³¹⁵ Bedil, “Cereyan-ı Cedid”, **İştirâk**, No:7, 27 Mart 1326, s.97- 101.

için görmek şerefine nail olamamıştır.” denilerek grev yapılması çeşitli şartlara bağlanmış olur. Kömür amelesinin sorunlarının, patronların suistimallerinin ve grevin taleplerinin anlatıldığı yazıda, büyük sendikalar kuruluncaya kadar kendi sendikalarını örgütlemeleri tavsiyesinde bulunulur.”³¹⁶

³¹⁶ İbn-üt-Tahir İsmail Faik, “Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali”, **Sosyalist**, No:1, 11 Teşrinisani 1326, s. 4.

SONUÇ

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan anayasal ve görece serbest dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nda basın, düşünce ve siyaset alanında önemli bir canlanmaya yol açmıştır. Bu dönemde, yüzlerce gazete yayın hayatına girmiş, siyasi fikirler etrafında örgütlenmeler başlamış ve siyasi partiler kurulmuştur.

II. Meşrutiyet atmosferi içerisinde örgütlenen düşüncelerden biri de sosyalizmdir. Hüseyin Hilmi ve arkadaşları, sosyalizm fikrini, İmparatorluğun Türk unsuru içerisinde ilk defa örgütlü bir yayın faaliyeti ile savunmaya başlamıştır. Hüseyin Hilmi ve çevresi, 1910 yılı Şubat ayında, İştirâk Gazetesi'ni çıkararak siyasi matbuat hayatına girmişlerdir. Bu çevre, aynı yılın Eylül ayında, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurarak, siyasi mücadelelerini parti çatısı altında sürdürmüşlerdir.

1910-1913 yılları arasında siyasi arenada faaliyet gösteren İştirak çevresi ve partileri Osmanlı Sosyalist Fırkası, bu dönem içinde dikkate değer bir faaliyet alanı açamamış, önemli bir kitle bağı kuramamıştır. Çevrenin faaliyeti, önemli ölçüde yayın çıkarmakla sınırlı kalmıştır. Ancak, hükümet baskılarına ve Divan-ı Harb-i Örfî'nin kapatma kararlarına karşın ısrarla sürdürülen yayın faaliyetinin görece etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Liberalizm, milliyetçilik, demokrasi vs. modern düşünce akımları gibi sosyalizm düşüncesi de, Batı'dan, Avrupa'dan kaynaklanmış ve Osmanlı İmparatorluğu'na aydınlar yoluyla taşınmıştır. Bu dönemde, sosyalizm fikri, aydınlar arasında bir süredir tartışılmakta ve taraftarından daha fazla muarrızları bulunmaktadır. Ancak bu fikir yine de Osmanlı toprakları için henüz yenidir. İştirâk çevresi, işte bu fikri, savunmak, tanıtmak, bu siyasi düşüncenin çeşitli meselelerini kendi ülkelerinde de tartıştırmak ve yaygınlaştırmak amacındadır. Bu çevre, sosyalizm fikrini Osmanlı ülkesinin Türk-Müslüman unsuru içerisinde ilk defa örgütlü bir şekilde temsil ediyor olmaktan dolayı bir kaç görevi ve dolayısıyla zorluğu göğüslemek durumundadır. Bunlardan birini didaktik olarak adlandırabiliriz; yani sosyalizm düşüncesine yabancı olan topraklarda, sosyalizm fikriyatının kavramlarının, ki bunlar sosyalizmle birlikte kapitalizm, kollektivizm, işçi sınıfı, sömürü vb.dir, tanıtılmasıdır. Çevrenin yayınlarında çok sayıda makale bu kavramların açıklanmasına hasredilmiştir.

İştirak çevresi'nin diğere görevi, sosyalizmin, Osmanlı-Müslüman değerlerine aykırı, zenginlerin servetini yağmalamayı amaçlayan, aile düşmanı, iştirâk-i emval ve iyal (mallarda ve kadında ortaklık) taraftarı, köksüz, ütöpik bir fikir olduğu anlayışına karşı mücadele etmek olmuştur. Sosyalizm fikrinin yanlış anlaşılmasına karşı, bu düşüncenin köklerinin çok eskilere dayandığını savunmuş, yerel değerlerle uyum içerisinde olduğunu isbat etmek için de, dinin de sosyalizmin savunduğu ilkeleri içerdiği görüşünü, ayet ve hadislerden de yararlanarak iddia etmişlerdir..

Yayınlarda en fazla dikkati çeken unsurlardan biri de amele (işçi sınıfı) meselesidir. Genel olarak işçilere bir sınıf şuuru aşılmasını hedefleyen yayınlarda işçilerin durumunu ve yaşadıkları sıkıntıları anlatan pek çok yazıya yer verilmiştir. Genel bir işçi sınıfı kavramlaştırması içerisinde ele alınan yazıların yanında, Avrupa'dan işçi (özellikle de işçilerin mücadelesi) haberlerine de yer verilmiş, yerel ve sektörel olarak da işçilerin durumuna eğilinmiştir. Bu anlamda İştirâk çevresinin yayınları, işçi gazeteleri görünümünü arzeder.

Çevrenin yayınlarında bir çok çeviri yer almakla birlikte telif yazıları da önemli bir yer tutar. Yukarıda söz ettiğimiz, sosyalizmin Osmanlı değerlerine uygun olduğunu savunma kaygısıyla birlikte, yayınları çıkaran ekip için de sosyalizm düşüncesinin henüz tam olarak kavranmamış olması, çeşitli naif ve çelişkili düşüncelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ancak, bunların zaman içerisinde düzelmekte olduğu ve teorik açıdan daha derli toplu yazıların ortaya çıktığı tesbitini yapabiliriz.

Çevrenin bazı kafa karışıklığına, birbiri ile çelişen ifadelere rastlanmakla birlikte sol ve sosyalist eksenli, işçi merkezli bir politik anlayışa sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Meşrutiyetçi, modernleşmeci, demokratik bir yönelimle birlikte özellikle programda yer alan talepler dikkate alındığında, varolan düzeni değiştirmeye yönelik bir hareket olduğu tesbiti yapılmaktadır.

Sosyalist düşüncüyü Eski Yunan'a Eflatun'a kadar götüren bir anlayışa sahip oldukları, sosyalist ve işçi mücadelesi içinde ütöpik sosyalistlerden anarşistlere tüm figürlerden övgü ile bahsettikleri tesbit edilmiştir. Fakat bununla birlikte ütöpik sosyalistlere karşı çağdaş, bilimsel sosyalizm savunusu da tesbitlerimiz arasındadır. Özellikle Marx'a ilişkin anlatımlarda, diğerlerinden farklı olarak, daha teorik bir

sahiplenme olduğu dikkat çekicidir. “İşçi sınıfının kurtuluşu kendi eseri olacaktır” ve “cebr ve şiddet lavtadır, cemiyeti kadimeden cemiyeti cedideyi çıkarır sözleri” çeşitli defalar kendi görüşlerini anlatırken referans olarak kullanılmıştır. Hilmi Bey’in Fransız Sosyalist Partisi ve lideri Jan Jaures ile görüştüğü, Jaures’in Hilmi Bey’e mektup yazdığı, bu çevrenin Jaures’den etkilendiği bilinse de, II. Enternasyonel’e bağlandığı iddia edilse de Marksist etkilerin de olduğu kanaatine varılmıştır.

İştirâk çevresinin, toplumun genel kabul gören değerlerine aykırı olmadığını isbat etmek, sosyalizmi geleneksel Osmanlı toplumuna kabul ettirmek için dini referanslara yer verdiği, dinlerin özellikle de İslamın sosyalizmi emrettiği savunulmuştur. Zekatın sosyalizm prensibinin pratik bir ifadesi olduğu, kendilerinin de Hz. Muhammed’in yolundan gittiklerini iddia etmişlerdir.

Milliyetçilikle ilişkileri bahsinde, derinlemesine teorik analizlere, o dönem sosyalistlerin tartıştığı “her ulusun kendi kaderini tayin hakkı gibi” tartışmalara yer verilmez. İştirâk çevresi, milliyetçiliğe karşı sosyalist enternasyonalizmini savunur. Bu, parçalanma süreci içindeki Osmanlı topraklarını bir arada tutmaya çalışan Osmanlılık anlayışı ile de uyumludur. Osmanlı İmparatorluğu’nun gayri müslim anasırı içindeki örgütlenmelerle bir ilişkisizlik söz konusu olmakla birlikte Yahudi, Rum ve Ermeni milletinden yazarların yazılarına yer verilmiştir. Toplum içindeki ayırım etnik ya da milli değil sınıfsal olarak görülür.

1913 yılında, yayın sorumlularının ve parti yöneticilerinin tutuklanması sonucu faaliyetlerine ara veren İştirak çevresi, Mütareke döneminde, yine Hüseyin Hilmi Bey’in liderliğinde ve bu kez daha etkili bir şekilde, Türkiye Sosyalist Fırkası ve İdrak Gazetesi ile tekrar matbuat ve siyaset hayatına dönecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

ABOU-EL HAJ, Rıfa'at Ali, **Modern Devletin Doğası; 16.Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, (Çevirenler: Oktay Özel, Canay Şahin), İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, (Çeviren: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1998.

CERRAHOĞLU, A., **Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı**, May Yayınları, İstanbul, 1975.

ÇAMUROĞLU, Reha, **Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye**, Ant Yayınları, İstanbul, 1994.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, **Türkiye'de Sosyalist Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

DAVISON, Roderic H., **Osmanlı-Türk Tarihi (1774-1923)**, (Çeviren: Mehmet Moralı), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2004.

DUVERGER, Maurice, **Siyasi Partiler**, (Çeviren: Ergun Özbudun), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

EMİROĞLU, Kudret, **Anadolu'da Devrim Günleri II. Meşrutiyet'in İlanı**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

GÜZEL, M. Şehmus, **Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

HAYTA, Necdet, Uğur Ünal, **Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008.

KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, (Çeviren: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, V. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

-----, **Osmanlı Tarihi, VI. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

-----, **Osmanlı Tarihi, VII. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Matbaası, İzmir, 1955.

KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

LOUÏS, Paul, **Fransız Sosyalizmi Tarihi (1789-1950)**, (Çeviren: Şerif Hulusi), Dördüncü Yayınevi, İstanbul, 1966.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

McNEILL, William H., **A World History**, Oxford University Press, New York-Oxford, 1999.

ONULDURAN, Ersin, **Political Development and Political Parties in Turkey**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1974.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

ÖKÇÜN, Gündüz (Yayına Hazırlayan), **Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri**, Hil Yayın, İstanbul, 1984.

PALMER, R.R., **A History of the Modern World**, Alfred A. Knopf, New York, 1952.

ROBERTS, M., **History of the World**, Oxford University Press, New York, 1993.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

SAYILGAN, Aclan , **Türkiye'de Sol Hareketler**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2009.

SHAW, Stanford J., **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Birinci Cilt, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1982.

SHAW, Stanford J., Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İkinci Cilt, (Çeviren: Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul, 1983.

STAVRIANOS, L.S., **A World Since 1500**, Prentice Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J., USA, 1966.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

TEVETOĞLU, Fethi, **Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)**, Ankara, 1967.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.

THOMPSON, E.P., **İngiliz İşçi Sınıfı’nın Oluşumu**, (Çeviren:Uygur Kocabaşoğlu), Birikim Yayınları, İstanbul, 2004.

TOPUZ, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

TÖKİN, Füzuzan Hüsrev, **Türkiye’de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi 1839-1965**, Elif Yayınevi, İstanbul, 1965.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

-----, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

-----, **Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

TUNÇAY, Mete, Erik Jan Zürcher (Derleyenler), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, (Çeviren: Mete Tunçay). İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, , BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

ÜÇOK, Coşkun, Ahmet Mumcu, **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1976.

YENİAY, Hakkı, **Osmanlı Borçları Tarihi**, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara, 1936.

YILMAZ, Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlı'da Cumhuriyet'e Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Makaleler

AKŞİN, Sina, "Siyasal Tarih (1789-1908)", Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.75-188.

ALKAN, Mehmet Ö., "II. Meşrutiyet'te İstanbul'da Sosyalist Basın ve Sosyalist Yayınlar", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.1834-5.

BAYDAR, Oya, "İştirâk çı Hilmi", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt:6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.1822-1823.

CERRAHOĞLU, A., "Osmanlı Döneminde İlk Sosyalist Yayınlar", **Ant**, Sayı 4 (Ağustos 1970).

DUMONT, Paul, "Tanzimat Dönemi (1839-1878)", Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II**, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 59-143.

GEORGEON, François, "Son Canlanış (1878-1908)", Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II**, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.145-216.

JAURES, Jean, "Laiklik", (Çeviren: Arslan Başer Kafaoğlu, Yücel Tuncer), Albert Bayet, **Dine Karşı Düşünce Tarihi**, Broy Yayınları, 1991, s.117-165.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Derleyenler), **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'si'ne İşçiler 1839-1950**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.27-54.

MANTRAN, Robert, “Doğu Sorunu’nun Başlangıçları (1774-1839)”, Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-II**, (Çeviren: Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.7-57.

-----, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti: İstikrar Mı, Gerileme Mi ?”, Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I**, Çeviren: Server Tanilli, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.277-321.

NEUMANN, Sigmund, “Toward a Comperative Study of Political Parties”, in **Comperative Political Parties**, ed. by Andrew J. Milnor, N. York: Thomas Y. Cromwell Co., 1969.

SOFUOĞLU, Adnan, “Siyasal Partiler ve Demokrasi”, Yonca Anzerlioğlu ve diğerleri (Editör), **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2004, s. 89-105.

TOPRAK, Zafer, ‘İktisat Tarihi’, Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s.217-271.

TUNÇAY, Mete, “Hüseyin Hilmi Çevresi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.1450-1452.

VATTER, Sherry, “Şam’ın Militan Tekstil Dokumacıları: Ücretli Zanaatkarlar ve Osmanlı İşçi Hareketleri, 1850-1914”, Donald Quataert, Erik Jan Zürcher (Derleyenler), **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’ne İşçiler 1839-1950**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.55-95.

VEINSTEIN, Gilles, “Büyüklüğü İçinde İmparatorluk (XVI. Yüzyıl)”, Robert Mantran (Yayın Yönetmeni), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi-I**, (Çeviren: Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.195-276.

Tezler

ARICAN, Aylin, İkinci Meşrutiyet Döneminde Sosyalist Düşünce ve İştirâk Dergisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sürelî Yayınlar

İnsanîyet

İştirâk

Medenîyet

Sosyalist

EKLER

EK- 1

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI

PROGRAMIDIR³¹⁷

Hayat-ı içtimaide en mağdur bir kısmı teşkil eden amelenin ve bunlardan pek geri kalmıyan avamın hukuk-u hayatiye ve siyasiyeyi temin edilmek ve şu aheng-i umumi terakkide kendilerine bir şehrah-ı salâh ve refah istihzar eylemek üzere Fırka bunun için âtideki programı tanzim eylemiştir.

Madde

1. Her türlü intihabatın bilâvasıta ve rey-i âm usulile icrası
2. Matbuat ve içtimaat-ı umumiyeye hürriyet verilmesi
3. İdam cezasının ref'i
4. İnsanların ihtiyacat-ı tabiiyesinden olan mevaddan alınan vergilerin lağvı
5. Resm-i müterakkinin kabulü
6. Şimendiferler, bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi her türlü inhisarın ref'i
7. Bir Osmanlı'nın Türkiye'nin her tarafında intihaba hakkı olması
8. Tevsi-i mezuniyetin kabulü
9. Vakt-i hazerde kuvve-i askeriyenin milislerden teşkili
10. Tecavüzi bilumum muharebelerden mücanebet olunması
11. Nokta-i nazarı muhafaza-i sulh ve sükûn olmayan bilumum ittifaklara İştirâk edilmemesi
12. Meclis-i Mebusan'a aza intihabı için mücadelât-ı siyasiyeye girişilmesi
13. Sosyalistliğin terakkisine hâdim bilumum faydalı nümayişlere İştirâk edilmesi
14. Amelenin hukuk-ı sarihasını pâyimâl edercesine tertip edilen grev ve sendika kanunlarının ref'ü ilkası

³¹⁷ İştirâk, Sayı:20, 2 Eylül 1326, s. 283-284.

15. Talim ve tedrisin her sınıf-ı içtimaî için meccanen olması
16. Bilcümle masarifat-ı adliyenin ref'i
17. Bilumum amelenin haftada bir gün istirahat etmesi
18. Evkat-ı mesainin günde sekiz saate hasredilmesi
19. On dört yaşından ufak erkek ve on altı yaşından küçük kızların amelelikten men'i
20. Bir Amele Nezareti teşkili
21. Dahili ve harici bilumum Sosyalist kongrelerine İştirâk edilmesi
22. Bütün amele sendikalarına manen ve maddeten muavenet edilmesi

EK-2

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI BEYANNAMESİDİR³¹⁸

Ağniyanın Servetinin Kırkta Biri Fukaranındır.

Ferman-ı İlahi

Ben-i adem yekdiğerend.

Sadi

İnsanlar, şimdiki gibi muhtelif ve mütazad fikirlerle yekdiğerinden pek farklı tabiatlarda parıldamamışlardır. Daima yanlış anlaşılan ve suistimal oluna oluna hal-i hazırdaki şekl-i zaruri mütebaayini tevlid eden ve İngiliz müellifi büyük (Hobbs)un fikrince maateessüf doğru olmadığı halde rücu-u muhal olan ictimaiyet-i hazır-a beşeriye o kadar berbad, o kadar mütefessihdir ki hayatı şu kürre üzerinden geçecek üç buçuk günümüzü kabil-i tahammül bir hale koymak için çok tedabir ihdasına ihtiyacımız, kat'i mübrem ihtiyacımız vardır. Mutlaka sonradan icabedilen hak gibi, hürriyet gibi, vazife gibi “Sosyalizm” denilen ve beşeriyeti mümkün olduğu kadar saadete, refahiyyete isal yollarını düşünen meslek de o tedabir-i lâzimededen biridir ki maksat iyi yaşamak için icab eden tedabiri bir şekl-i muayyen ve makule sokmak ve ictimaiyet-i hazır-ı bir şekl-i saadetavere ifrağ etmektir.

Sosyalizm mülkümüzde bir sui tefehhüm neticesi olarak pek fena, pek yanlış ve külliyyen medlûlüne zıd bir surette anlaşılmıştır. Halbuki: Sosyalizm günden güne daha feci, daha müşkül bir hale gelen cemiyetin aç ve sefil evlatlarının refahiyyetini düşünür.

Sosyalizm mutlaka adalete mugayir olan hal-i hazır-ı iktisadiyi tashih etmek ister.

Sosyalizm sermayenin mahdud ve behemahal müstebit kimseler elinde bulunmasına itiraz ile “herkese hakkı kadar” kaidelerini vazeder. Niçin milyonlarca adamlar birkaç kişinin esiri olsun. Bir taraftan milyonların temin ettiği ezvak günün sine-i huzurunda tenbelce zevk-ü sefaya dalan sermayedarları, öbür tarafta onların emr-ü arzusuna tâbi binlerce aç ve sefil, hastalıklı ameleyi düşünelim...

³¹⁸ İştirâk, Sayı:20, 2 Eylül 1326, s. 281-283.

Vicdan-ı mefruzu karartan lâyenkati iddia olunan ve cemiyet-i balâyı saadete isal edeceği zannolunan ahlâka çıkmaz lekeler, kirler süren bu levha sosyalizmin hedef-i tarizi, isabetgâh-ı tığı tenkibidir. Mütemeddin olduğu kadar adl-ü hakkaniyete de yaklaşmak isteyen her millet mülkünde müteaddit sosyalist fırkaları teşkil etmiş, amelesinin hak ve rahatını temine çalışmakta buluyor. Bu maksat ve mesleğin, bahusus âyat ve ahadis ile tekidi teşri edilen bu fikaraperverinin dinen dahi tatbiki icab ederken, şimdiye kadar Türkiye’de mensî denilecek bir halde bırakılması asla tecviz edilemez.

İşte bu meslek-i mübinin mülkümüzde de âlâ ve tervici için bir Osmanlı Sosyalist Fırkası teşekkül etmiştir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası memleketimizde anasır-ı muhtelif arasında ittihat, uhuvvet, müsavat esaslarına hâdim ve yegâne esbab-ı tefrika olan münafemat ve suitefehhumat-ı kavmiyenin izalesine sâidir. Maksad-ı esasiyeden birincisi resmi programında beyan olunduğu üzere ekseriyet-i azimeyi teşkil eden fikara-yı ahali ve amele sunufunun muhafaza-i hukuk ve terfih-i hayatı, ikincisi ise yine aynı maksadın daha ziyade teshil-i husulü için teknil yeryüzündeki işçilerle teşrik-i mesai ve tevhid-i hareketleridir.

Vatan ve insaniyet-i müşterekenin selâmet ve saadeti ekseriyet-i azimeyi teşkil eden fikara sunufunun terfih ve iaşesile - yani buhran-ı hazır-ı iktisadiyenin ve binnetice sefalet-i umumiyenin izalesile - kaim olduğundan Fırkanın evvelâ nazar-ı dikkate aldığı amele ve fikaranın terfih ve temin-i maişet kaziyesi olacaktır.

Amelenin temin-i refahiyeti ve teshil-i maişeti imalathanelerimizin teksirine ve her türlü vesait-i muhaberenin ikmaline ve amele sınıfları beyinde muavenet-i müteakabile sandıkları tesisine vabeste olduğundan fırkanın her türlü teşkilat-ı ilmiye ve iktisadiye ile iştilal etmesi ve bu iştilalâtının bihakkın iktifaf-ı semeratı sulh ve müsalem-i umumiyeye mütevakıf olduğundan hükümetçe lüzumu zaruri görülmedikçe muhafaza-i sükûnet taraftarı bulunması tabîi ve elzemdir. Zenginlik, binlerce milyonlarca lira sahiplerinin -ki bunlar servetlerinin nisfını bile verseler duçar-ı zaruret olmaları ihtimali yoktur- günde kazanacağı beş on kuruşa müftakar ve muhtaç olan amele ile aynı nisbet dairesinde vergi vermeleri hiç bir zaman adl-ü hakkaniyete muvafık olmadığı gibi cemiyetin ahval-i içtimaiyesine büyük darbeler dahi vurduğundan tekâlif-i nisbiyenin ilkası ile yerine teklif-i müterakkinin vaz’ı

kadar tabî ve âdil bir muamele olamayacağından Fırkanın resm-i müterakki taraftarı bulunması bedihidir.

Zikrolunan bütün bu esasların kâfil-i muhafazası olan serbesti-i matbuat ve tedrisat ve seyahat ve içtimaat esaslarının ayrıca müdafaasına lüzum görülemez. Bunlar bütün evlad-ı beşer için en mukaddes bilinen vazifelerdendir.

Binaenaleyh büyük bir hüsnüniyetin neticesi olan ve milleti teşkil eden ekseriyet-i azime fikara ve ameleyi müdafaa ve himaye maksad-ı hayırperveriyle bütün düvel-i mütemeddine ve meşrutada olduğu gibi memleketimizde de teşkil ve tesisine gayret edilen Sosyalist Fırkası bütün millet-i mübeccele-i Osmaniyeye tekml ebna-yı cinsiyle birleşerek bu âmal-i itilâf ve saadetcuyanenin kabulünü teklif eder.

EK-3

**FRANSA SOSYALİST FIRKASI REİSİ
VE
İNSANİYET (L'HUMANİTE) GAZETESİ
SERMUHARRİRİ PARİS MECLİS-İ MEBUSAN AZASINDAN
MÖSYÖ JAURES'İN MEKTUBU³¹⁹**

Paris 26 Mart

Serbest İzmir ve İştirâk gazeteleri Müdürü Hüseyin Hilmi Bey'e

Sizi an-samim-ül-kalb tebrik ederek devam-ı muvaffakiyetinizi temenni eylerim. her nev'i muavenet müzaherete hazır ve amade olduğuma emin olunuz. İstedığınız malumatın itası ve lazım gelen kütüb ve risailin irsali için cevabınıza muntazırım. Arzunuz veçhile fırkamızın programını gönderdik, bu posta ile alacaksınız.

Metin, gayyur ve sebatkadem olunuz. Bu meslek daima metanet, daima ciddiyet kabul ve tavsiye eder. Türkiyeli biraderlerimize selamlarımın arzını rica ederim.

JEAN JAURES

³¹⁹ İştirâk, No:6, 20 Mart 1326, s. 85.

EK- 4

OSMANLI SOSYALİST FIRKASI YAYINLARI DİZİNİ

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 1 13 Şubat 1325 (26 Şubat 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
İştirâk	Meslek	Takdim	1-2
	Tereddüd-i Siyasi	Makale	2-3
M. Nezh	Tahlil/ Umumi Yalanlar	Makale	3-5
A. Rıfkı	Felsefe-i Say/ Hayat-ı Avam: İşçiler ve Sefalet	Makale	6-7
	Musahabe-i İctimaiyye/ Sosyalizm Nedir?	Makale	8-12
A. Rıfkı	Manzum Teselliler/ Zenginlerimize	Şiir	12-13
Ali Canib	Sosyalizm		13
Hayran	Gölgeler/ Blanki'ye		13-14
H.	Blanki'ye Dair Nutuk Münasebetiyle		14-15
	Dünkü Fikirler	Vecizeler	15
Eme Berto	Hayat ve Hakikat/ Sosyalizm ve Köylüler	Makale	15-16
Nureddin		Şiir	16
Rüşdi			

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 2 20 Şubat 1325 (5 Mart 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Tereddüd-i Siyasi	Makale	17-18
A.Rıfkı	Hayat-ı Avam/ İctimai Çıbanlar	Makale	18-21
Eme Berto	Musahabe-i İctimaiyye/ Sosyalizm ve Köylüler	Makale	21-23
Bursa Harir	Hayat ve Hakikat/ Hükümetimizin Nazar-ı Dikkatine	Mektup	23-26
Destgahlarında İşleyen Amele Kızlardan			
E. Lami	Proudhon/ Hayatı	Makale	26-29
Hayran	Manzum Teselliler/ Bakunin	Şiir	29-30
Abdülhak	Ferer İçin	Şiir	30
Hayri			
Ahmed Raşid (Mütercimi)	Terbiye-i Zihniye'den/ Usul-i Kesb-i Malimat	Makale	30-32
	Aşk	Makale	32

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 3 27 Şubat 1325 (12 Mart 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
İştirak	Ferda/ Uzun Bir Konferenstan	Makale	33-36
	Musahabe-i İctimaiyye/ Sosyalistliğin Atisi	Makale	36-41
A. Rıfkı	Banki	Şiir	41
A. Rıfkı	Gölgeler/ Bedbinlik	Makale	42-44
İştirak	Süs/ Bir İzah	Makale	45-46
Refik Halid	Tahlil/ Dede Hasan'ın Vicdanı	Tefrika	46-48

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 4 6 Mart 1326 (19 Mart 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Hüseyin Hilmi	Şura-yı Ümmet'e Cevab	Makale	49-51
	Uzun Bir Konferenstan Mabad	Makale	51-53
Ulemadan Bir Zat	Düşün	Makale	53-55
Troşak (Mütercimi: Bedik)	Françesko Ferer ve Serbesti-i Fikrin Şehadeti	Makale	55-58
Refik Halid	Dede Hasan	Tefrika	58-61
	Yetmiş Sekiz Yaşında Bir Rus Sosyalist	Haber	61-63
	Kadının Mahkumiyeti		
M.	Fukara halkımıza Müjde	Haber_Yo rum	63-64

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 5 13 Mart 1326 (26 Mart 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Sosyalizm ve Say ve Gayret/ Amele ve Mütefekkirin/ Fakrû Zaruret	Makale	65-69
Bedik	İştirakiyyun Sosyalist Mektebi	Makale	69-70
Muallim Cudi	Amele Şarkısı	Güfte	71
A.Rıfkı	Ferer İçin	Makale	72-73
	Sosyalistliğin Atisi	Makale	73-77
Karesi Mebusu Mecdi	Düşün	Makale	77-79
A.Rıfat	İşçilerimiz	Makale	79-80
	Eslafda Sosyalizm	Vecizeler	80

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 6 20 Mart 1326 (2 Nisan 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Amele Kızları/ Bedbinlik ve Felaket (Nafia Nazırı Hallaçyan Efendi'ye İthah)	Makale	81-84

Jean Jaures	Fransa Sosyalist Fırkası Reisi ve İnsaniyet (L'Humanite) Gazetesi Sermuharriri Paris Meclis-i Mebusan Azasından Mösyö Jaures'in Mektubu	Mektup	85
Bedik	Sosyalist Mektebi	Makale	86-88
Mahmud Sadık Azadamard'dan (Mütercimi: Bedik)	Beşeriyetin Mağara Devri Yadigarları	Makale	88-90
	Bir Şirketin Yirmi Altı Senelik Hayatı/ Reji Mukavelenamesi Tecdid Etmeli	Makale	90-92
Guy de Maupassant	Kör	Hikaye	92-95
	Eslafda Sosyalizm	Vecizeler	95-96

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 7 27 Mart 1326 (9 Nisan 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Cereyan-ı Cedid	Makale	97-101
L. Klermot (Mütercimi: Ardaş Kalpakçıyan)	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı	Mülakat	102-106
	Hayat-ı Meşrutiyet/ Ahali Fırkası	Makale	106-107
	Meclis-i Mebusan'da Müteşekkil Ahali Fırkası Programıdır	Parti Programı	107-109
	Amele Havadisi/ İpek Amelesi Hakkında/ Muhtekirler Hakkında/ İzmit Tersanesinde Amele	Haberler	110-112

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 8 3 Nisan 1326 (16 Nisan 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Mesail-i İştirakiyye/ Tatil-i Eşgal ve İttihad-ı Sanayi	Makale	113-116
Hakkı Baha Fuad	Teessüratım 3/ -Harb Tarafdarlarına- Hayat-ı İçtimaiyye/ Bedbaht Topal	Makale	116-117
L. Klermot	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı	Makale	117-118
H.R.	Sosyalistlerin Kusurları	Mülakat	119-121
A. Macid	Sosyalistlik Bir Emr-i Zaruri midir?	Makale	121-124
	Marsilya'da Tatil-i Eşgal	Makale	125-126
		Haber	126-128

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 9 10 Nisan 1326 (23 Nisan 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Sunuf-ı İçtimaiyye-i Hazıranın Teşkilatı/ Mübarezat-ı Umumiye	Makale	129-131

Fuad	Almanya'da Fevkalade Nümayişler/ Say ve Gayretin Muzafferiyeti/ Hakimiyet-i Millet	Makale	132-134
Ahmed Nebil	Şura-yı Ümmet'e Cevab	Makale	134-136
	Çar'ın Memleketinde/ Sosyal Demokrat Amele Fırkası Azalarının Mahkumiyeti	Haber	137
L. Klermot	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı	Mülakat	138
	Almanya'da Amele Hayatı/ Alman Amelesinin Muzafferiyeti	Makale	139-140
	Meclis-i Mebusan'da Sosyalizm Münakaşatı	Haber-Yorum	141-142
	Dersaadet Tramvay Şirketi		142
Asu	Kahraman Kız/ Birinci Kısım	Tefrika	143-144

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 10 17 Nisan 1326 (30 Nisan 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Maliye Nazırı Cadid Bey ve Sosyalizm/ Reji ve Resm-i Müterakki	Makale	145-154
Hulusi	Tarihi Telvis Edenler	Makale	154-155
	Sosyalistlerin Bir Mayıs Bayramı	Makale	156-157
Bahaeddin	Ferer'in İdamı Vesilesiyle/ Esaret-i Mütessesile	Makale	157-158
	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı	Mülakat	159-160

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 11 24 Nisan 1326 (7 Mayıs 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
İştirak	Kuvve-i Teşriye kararından Rücu Ediyor/ Damadlara Maaş	Makale	161-163
Jean Renard	İstikbal Sözleri		163-166
L. Klermot	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı	Mülakat	167-170
	İki Dost Arasında	Sohbet	170
A. Macid	Memleket İştirake Muhtaçtır	Makale	171-173
B. İsrail	Serbesti-i Say ve Amel	Makale	173-174
Asu	Kahraman Kız/ Birinci Kısım 2	Tefrika	175-176

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 12 1 Mayıs 1326 (14 Mayıs 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Kanun ve İştirak	Makale	177-179
L. Klermot	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle	Mülakat	180-181

	Mülakatı		
Zeynelabidin (Azadamard)	Amele Hayatı	Makale	182-183
Satenik Derderyan	Amele Davası	Makale	183-184
Naci	Şekavet-i İctimaiyye/ Hürriyete Bir Darbe	Makale	184-187
	Harekat-ı İntibahiye/ Terzi Amelesinin	Makale	187-188
	Tatil-i Eşgali		
Hulusi	İttihad-ı Smaiyye	Makale	188-190
	İki Dost Arasında	Sohbet	190
	Kahraman Kız/ Birinci Kısım 3	Tefrika	191-192

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 13 8 Mayıs 1326 (21 Mayıs 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Bedik	Sermaye ve İştirak	Makale	193-195
L. Klermot	Musahabe-i İştirakiyye/ Sosyalizm Nedir?/ Amerikalı Bir Milyarderin Bir Sosyalist İle Mülakatı	Mülakat	196-197
	Meclis-i Mebusan'da Postalar Meselesi	Makale	197
	Sosyalizm Nedir?	Makale	198-201
B. İsrail	Semaye ve Say ve Amel	Makale	201-204
Elmalılı Belediye Reisizade	Çiftçilerimize Bir Nazar	Makale	204-205
Ferruh Niyazi			
Mihran, Şaban, Pandeli	Tramvay Amelesinin Tatil-i Eşgali	Makale	205-206
Asu	Kahraman Kız/ Birinci Kısım 4	Tefrika	207-208

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 14 15 Mayıs 1326 (28 Mayıs 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Elmalılı Belediye Reisizade	Kadınlarımız Arasında Fikir-i İştirak	Makale	209-211
Ferruh Niyazi			
Margrit	Aynen Mektub	Mektup	212
Elmalılı Ferruh Niyazi	Tramvay Şirketinin Mezalimi	Makale	212-214
F.R.	Açık Mektub/ Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye	Mektup	215-216
	1743 Numarolu 26 Nisan 326 Tarihli Tophane Fabrikası Umum Müstahdemi Tarafından Meclis-i Mebusan Riyasetine	Layiha	216-219

Ayn. H.	Takdim Olunan Layihanın Suretidir Orman Nezareti İflas mı Ediyor?/ Sahra-yı Cedit Tahaffuzhanesi	Makale	219-221
Talebe-i Tıb Aza-yı Fahrisinden/ İmza Mahfuzdur İştirak	Tıb Fakültesi Sada-yı Eninlerinden Anadolu'da Açlık	Makale Makale	221-223 223-224

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 15 22 Mayıs 1326 (4 Haziran 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Ferruh Niyazi	Müdafa-i Hak Sosyalistlik Niçin Teessüs Edecek?	Makale Makale	225-229 229-234
Ayn.	Sosyalist Fikirler Hangi Devirden Başlar?	Makale	234-236
Ahmed Nebil	Tramvay Kumpanyası Rezaleti Mizah Kısmı Anadolu Şimendifer Kumpanyası Mecidiye Çeyreği Almıyor	Makale Mizah Haber- Yorum	237-239 239-240 240

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 16 29 Mayıs 1326 (11 Haziran 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Cinayet-i Fecia	Haber- Yorum	241-242
	Sosyalistlik Niçin Teessüs Edecek	Makale	243-246
Nusret Kamil	Tababet-i Baytariyye ve Cemiyet-i Beşeriyeye Ettiği Hizmet Muhabirlerimizden Biri İle Tramvay Amelesinden Biri Arasında Gadr Muamelelerinden Küçük Hikaye/ Yaşasın İştirak	Makale Mülakat Makale Hikaye	246-253 253-254 254-255 255-256

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 17 31 Mayıs 1326 (13 Haziran 1910) Ahmet Samim Özel Sayısı

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Kıbrıslı zade Şevket		Mektup	257-258
	Merhum Ahmet Samim	Makale	260-261
	Ahmet Samim'in Cenaze Alayı	Haber- Yorum	261-263
	Mebusan ve Matbuat	Haber- Yorum	263

Ahmet Samim Ahmet Samim'in Asar-ı Edebiyyesinden Bir Numune/ Valideme -Babama Makale 264

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 18 19 Ağustos 1326 (1 Eylül 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Kariin-i Kirama	Takdim Yazısı	265-266
Namık Vitali	Dahiliye Nezaretine Açık Mektub	Mektup	266
	Hükümdar Zalim İkinci Nikola	Makale	266-267
	İtalya'nın Bari Şehrinde Nümayiş	Haber	267
	İtalya'da Zulüm	Haber	267
	İki Dahi Gazete	Polemik	267
B. İsrail	Hasta Fikir	Makale	267-270
Halid	Postalarımız	Makale	270-271
	Romanya'dan Bir Sada	Haber	271
	Diğer Bir Sada	Haber	271
	Hakayık-ı İçtimaiyye, Yer ve İnsan	Makale	271-272

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 19 26 Ağustos 1326 (8 Eylül 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
İştirak	Tebrik	Ramazan Ayı Kutlaması	273
	Osmanlı Sosyalist Fırkası	Haber	273
	Türk Matbuatının Serfirazları ve Wilhelm'in Cesareti	Makale	273-276
	Dünyadan Muharebe Kalkabilir ve Düvel-i Mevcude Yekvücut Bir Devlet Haline Girebilir mi?	Makale	276-278
Emile Faguet (Çeviren: Yako Şaul)	Sosyalizm Tarihinden Bir Yaprak	Makale	278-280
	Hakayık-ı İçtimaiyye, Yer ve İnsan Mabadı	Makale	280

İŞTİRÂK Sene: 1 Sayı: 20 2 Eylül 1326 (15 Eylül 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesidir	Parti Beyannamesi	281-283
	Osmanlı Sosyalist Fırkası Programıdır	Parti Programı	283-284
Alyans Mektebi	Nasıl Çalışmalıyız?	Makale	284-286

Müdürü İsrail İsmet Nejad	Dünyadan Muharebe Kalkabilir ve Düvel-i Mevcude Yekvücut Bir Devlet Haline Girebilir mi?	Makale	287-288
------------------------------	--	--------	---------

İŞTİRÂK Sene: 2 Sayı: 20-1 7 Haziran 1328 (20 Haziran 1912)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	İştirâk'in Güzel Bir Maksadı	Haber	1
R.S.	Sosyalizm Nedir? ve Maksad-ı Teşekkülü	Makale	2-3
İştirak	İlk Sosyalist Kimdir?	Makale	3-4
R.S.	Sefalet-i Beşeriyye	Makale	4-5
Karesi Mebus-ı Sabıkı Mecdi	Kara Vicdan	Şiir	5-6
B.K.	Hakayık-ı İçtimaiyye	Makale	6-7
Memduh Süleyman	Jan Jak Russo ve Nazariyat-ı İçtimaiyyesi	Makale	7-9
A.R.	Hangi Felsefe?	Makale	9-11
	Milyarderlere Karşı Ameleler	Haber	11-13
Aydın R. Şugul	Niçin Türklerde Cehalet Daha Ziyade	Makale	13-14
	Sosyalizmin Hülâsası/ Birinci Bab/ Sosyalizmin Fikr-i Esasisi	Tefrika	14-16
		İlan ve Reklamlar	17
	İştirâk Müsabakası	İlan	18

İŞTİRÂK Sene: 2 Sayı: 20-2 21 Haziran 1328 (4 Temmuz 1912)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Arif Hikmet	Servet ve Sermaye-yi Haziranın Suret-i Teşkili ve Sosyalizm Fikri	Makale	18-19
M. Alaaddin	Sosyalizmin Menba'ı	Makale	19-21
Ruşen Zeki	Sosyalizmin Terakkiyatı ve İstikbali	Makale	21-23
Branko Milcanapulos	Tarihi Sahifeler/ Sosyal Demokrasinin Zuhuru	Makale	25-26
	Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü	Makale	26-29
	Jan Jak Russo/ Ma'bad	Makale	29-30
	Tefrika/ Ma'bad	Tefrika	30-32
		İlan ve Reklamlar	33

İŞTİRÂK Sene:2 Sayı:20-3 5 Temmuz 1328 (18 Temmuz 1912)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
İbnül Hak	Mefkurelerim 1	Makale	34-36
M.T.	Sosyalizmin Tarihi	Makale	36-40
Sabık Karesi	İstikbalde Sabah-I İştirak	Şiir	41
Mebusu			
Abdülaziz			
Mecdi			
Branko	Bir Nakıse-i İçtimaiyye	Makale	42-44
Milcanapulos			
Şahban	Sosyalizmin Suret-i Tekemmülü	Makale	44-47
Salih Mehmed	Şeref İçin	Hikaye	47-48

İNSANİYET Sene: 1 Sayı: 1 5 Ağustos 1326 (18 Ağustos 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Meslek	Takdim	1-2
		Yazısı	
Ebabalıkzade	İnsaniyet	Makale	2-4
Osman Zeki			
İbnüttahir	Sosyalizm Efkarı 1	Makale	4-8
İsmail Faik	Sosyalizm Aleyhinde	Gazetenin Beyanatı	8

İNSANİYET Sene: 1 Sayı: 2 12 Ağustos 1326 (25 Ağustos 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Zarfı Hürriyet Mazrufu İstibdad	Makale	9-11
Yako Şaun	Herve'ye Selam	Makale	11-12
	Tramvay Kumpanyasının Rezaletleri	Makale	12-14
	Sosyalizm Efkarı	Makale	14-15
	Karilerimize	İlan	15
	İştirâk Gazetesi Müdüriyetine	Mahkeme	15-16
		İlamı	
	Kabahat Bizde mi, Hükümette mi?	Makale	16

SOSYALİST Sene: 1 Sayı: 1 11 Teşrinisani 1326 (24 Kasım 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Sosyalist	Teşrih-i Meslek	Takdim	1
		Yazısı	
	Hükümet ve Şura-yı Millet	Makale	1-2
Sami	Millet Sosyalistleri Sevmelidir	Makale	2-3

Ferruh Niyazi	En Büyük Dertlerimizden/ Reji	Makale	3
	Matbuat Nizamnamesi	Makale	3
	Sada-yı Beşer		3-4
Bir Sosyalist	Sada-yı Beşer'den Bir Kuble	Güfte	4
	İbnüttahir	Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali	Makale
İsmail Faik	Ferer'in Heykel,	Haber	4
	Tolstoy'un Vefatı	Haber	4
	İdam Cezası	Haber	4
	İtalya'da Sosyalistler	Haber	4
	İspanya'da Afv-I Umumi	Haber	4
	Paris Başvekili Aleyhinde	Haber	4
	Rica-yı Mahsus	İlan	4
	Muhterem Karilerimize	Özür	4
	Piyano Gazetesi	İlan	4
	Nesl-i Ati	İlan	4

SOSYALİST Sene: 1 Sayı: 2 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
Sosyalist	İstifa; Daima Bir Silah-ı İstignadır	Makale	1
	Mebusların Nazar-ı Dikkatine/ Maruz	Makale	1-2
	Olduğumuz Tehlike		
	Sosyalizm İster ki; Amele Günde Sekiz Saat	Makale	2
	Çalışsın		
	Derdlerimiz	Makale	2-3
	Bir Kanunsuzluğu Tamir		4
	İhtilaller	Makale	4
	Sermayedarlığın Bir İstibdadı	Makale	4
	Rusya'da Talebe Nümayişi	Haber	4
	Adresler/ L'humanite, Le Socialisme, Le Socialiste, La Guerre Sociale	Fransız Sosyalist Gazeteleri Adresleri	4

MEDENİYET Sene: 1 Sayı: 1 1 Kanunuevvel 1326 (14 Aralık 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	İhtiyacı-ı Tekamül	Makale	1
	Keşkül-i Siyaset		1
	İnsaniyet Gazetesi Müdürü	Haber	2
	Cihad Yolunda	Haber	2
	Amele Himaye İster	Makale	2
	Dünkü Fikirler	Vecizeler	2
	Musevi Muhacirleri	Haber	2

	Düvel-i Muazzamanın Müzakeratı	Haber	2
	Havran Ahvalı	Haber	2
	Tuğrasız Mahkeme Olur mu?	Haber	2
	Patent Vergisi	Haber	2
	Tribuna Gazetesi Talat Bey Aleyhinde	Haber	2
	Sofya'da Türkçe Gazete	Haber	2
	Şeşi Beş Görenler	Makale	2-3
Tarik Gazetesi	Matbuat Kanunu yahut İlk Hücum	Şiir	3
	Ekalliyetin Muvaffakiyeti	Makale	3
	Almanya'da Sosyalistler	Haber	3-4
	Bir Temenni-i Mahsusa/ Mebusan-ı Kirama	Makale	4
	BU Sene Avrupa Hükümetlerinin İçtima	Haber	4
	Nihayetinde Mebuslarına Verdiği Tahsisat		
Vahan Vasfi	Sosyalizm Nedir? 2	Makale	4
	Adresler	Avrupa	4
		Sosyalist	
		Gazeteleri	
		Adresleri	

MEDENİYET Sene: 1 Sayı: 2 6 Kanunuevvel 1326 (19Aralık 1910)

Yazar	Yazı Başlığı	Türü	Sayfası
	Sadrızam Paşa'nın İstifası	Haber	1
	Jön Türk'ün Tatili	Haber	1
	Düşünmeyerek Yazı Yazarlar	Makale	1
	Matem-i Ebedi	Taziye	1
	Keşkül-i Siyaset		1-2
M. Aydın.	İttihad ...	Makale	2
	Dahiliye Nazırı Talat Efendi'ye	Makale	2
	Metin Ol! Zamana Uyma	Makale	2-3
	Londra'da Tahdid-i Teslihat Konferansı	Haber	3
	Sosyalist Gazetesi Müdürü Namık Bey'in	Haber	3
	İanesine İştirâk Edenler		
	İnsafın o Yerde namı Yok mu?	Haber	3
	İdam Meselesi	Haber	3
	Amele Şarkısı		3
Bir	İcraat Aleminden	Makale	3-4
Sulatanıyeli			
Vahan Vasfi	Sosyalizm Nedir? 3	Makale	4